

Revija Socialna pedagogika izdaja Združenje za socialno pedagogiko - slovenska nacionalna sekcija FICE. Revija izhaja četrtletno. Vse izdajateljske pravice so pridržane.

Socialna pedagogika is a quarterly professional journal published by Association for social pedagogy - Slovenian national FICE section.

Naslov uredništva je:
Address of the editors:

Združenje za socialno pedagogiko
Uredništvo revije Socialna pedagogika
Kardeljeva pl. 16 (pri Pedagoški fakulteti)
1000 Ljubljana
tel: (01) 589 22 00 ; Fax: (01) 589 22 33
E-mail: bojan.dekleva@guest.arnes.si

Urednika:
Co-Editors:

Bojan Dekleva (glavni urednik; Ljubljana)
Alenka Kobolt (odgovorna urednica; Ljubljana)

Uredniški odbor sestavljajo:
Members of the editorial board:

Josipa Bašić (Hrvaška, Croatia)
David Lane (Velika Britanija, Great Britain)
Margot Lieberkind (Danska, Denmark)
Leo Ligthart (Nizozemska, The Netherlands)
Marta Mattingly (ZDA, USA)
Friedhelm Peters (Nemčija, Germany)
Vinko Skalar (Slovenija, Slovenia)
Mirjana Ule (Slovenija, Slovenia)
Sonja Žorga (Slovenija, Slovenia)

Uredniški svet sestavljajo:
Members of advisory board:

Lučka Babuder
Mojca Bekš
Brane Franzl
Borut Kožuh
Bojana Silahić
Ivo Škoflek
Jožica Tolar
Darja Zorc-Maver

Oblikovanje in prelom:
Naslovnica:

Nenad Maraš
Bojan Dekleva

Lektorirala:
Angleški prevodi:
Tisk:

Katarina Mihelič
Marjeta Gostinčar Cerar
Tiskarna Vovk

Letnik XI, 2007, št. 3
Vol. XI, 2007, No. 3
ISSN 1408-2942
Spletni naslov: <http://www.zzsp.org>

Naročnina na revijo za leto 2007 je 25 EUR za pravne osebe. Naročnina na revijo je za člane Združenja vključena v članarino.

Izdajanje revije v letu 2007 finančno podpirata Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije ter Ministrstvo za šolstvo in šport RS.

Članke v reviji abstrahirata in indeksirata *Family Studies Database* in *Sociological Abstracts*.

Kazalo/Contents

Izvirna znanstvena članka

Empirical articles

Maja Cerar

Maja Cerar

Vpliv mladostnikovega
samovrednotenja na iskanje
socialnih stikov prek spleta 287

The impact of adolescent's self-
evaluation upon the search of
social contacts through Internet

Manuela Kelavić

Manuela Kelavić

Potrebe svojcev oseb s
težavami v duševnem zdravju 311

The needs of relatives of people
with mental health problems

Pregledni znanstveni članki

Theoretical articles

Tanja Ferkulj

Tanja Ferkulj

Socialna organizacija normalnosti
– spoznavnoteoretski
poskus 341

Social organization of normality
– an epistemological-theoretical
experiment

Nataša Mojšker

Nataša Mojšker

Reprezentacije materinstva
v ženskih revijah 361

Representations of motherhood
in women's magazines

Sabina Kosmač

Sabina Kosmač

(Ne)ustreznost kriterijev za
opredeljevanje otrok s čustvenimi
in vedenjskimi
motnjami 383

(In)adequacy of criteria for the
classification of children with
emotional and behavioural
problems

Navodila avtorjem 401

Instructions to authors

Vpliv mladostnikovega samovrednotenja na iskanje socialnih stikov prek spleta

The impact of adolescent's self-evaluation upon the search of social contacts through Internet

Maja Cerar

Povzetek

Maja Cerar, univ. dipl. soc. ped., maja242@gmail.com

Mnogi najstniki glavno privlačnost spleta vidijo v neomejenih možnostih sklepanja prijateljstev in novih poznanstev. Z navdušenjem se priključujejo različnim virtualnim skupnostim, saj v njih dobijo občutek pripadnosti, sprejetosti in vključenosti, ki je izjemno pomemben za njihov psihosocialni razvoj. Poseben pomen ima lahko virtualno okolje za tiste mladostnike, ki imajo zaradi nizkega samovrednotenja težave pri vzpostavljanju zadovoljivih odnosov v svojem vsakdanjem, realnem okolju. Splet jim nudi alternativno socialno okolje, v katerem laže in uspešneje kot v realnem okolju navezujejo in vzdržujejo stike z

vrstniki. Prispevek, ki temelji na raziskavi o vplivu stopnje samovrednotenja na mladostnikovo iskanje socialnih stikov v virtualnem okolju izpostavlja vlogo spleta kot novega socialnega okolja, ki je prav tako kot ostala socialna okolja (npr. šola) izrednega pomena za mladostnikov čustveni, kognitivni in socialni razvoj.

Ključne besede: splet, virtualno okolje, spletni forumi, spletne klepetalnice, medosebni odnosi, komunikacija, samovrednotenje, mladi.

Abstract

For many youngsters the unlimited possibility of making friends and new contacts is the main attraction of Internet. They enjoy bonding with different virtual communities giving them the feeling of affiliation, acceptance and inclusion, which is of the utmost importance for their psycho-social development. Virtual setting can be particularly significant for teenagers suffering from low self-esteem and consequently finding it hard to establish satisfactory relations in everyday life. For them, Internet is an alternative social setting, providing them with easier and more successful establishing and maintaining contacts with their mates than in real life. The article, based on the research study on the impact of the degree of self-evaluation on adolescent's search of social contacts in virtual setting, deals with the role of internet as the new social environment, which - similarly to all other social settings (i.e. school) - is of extreme importance for teenagers' emotional, cognitive and social development.

Key words: internet, virtual setting, internet forums, internet chatrooms, interpersonal relations, communication, self-evaluation, youth.

Odraščanje v vrtincu medosebnih odnosov

Imeti in ohraniti prijateljske stike v obdobju odraščanja zahteva od posameznika precejšnjo mero različnih sposobnosti in socialnih spretnosti. Ker se prijateljski stiki z leti vedno pogosteje oblikujejo prek odnosov zunaj razredne skupnosti, je najstnik večkrat prisiljen, da se na podlagi lastne iniciative poveže s prijatelji in organizira medsebojna srečanja. Aktivnosti mladostnikov v najstniških letih so vedno bolj zaznamovane s pogovori in debatami; igra je vedno manj prisotna. To od najstnika zahteva vedno večje sposobnosti za začenjanje in vzdrževanje pogovora. Naučiti se mora ubesediti svoje misli in občutke, obenem pa v sogovorniku vzbuditi občutek zaupanja ter vzpostaviti vzdušje lojalnosti in vzajemnosti. Razviti mora tudi sposobnost empatije, ki mu omogoča, da se postavi v kožo sogovorca, da poskuša razumeti njegove vidike in njegovo počutje. Vse to je namreč potrebno za uspešno medsebojno komunikacijo, ki mladostnike medsebojno povezuje ter jim omogoča oblikovanje in urjenje socialnih spretnosti. Uspešno gojiti odnose s sovrstniki je zahtevna naloga in kar veliko je mladostnikov, ki jim ne uspe ali pa le s težavo navezujejo stike s sovrstniki.

Kot prvi razlog za tovrstne težave lahko omenimo probleme, povezane z mladostnikovo zunanostjo (stelesnimi hibami, debelostjo ipd.). V tem obdobju ima zunanost, vsaj kot začetni dejavnik, pri navezovanju stikov pomembno vlogo. Mladi z različnimi telesnimi težavami so neredko zaznamovani kot nepriljubljeni, in zato manj zaželeni kot prijatelji. Tudi če so del skupine, so velikokrat tarča posmehovanja in bolj ali manj poudarjene diskriminacije. Taki odraščajoči otroci na podlagi izkušenj v odnosih s sovrstniki le stežka razvijejo potrebne spretnosti za komunikacijo in navezovanje stikov. Negativne izkušnje, negativna samopodoba in včasih tudi izključevanje še bolj otežijo njihovo nadaljnje vključevanje v družbo (Strniša, 2003).

Med najstniki sta pogosti tudi plahost in nezaupljivost, ki sta veliki oviri za gradnjo odnosov. Plašnega najstnika njegov sogovorec v istem trenutku privlači in plaši, obenem pa tak najstnik zelo redko tvega. Veliko raje minimizira nestrinjanje ali odklon nasprotnika, kot da bi iskal odobravanje. Veliko raje si najde prostor nekje na obrobju skupine, kot da bi se neposredno vključil v njeno

dinamiko. Rezultati take plašnosti in previdnosti so velikokrat pomanjkanje izkušenj zadovoljivih in polnih odnosov z drugimi. Temu sledijo pomanjkanje samozavesti in samospoštovanja, visoka raven osamljenosti ter v nekaterih primerih tudi socialna izolacija (prav tam).

Pogosti so tudi primeri mladostnikov, ki preprosto ne najdejo pravega načina komunikacije. Vzroka sta velikokrat nepravilnost in neučinkovitost komuniciranja, ki izhajata že iz družine. Tem mladostnikom ne uspe navezati trajnejšega stika ali se uspešno vključiti v skupino, ker s svojo držo ter z načinom vedenja in pristopa na sovrstnike delujejo odbijajoče, čemur seveda sledi nepriljubljenost in včasih tudi izključitev s strani sovrstnikov. V mladostniku se zakoreninijo izkušnja neuspeha, občutek osamljenosti in včasih tudi zaprtost pred drugimi (prav tam).

Konflikti in čustvene napetosti, ki izhajajo iz tovrstnih slabih socialnih odnosov, upočasnjujejo celoten mladostnikov osebni razvoj, otežujejo njegovo socializacijo, omejujejo njegove izkušnje ter zavirajo razvoj ustreznih socialnih veščin in stališč (Skalar, 1997).

Vloga mladostnikovega samovrednotenja pri vzpostavljanju socialnih stikov

Stewe Duck (po Skalar, 1997: 5) poudarja, da je ena najpomembnejših sposobnosti, ki je potrebna, da se posameznik usposobi za življenje z drugimi, predvsem ustrezen odnos do samega sebe, torej ustrezno samovrednotenje in samospoštovanje. Samospoštovanje in pozitiven odnos do sebe sta podlaga in zgled za podoben odnos z drugimi. Mladostniki s pozitivnim samovrednotenjem imajo dobro podlago za razvijanje in negovanje prijateljstva, lažje prenašajo občasne odpore drugih do sebe in so zmožni vedno znova spreminjati svoje vedenje, da bi se prilagodili drugim.

Mnoge raziskave poročajo o pozitivni povezanosti med samospoštovanjem in samovrednotenjem mladostnikov ter njihovo priljubljenostjo med vrstniki (Skalar, 1985). Vrstniki so eden od pomembnih dejavnikov socialnega okolja, povezani so z

mladostnikovo samopodobo in samospoštovanjem. Od odnosov z njimi je zelo odvisno, kakšen bo mladostnikov pogled nase in na svet okoli sebe. Če se v svojih odnosih čuti varnega, bo zaupal sebi in tudi drugim ljudem. Varnost, ki izhaja iz sprejetja drugih, mu omogoča razvijanje socialnih veščin in ustreznih socialnih stališč za učinkovite medosebne odnose tudi v dobi odraslosti. Nasprotno pa mladostnik, ki se čuti osamljenega in zavrnjenega pri vrstnikih, laže razvije občutek neustreznosti in dvoma o sebi. Prej je nagnjen k temu, da svet zaznava kot nekaj ogrožajočega in se nanj odziva z umikom pred nadaljnji socialnimi stiki. Lahko se tudi zgodi, da do okolja kaže agresiven in sovražen odnos (Skalar, 1997).

Skalarjeva (1985) je podala pregled osebnostnih lastnosti, povezanih s pozitivnim in negativnim samovrednotenjem. Kot eno izmed področij, ki so povezana s samovrednotenjem, je izpostavila tudi področje socialnih stikov. Visoko pozitivno samovrednotenje je na tem področju povezano:

- s psihološko prilagojenostjo in čustveno stabilnostjo;
- z boljšim socialnim sprejetjem v skupinah, v katerih posamezniki živijo, z višjim socialnim in sociometričnim položajem ter sploh večjim vplivom v socialnih interakcijah in komunikaciji;
- s pogostejšo udeležbo v komunikaciji in z večjim pričakovanjem pozitivnih povratnih informacij;
- s socialno sprejemljivejšim vedenjem;
- s pozitivnim sprejemanjem drugih oseb;
- s spontano pripravljenostjo na socialne stike, s sprejemanjem funkcij in vodstvenih vlog;
- s pozitivnimi pričakovanji glede socialnega sprejetja drugih oseb;
- z doslednejšim upoštevanjem socialnih pravil v povezavi z zaupanjem drugim osebam.

Negativno samovrednotenje pa je na področju socialnih stikov povezano:

- z nevrotičnim sindromom, s simptomi bojazni, z različnimi vrstami strahu pred neuspehom, pred komunikacijo, pred nastopanjem v skupini, z glavoboli, želodčnimi težavami ipd.;
- z nestabilno samopodobo;

- z neprilagojenim vedenjem in delinkventnostjo;
- s slabšim socialnim položajem v skupinah in slabšim sociometričnim položajem; učenci z nizkim samovrednotenjem so pogosto osamljeni posamezniki, ki ne čutijo pripadnosti razredni skupini;
- z izogibanjem novim situacijam in novim nalogam;
- z izogibanjem socialnim stikom;
- z nizkim številom komunikacijskih prispevkov in manjšim vplivom v komunikaciji (Skalar, 1985).

Več raziskav je empirično potrdilo, da se stopnja samovrednotenja povezuje tudi s posameznikovo socialno močjo (prav tam). Ugotavljajo, da se nizko samovrednotenje povezuje s simptomi bojazni, s strahom pred storilnostnim neuspehom in strahom pred neuspehom v komunikaciji. Pogostejši so občutki osebne neustreznosti v komunikaciji in na splošno. Ti mladostniki v skupini dajejo manj komunikacijskih prispevkov in se manj samoiniciativno vključujejo v komunikacijo kot drugi. So občutljivejši za neuspehe v medosebni komunikaciji ter za tuja pričakovanja, tuje vrednotenje in socialne pritiske (prav tam).

Visoko samovrednotenje pa je bolj povezano s psihološko prilagojenostjo, čustveno stabilnostjo in pozitivnimi čustvenimi stanji doživljanja duševne harmonije, veselja, vedrine in samozavesti. Osebe z visokim samovrednotenjem se pogosto včlanijo v različna društva, klube in interesne dejavnosti ter so na splošno socialno aktivnejše od posameznikov z nizkim samovrednotenjem. Na socialnem področju je za posameznike z visokim samovrednotenjem značilno, da so v skupinah dobro sprejeti, imajo višji socialni in sociometrični položaj ter večji vpliv v socialnih interakcijah in komunikaciji z drugimi. Spontano vzpostavljajo socialne stike in so nagnjeni k pozitivnemu vrednotenju drugih oseb. So manj dojemljivi za graje, kazni in izkušnje, ki posameznika osebno ogrožajo (prav tam).

Ko obravnavamo komunikacijo in medosebne odnose v skupini vrstnikov, je treba nujno upoštevati tudi strukturo socialne moči posameznikov v vrstniški skupini, saj zelo pomembno vpliva na naravo komunikacije. Večina vrstniških, pa tudi razrednih, delovnih in podobnih skupin, je hierarhično strukturiranih in v njih obstaja izrazita lestvica vlog. Diegritz in Rosenbusch (1977,

po Skalar, 1988) sta na osnovi analize komunikacije v razredni skupnosti ugotovila, da praviloma socialno močnejši mladostniki izvajajo socialni pritisk na druge učence. Oblike izvajanja pritiska so različne, segajo pa od ignoriranja prek brezobzirnega vpadanja v besedo, sramotilnega izpostavljanja in smešenja do pretepanja socialno šibkih članov (prav tam).

V analizah komunikacije v vrstniških skupinah v povezavi s socialnim statusom se je pokazalo, da socialno močnejši posamezniki dajejo iniciativo v komunikaciji in odločajo, socialno šibkejši pa komunikacijo in odločitve predvsem sprejemajo. Socialno močnejši skupinski člani si smejo v komunikaciji več dovoljevati in tudi si več dovolijo – brez negativnih posledic oziroma sankcij drugih vrstnikov. V večji meri si upajo glasno izraziti mnenje, kritizirati in nasprotovati stališčem, s katerimi se ne strinjajo, čeprav imajo socialno šibkejši člani več razlogov za izražanje nezadovoljstva in pritoževanje, vendar tega največkrat ne počnejo, ker jim nizek socialni status tega ne dovoljuje. Mladostniki z visokim socialnim statusom s svojimi prispevki takoj vzbudijo pozornost in drugi so jih pripravljene poslušati, medtem ko skupinske člane z nizkim socialnim statusom pogosto prekinjajo, preslišijo njihove prispevke ali jih zavračajo (prav tam).

Omenjene razprave torej navajajo, da se mladostniki z nizkim samovrednotenjem bolj izogibajo stikov z drugimi osebami in so manj sprejeti v vrstniških skupinah kot mladostniki z visokim samovrednotenjem. Višina samovrednotenja pa je odvisna od učinkovitega obvladovanja socialnih silnic in uspešnega reševanja problemov, ki so povezani s storilnostjo. Vendar pa samovrednotenje samo po sebi ni stabilen pojav ne glede na razvojne pogoje. Odvisno je tudi od socialnega konteksta, v katerem posameznik deluje in vzpostavlja medosebne odnose.

Spremembe v samovrednotenju posameznika so odvisne od sprememb socialnih odnosnih skupin in splošnih pogojev življenja. Po Gergnu (po Skalar, 1990) je pojmovanje samega sebe in samovrednotenje odvisno od socialnih pravil, ki lahko nihajo od skupine do skupine in povzročajo menjajoče se pogoje za nastajanje pojmovanja samega sebe. Samovrednotenje se tako prilagaja socialnim situacijam in posamezniki se lahko v različnih okoliščinah oziroma situacijah vedejo zelo različno in celo protislovno. S “situacijskimi manipulacijami” lahko

pomembno vplivamo na pogoje nastajanja samovrednotenja (prav tam), zato Gergen poudarja, da objektivnega vrednotenja ni. Navaja še, da lahko pojmovanje samega sebe prevrednotimo celo z igro vlog. Ob tem je treba poudariti, da je z upoštevanjem socialnega konteksta kot pomembne spremenljivke v razvoju samovrednotenja mogoče razložiti spreminjanje samovrednotenja v povezavi s spremembo, npr. šole, kar je bilo ugotovljeno v mnogih študijah. S spremembo socialnega konteksta se spremeni tudi samovrednotenje, ker dobijo s tem mladostniki na voljo druge odnosne skupine za primerjanje (prav tam).

Socialna osamljenost mladostnikov

Osamljenost je predvsem psihološki občutek izoliranosti. O njej govorimo, kadar je mladostnikova mreža socialnih odnosov manjša ali manj zadostna, kot si želi mladostnik, in kadar ne more zadovoljiti potreb socialno-psihološkega izbora. Pri tem gre za individualno občutenje stanja (Nastran - Ule, 2000).

Obstaja več vzrokov, da se mladostnik počuti osamljenega. Nekateri so taki zaradi anksioznosti, socialnih fobij in telesnih ovir, zaradi katerih se večinoma zadržujejo doma, drugi pa zaradi trenutne situacije, ki je posledica večje spremembe v življenju. Osamljenost je lahko tudi kronična in posledica trajne življenjske situacije. Za mladostnike je danes zelo značilna predvsem socialna osamljenost, pri kateri ne gre toliko za pomanjkanje dejanskih socialnih stikov ali za čustveno osamljenost (izkušnja izgube osebe, na katero je posameznik navezan, zavrnitve, strahu in tesnobe), temveč za to, da ne zaznavajo več pravega pomena v socialnih stikih in v socialnih situacijah ne najdejo več pomembnih socialnih odzivov nase (Nastran - Ule, 2000).

Moharan - Martin in Schumacher (2003: 662) navajata mnenja več avtorjev o lastnostih osamljenega mladostnika, ki:

- je družbeno zadržan in zaskrbljen, zaprt vase,
- je občutljiv za zavrnitev,
- ima manjše zaloge družbenega znanja,
- ima težave pri sklepanju prijateljstva, vzpostavljanju družbenih aktivnosti in sodelovanju v skupinah,

- s težavo zaupa svoje intimne podatke,
- ima slabo samopodobo in nizko samospoštovanje.

Poleg naštetega pa osamljenost povezujejo z depresijo in drugimi težavami v duševnem zdravju.

Z doživljanjem občutka osamljenosti naj bi se povezovali predvsem dve osebnostni dimenziji: introvertnost in nevrotičnost. Mladostnik, ki je bolj introvertiran, tih, razmišljujoč in ki bolj uživa v malih družinjah, naj bi bil tudi bolj osamljen, saj ga zaradi njegovega vedenja okolica večkrat zaznava kot neprijaznega, odsotnega, hladnega. Druga dimenzija, ki se povezuje z občutkom osamljenosti, je nevrotičnost, značilna za mladostnika, ki doživlja tesnobo in se neustrezno odziva tudi na manj pomembne dražljaje (Hamburger in Ben - Artzi, 2003).

Z osamljenostjo je povezana tudi sramežljivost, ena od oblik socialne anksioznosti, ki je prav tako v veliki meri posledica nizkega samospoštovanja. Številne raziskave poročajo o precejšnji negativni korelaciji med socialno anksioznostjo in samospoštovanjem. Razlogi za to so lahko različni. Po eni strani je anksiozen mladostnik manj učinkovit pri preverjanju in povečevanju lastne učinkovitosti, kar zavira razvoj realističnega samospoštovanja. Po drugi strani pa je po mnenju Rosenberga (1965, po Lamovec, 1994) povezava lahko tudi nasprotna: nizko samospoštovanje lahko povzroča anksioznost. Osebe z nizkim samospoštovanjem so pogosto prisiljene kazati lažno sliko sebe, kar povzroča napetost in s tem anksioznost. Nizko samospoštovanje tudi poveča občutljivost za informacije, ki negativno sliko še povečujejo. Občutki neučinkovitosti in ne vrednosti povzročajo emocionalno, pa tudi fizično izolacijo od drugih, kar je lahko dodaten izvor anksioznosti (prav tam).

Značilnosti sramežljivih mladostnikov so njihova nezmožnost učinkovitega posredovanja svojih čustev drugim, negotovost glede lastnega videza ali inteligence, pomanjkanje družabnih veščin ter nezmožnost, da bi bili nepopustljivi in neposredni v izražanju svojega mnenja in želja. Sramežljivi mladostniki doživljajo veliko tremo pred kakršnimkoli nastopom v javnosti, močan občutek nelagodja vsakič, ko morajo izraziti svoje mnenje, nenehen strah, da se bodo osmešili pred drugimi, ter neprestano bolešno ugotavljajo in preverjajo, kaj si drugi mislijo o njih (Stevens, 1997). Pri sramežljivosti kot obliki socialne anksioznosti gre torej za nelagodje v družbi drugih ljudi,

kar odločilno vpliva na mladostnikove socialne odnose z drugimi in njegovo osamljenost v socialnem okolju.

“Virtualna shajališča” kot alternativa “osamljeni realnosti”

V povezavi z osamljenostjo kot posledico socialne anksioznosti prihaja danes do razprav o tem, da naj bi mladostniki, ki trpijo za socialno anksioznostjo, uporabljali splet kot medij za regulacijo socialnih strahov ter z njimi povezanih stisk, posebno nezadovoljajočih odnosov, depresije, bojzani in nizkega samospoštovanja.

Proces samospoštovanja se pri mladostniku, kot že rečeno, vedno razvija v okviru določene socialne realnosti. Če se spremeni socialno okolje oziroma njegove lastnosti, lahko pričakujemo tudi ustrezno spremembo samospoštovanja (Lamovec, 1994). Tudi v virtualnem okolju lahko zato, po našem mnenju, pričakujemo spremembo socialne dimenzije posameznikovega samospoštovanja, saj se virtualno okolje po svojih lastnostih in zakonitostih pomembno razlikuje od posameznikovega realnega okolja.

Moharan - Martin in Schumacher (2003) sta ugotovila, da splet privlači predvsem osamljene mladostnike, saj lahko v virtualnih shajališčih iščejo družbo. Socialna interakcija, ki se spremeni, jim omogoča, da ostanejo nevidni in le opazujejo interakcijo drugih. Lahko nadzorujejo raven zasebnosti v odnosu in časovno prostovoljno nadzorujejo interakcijo. Prav anonimnost spleta in odsotnost komunikacije iz oči v oči lahko zmanjšata socialno anksioznost, kar lahko poveča emocionalno podporo v spletu. S komunikacijo prek spleta lahko mladostniki z manj razvitimi socialnimi veščinami tako uravnavajo negativna stanja, ki nastajajo zaradi osamljenosti.

Engelberg in Sjoeborg (2004) menita, da se bolj osamljeni mladostniki tudi bolj navežejo na splet. Predvidevata, da imajo osamljeni mladostniki slabše razvite socialno-kognitivne veščine ter težave v vrstniških skupinah, zaznavanju skupinskih norm in pri interpretaciji socialnih namigov, zato več časa namenijo spletu, kjer najdejo prostor, ki ga laže razumejo, obvladujejo in se dejavno udeležujejo raznih aktivnosti.

Osamljena oseba se zaveda, da so njena socialna omrežja nezadovoljujoča. Če gre za globlje stigmatizirano osebo, je virtualni prostor nekakšen ventil, odrešitev pred realnim svetom. Stigmatizirani posamezniki (npr. homoseksualci ali hendikepirani ljudje) so po mnenju McKennanove in Bargha (2000) motivirani k participaciji predvsem zaradi relativne anonimnosti in varnosti v virtualnem prostoru (v primerjavi s komunikacijo iz oči v oči) ter zaradi pomanjkanja takih skupin v njihovem fizičnem okolju.

Vprašanje, ki se nam ob tem še vedno poraja, je, ali je splet alternativa, ki lahko zamenja socialno interakcijo v resničnem življenju, ali del oziroma ekstenzija realne kulture. Na tem mestu bi navedli izjavo mladega uporabnika spleta, ki potrjuje omenjeno dilemo: »Resnično življenje je samo eno okno več in ponavadi ne moje najboljše.« (Praprotnik, 2003.)

Tu gre za mladostnika, ki meni, da je zanj splet pomembnejši od resničnega življenja. Nekateri mladostniki poročajo o tem, da jih uporaba spleta tako prevzame, da to slabo vpliva na njihovo produktivnost in ljudi okrog njih. Vedenje, ki kaže znake odvisnosti, pogosto deluje kot mašilo za prikrivanje nezadovoljenih potreb, ki izhajajo iz neprijetnega dogodka ali življenjske situacije, saj uporaba spleta omogoča pozabljanje težav in beg (Young, po Jeriček, 2001).

Vendar moramo biti ob navedenih ugotovitvah previdni, kadar skušamo definirati odnos med posameznikom in spletom, saj moramo prav tako upoštevati dejstvo, da je splet medij, ki omogoča specifičnim skupinam uporabnikov socialno interakcijo, ki je v realnem okolju niso deležni. Tukaj govorimo o hendikepiranih posameznikih zaradi fizičnega, psihičnega ali socialnega razloga. Čeprav gre za nekoliko okrnjeno komunikacijo, lahko mladostnik, ki je deležen emocionalne podpore prek spleta, to doživlja kot enako kakovostno in pozitivno kot tisto iz resničnega življenja.

Osvobajajoča anonimnost virtualnih shajališč

Anonimnost je eden izmed pojavov virtualnega prostora, ki odločilno vpliva na vedenje mladostnikov na spletu. Fizična odsotnost sogovorca v medmrežnih odnosih ima zanimivo vlogo v posameznikovi samoprezentaciji. V virtualnih odnosih se ni treba

identificirati, dovolj je uporaba vzdevka ali drugega imena. Večina mladostnikov pozna sogovorca le toliko, kolikor in kakor se ji sam razkrije. Ohranjanje anonimnosti pomeni skrivanje lastne identitete, zagotovljena anonimnost pa zavaruje posameznika pred ranljivostjo, s čimer se razvije vzdušje, ki spodbudi razkritje (Suler, 1999).

Dezinhibicija kot posledica anonimne narave spleta je eden najpogostejših fenomenov virtualnega prostora. Medtem ko se inhibicija pojavi takrat, kadar je vedenje omejeno s samozavedanjem, z anksioznostjo v socialnih interakcijah, s skrbjo glede javne evalvacije, govorimo o dezinhibiciji, kadar teh znakov ni ali pa se pojavljajo nasprotni. Dezinhibicija je razumljena kot produkt reduciranega javnega samozavedanja, kar vodi v manjšo skrb glede sodb drugih. V povezavi s posameznikovim vedenjem v virtualnem prostoru lahko dezinhibicijo razumemo kot vedenje, ki je manj inhibirano v primerjavi z vedenjem v realnem življenju, predvsem v smislu zmanjšanja skrbi ob samo(re)prezentacijah in sodbah drugih (Musil, 2001).

Številne raziskave potrjujejo, da so posamezniki manj inhibirani v računalniško posredovani interakciji kot pa v realnem, življenjskem okolju. Vendar pa je bilo ugotovljeno, da je tudi pri uporabi avdiovizualnih pripomočkov stopnja dezinhibicije visoka, tako da je poleg anonimnosti pomemben dejavnik še odsotnost fizičnih povračilnih ukrepov (prav tam).

Učinek dezinhibicije je lahko dvosmeren. Včasih posamezniki v virtualnem prostoru brez zavor izrazijo neprijazno potrebo ali emocijo, po drugi strani pa lahko iskreno in odprto govorijo o osebni, intimni stvari, o kateri se v realnem okolju ne želijo pogovarjati.

Anonimnost ima na spletu torej dvojni učinek: zmanjšuje vpliv socialnega pritiska na posameznika, hkrati pa z "osvobajanjem" posameznika včasih zvišuje stopnjo agresivnega ali vsaj neprijaznega komuniciranja (Praprotnik, 2003).

Fenomen anonimnosti in pomanjkanja senzornih znakov v računalniško posredovani komunikaciji ima še eno pomembno posledico: izenačevanje socialnega statusa udeležencev komunikacije. V virtualnem prostoru ima načeloma vsakdo enako možnost komuniciranja, ni statusnih, materialnih, rasnih, spolnih ali starostnih omejitev. Kar determinira posameznikov vpliv na druge, je njegova sposobnost komuniciranja, ki pomeni tudi sposobnost

pisanja, vztrajnost, kakovost idej ter včasih tehnično poznavanje in znanje, pa tudi izkušnje iz okolja računalniško posredovane komunikacije in stopnjo ekstrovertiranosti. Spretnost komuniciranja, kakovost pisnega in prodornost vsebinskega izražanja so torej glavni elementi, ki vplivajo na virtualni status v virtualni skupnosti, in jasno je, da si uporabniki v teh spretnostih niso enaki (Suler, 1999). Kot vidimo, tovrstna elektronska demokracija vendarle ni idealna in seveda ne more biti "obljubljena dežela" za vsakogar.

Vpliv uporabe spleta na medosebne odnose in življenje v skupnosti

Med raziskovalci in socialnimi kritiki danes še vedno poteka razprava o tem, ali splet izboljšuje ali slabša medosebne odnose in življenje v (realni) skupnosti. Pri raziskavah o socialnih učinkih uporabe spleta lahko ločimo na eni strani tiste, ki predvidevajo, da uporaba spleta pozitivno učinkuje na socialno angažiranost mladostnika, in na drugi strani tiste, ki trdijo, da uporaba spleta povzroča škodljive posledice za mladostnikovo socialno mrežo v vsakdanjem okolju.

Predvidevamo, da osamljeni (pogosteje kot neosamljeni) na spletu iščejo osebo, ki jim bo v socialno oporo, ki je v njihovem vsakdanjem življenju iz različnih razlogov niso deležni. Vendar se v veliko raziskavah sprašujejo, ali resnično povečanje socialnega omrežja pomeni tudi večjo socialno oporo. Kadar imajo mladostniki več družbenih stikov, so srečnejši in bolj zdravi kot tisti, ki imajo omejene stike. Nesporno je dejstvo, da splet kot inherentno socialni medij omogoča povečevanje socialnih omrežij, ostaja pa nejasno, ali tudi daje oziroma odvzema socialno podporo. V mnogih raziskavah v preteklosti so trdili, da splet nudi možnosti izmenjave informacij in tolažbo različnih spletnih organizacij ter spodbuja formacijo pomembnih razmerij. Po drugi strani nekateri avtorji navajajo, da v spletu porabljeni čas spodbuja socialno izoliranost ter slabša kakovost odnosov z družino in prijatelji v realnem okolju (Kraut idr., 1998).

Kraut in sodelavci so leta 1998 prvi raziskovali sociološki in psihološki vpliv spleta na posameznika. Njihovi rezultati so pokazali

na povezavo med količino uporabe spleta in socialno vpletenostjo posameznika, predvsem pri komunikaciji znotraj družine, ter velikostjo lokalne socialne mreže. Ugotovili so tudi povezavo med uporabo elektronske pošte in občutkom depresije. Večja uporaba spleta se po njihovem mnenju povezuje z zmanjšano komunikacijo uporabnika s svojo družino, z zmanjšanim krogom prijateljev ter s povečano osamljenostjo in depresijo (prav tam).

Nekateri znanstveniki so še danes prepričani, da splet povzroča socialno izolacijo in zmanjšanje števila vsakdanjih socialnih odnosov, medtem ko uporabniki strmijo v zaslone in komunicirajo z anonimnimi tuji skozi nadomestni medij, ki ni tako bogat kot omenjeni odnosi v živo (Stoll, 1995; Turkle, 1996, po Kraut idr., 1998). Na drugi strani pa obstajajo avtorji, ki trdijo, da splet izboljšuje socialne odnose tako, da ljudi osvobaja omejitev geografske ločenosti, stigem zaradi bolezni, socialnih hib in osebnostnih lastnosti (Moharan - Martin in Schumacher, 2003).

Ob očitkih o negativnih vplivih spleta na socialno angažiranost posameznikov postmodernisti odgovarjajo, da so te spremembe v skupnosti pravzaprav bolj znak liberalizacije in svobode kot pa tehnologije, ki spreminja psihično blagostanje posameznikov (Joinson, 2003).

Kljub raznolikim razpravam in odkrivanjem pretežno pozitivnih oziroma pretežno negativnih učinkov spleta pa ostaja dejstvo, da so mladi zelo raznolika skupina, ki splet uporablja za zelo različne namene – zabavo, izobraževanje, pridobivanje informacij in interpersonalno komunikacijo. Če ga uporabljajo večinoma za komunikacijo z drugimi uporabniki po elektronski pošti, v spletnih klepetalnicah in po pogovornih kanalih, širijo uporabo tehnologije za socialne stike. V tem primeru ima splet podobno funkcijo kot telefon. Če mladi splet uporabljajo predvsem za zabavo in pridobivanje informacij, potem na družbeno življenje mladostnika učinkuje podobno kot televizija.

Otroci in mladostniki uporabljajo računalnik za vse dejavnosti, ki so tudi del tradicionalnega otroštva: za igro, učenje, komunikacijo in zabavo. V virtualnih skupnostih se zabavajo z vrstniki, z njimi igrajo računalniške igrice, se pritožujejo nad svojimi straši in učitelji, govorijo o svojem življenju, pomagajo in dajejo nasvete drug drugemu ... torej podobne stvari, ki jih počnejo tudi v realnem

življenju. Po drugi strani pa digitalni mediji ustvarjajo novo, drugačno okolje, kjer se vse te dejavnosti precej spreminjajo in potekajo drugače kot do sedaj.

Kako se lahko nekateri vidiki medosebnih interakcij med mladostniki predrugačijo pod vplivom anonimnosti virtualnega okolja in kakšen pomen ima samovrednotenje pri sklepanju stikov med mladimi prek spleta, si bomo podrobneje ogledali v naslednjem poglavju.

Raziskava med mladimi uporabniki spletnih forumov in klepetalnic

Raziskava, ki smo jo opravili med mladimi uporabniki spletnih forumov in klepetalnic v letu 2006, je bila širšega značaja, vendar se bomo v tokratnem prispevku omejili le na rezultate študije o povezanosti stopnje samovrednotenja s količino in naravo mladostnikovih interakcij v virtualnem in realnem okolju. Ugotavljali smo razlike v pogostosti komuniciranja z znanimi in neznanimi sogovorniki v virtualnem okolju ter razlike v številu prijateljev istega in različnega spola v virtualnem in realnem okolju kot posledice različne stopnje samovrednotenja pri mladostnikih.

Menimo namreč, da virtualni prostor predstavlja novo socialno okolje s specifičnimi lastnostmi, zato predpostavljamo, da lahko posameznikom odkriva in omogoča izražanje skritih, novih vidikov samopodobe in omogoča nove, drugačne načine interakcije, ki dopolnjujejo ali nadomeščajo interakcijo v mladostnikovem realnem okolju.

Raziskavo smo izvedli s spletom in posebej za ta namen sestavljenim spletnim vprašalnikom. Raziskovanje s spletom je namreč po našem mnenju (op. a.) najbolj "naravna" metoda zbiranja podatkov o njegovih uporabnikih (Sande, 2000). Ker je raziskava usmerjena v preučevanje medosebnih interakcij v virtualnem okolju, smo v ta namen izbrali spletno anketiranje uporabnikov spletnih forumov in klepetalnic.

Da bi pridobili čim širši krog mladih uporabnikov spleta, smo raziskavo "oglaševali" na sedmih forumih različnih spletnih strani, katerih ciljna populacija so predvsem oziroma tudi srednješolci.

Raziskavo smo tako izvajali na spletnih straneh Vijavaje (<http://www.vijavaja.com>), Klepetulje (<http://www.klepetulja.com>), DrogArta (<http://www.drogart.org>), MISSSa (<http://www.miss.org>), Med.Over.Neta (<http://med.over.net>), Mobisuxa (<http://www.mobisux.com>) in Sloreactorja (<http://www.sloreactor.com>).

V prvih dveh tednih v maju 2006 nam je uspelo zajeti nereprezentativni vzorec 806 (oziroma po izločitvi neustrezno izpolnjenih anket in anketirancev neustrezne starosti 694) uporabnikov spletnih forumov v starosti od 14 do 19 let. Vzorčenje je potekalo po metodi samoizbire s spletnim vprašalnikom. Vzorec je bil po spolu zelo neuravnovešen, zajemal je 80,3 % deklet in 19,7 % fantov. Večina anketirancev (modus) je bila v času anketiranja stara 15 let, povprečna starost v celotnem vzorcu pa je bila 15 let in 11 mesecev.

Z namenom preverjanja povezave med stopnjo samovrednotenja in pogostostjo iskanja socialnih stikov v virtualnem in realnem okolju smo v raziskavo vključili prirejeno Rosenbergovo lestvico samovrednotenja, povzeto po Jeričkovi (2001), ter jim zastavili štiri dodatna vprašanja o količini in naravi stikov, ki jih imajo v virtualnem in realnem okolju.

Razlike v količini socialnih interakcij med mladostniki z različno stopnjo samovrednotenja smo preverili z vprašanji, ki kažejo na pogostost komuniciranja z neznanimi in znanimi sogovorniki prek spleta ter z vprašanji, ki kažejo na razlike med višino samovrednotenja in številom prijateljev istega in nasprotnega spola, ki jih je mladostnik pridobil v virtualnem oziroma realnem okolju.

Glavni rezultati raziskave: povezava med stopnjo samovrednotenja in intenziteto iskanja novih socialnih stikov na spletu

Rezultati Rosenbergove lestvice samovrednotenja se lahko gibljejo v razponu od 10 točk za najslabši do 50 točk za najboljši rezultat. Višina samovrednotenja mladostnikov, zajetih v naši raziskavi, ki občasno ali pogosto sodelujejo v spletnih klepetalnica in forumih z namenom druženja z vrstniki, je v povprečju 34,22 točk, kar je v primerjavi s splošno populacijo slovenskih srednješolcev

(Jeriček, 2001) nekoliko nižji rezultat. Rezultat, ki kaže na nižje samovrednotenje populacije raziskovanega vzorca glede na celotno populacijo srednješolcev, delno potrjuje našo osnovno tezo, v kateri smo predvidevali, da mladostniki z nižjim samovrednotenjem pogosteje kot ostali iščejo stike z vrstniki v virtualnem okolju.

V izhodiščih raziskave smo predvidevali, da mladostniki z nižjim samovrednotenjem manj uspešno oziroma težje navezujejo stike z vrstniki v vsakdanjem, realnem okolju, zato nova prijateljstva in stike pogosteje iščejo v virtualnem okolju. Nasprotno pa smo predvidevali, da mladostniki z višjim samovrednotenjem pogosteje navezujejo stike in sklepajo prijateljstva v svojem vsakdanjem, realnem okolju in redkeje čutijo potrebo po navezovanju novih stikov v virtualnem okolju. Pri mladostnikih z zelo visoko stopnjo samovrednotenja, ki nimajo težav pri navezovanju stikov z vrstniki, smo predvidevali, da so med njimi tudi takšni, ki so še posebno družabni, in zato pogosto navezujejo nove stike z neznanimi ljudmi, čeprav že imajo mnogo prijateljev v svojem vsakdanjem okolju. Predvidevamo, da ti mladostniki nove stike pogosto iščejo tudi v virtualnem okolju.

Rezultati raziskave so pokazali, da med skupinami mladostnikov z različno stopnjo samovrednotenja obstajajo razlike pri pogostosti komuniciranja z neznanimi in znanimi sogovorniki v virtualnem okolju, vendar te razlike niso statistično pomembne. To pomeni, da ima višina posameznikovega samovrednotenja le manjši vpliv na uporabo spleta za iskanje novih stikov oziroma za vzdrževanje stikov s prijatelji in znanci iz realnega okolja. Kljub temu je iz rezultatov razvidno, da tako z neznanimi kot z znanimi sogovorniki v virtualnem okolju nekoliko pogosteje komunicirajo mladostniki z najnižjo stopnjo samovrednotenja. Pri ostalih treh skupinah mladostnikov se kaže naslednji trend: višje kot je mladostnikovo samovrednotenje, pogosteje komunicira tako z znanimi kot neznanimi sogovorniki prek spleta in obratno. Nekoliko pogosteje torej z znanimi in neznanimi sogovorniki v virtualnem okolju komunicirajo mladostniki z najnižjo in mladostniki z najvišjo stopnjo samovrednotenja.

Raziskava s tem ni potrdila naše osnovne hipoteze, v kateri smo predvidevali, da nižja stopnja samovrednotenja bistveno vpliva na iskanje novih stikov v virtualnem okolju. So pa rezultati nakazali jasno tendenco povezanosti samovrednotenja s pogostostjo in vrsto

stikov v virtualnem okolju, ki ustreza tudi našim predvidevanjem. Poleg tega so rezultati pokazali, da tudi mladostniki z najvišjo stopnjo samovrednotenja pogosto komunicirajo prek spleta. Ti po našem mnenju splet uporabljajo kot dodatni kanal za svoje socialne aktivnosti.

Na podlagi dobljenih rezultatov predpostavljamo, da obstaja več motivacijskih faktorjev za navezovanje novih oziroma vzdrževanje starih stikov in prijateljstev prek spleta. Pri prvi podskupini gre za mladostnike z nizkim samovrednotenjem, ki so morda zaradi kakršnekoli fizične oviranosti, telesne hibe ali drugačnih življenjskih nazorov prikrajšani za družbo vrstnikov, še posebno, če so jih vrstniki stigmatizirali in izločili iz svojega kroga zaradi njihove "drugačnosti". Ti mladostniki si sicer želijo družbe podobno mislečih vrstnikov in tistih, ki jih ne bi obsojali na podlagi zunanosti, zato sogovornike, ki jih ne morejo najti v svojem vsakdanjem okolju, pogosto iščejo prek spleta. V virtualnem okolju iščejo torej predvsem nove stike oziroma nove podobno misleče sogovornike.

Pri mladostnikih z nizko stopnjo samovrednotenja, ki splet prvenstveno uporabljajo kot posrednik v komunikaciji z znanci in prijatelji iz vsakdanjega okolja, je po našem mnenju v večji meri prisotna t. i. socialna anksioznost in slabša razvitost socialnih veščin, kar jim onemogoča zadovoljivo komunikacijo v neposrednih stikih. Ti mladostniki po našem mnenju splet uporabljajo predvsem kot medij za regulacijo socialnih strahov ter z njimi povezanih stisk, posebno osamljenosti, bojzani in nizkega samovrednotenja. V virtualnem okolju namreč laže nadzorujejo raven zasebnosti v odnosu in časovno prostovoljno nadzorujejo interakcijo. Anonimnost spleta in odsotnost komunikacije iz oči v oči zmanjšujeta njihovo socialno anksioznost ter jim s tem omogočata uravnavanje negativnih stanj, ki nastajajo zaradi anksioznosti. Ti mladostniki splet uporabljajo predvsem za vzdrževanje in poglobljanje že obstoječih stikov iz realnega okolja.

Zanimivo je, da se ostale skupine, z izjemo mladostnikov z najnižjim samovrednotenjem, v virtualnem okolju obnašajo podobno kot v vsakdanjem, realnem okolju. Tako pri pogostosti komuniciranja z novimi sogovorniki kot pri pogostosti komuniciranja s prijatelji in znanci so v ospredju mladostniki z najvišjo stopnjo samovrednotenja. Predpostavljamo, da so to samozavestni in ekstrovertirani mladostniki, ki se zelo radi družijo z vrstniki in spoznavajo nove ljudi tako v realnem kot virtualnem okolju.

V nadaljevanju raziskave smo preverjali razlike v številu prijateljev istega in nasprotnega spola, ki jih imajo mladostniki v realnem in virtualnem okolju v povezavi s stopnjo njihovega samovrednotenja.

Rezultati so pokazali, da imajo največ prijateljev istega spola v virtualnem okolju mladostniki z najnižjo stopnjo samovrednotenja, prav tako pa ti sodijo tudi med tiste, ki imajo v virtualnem okolju največ prijateljev nasprotnega spola. Vendar pa velja, da v virtualnem okolju rezultati kažejo na zelo majhne razlike v številu prijateljev med posameznimi skupinami mladostnikov glede na višino njihovega samovrednotenja. Te razlike niso statistično pomembne. Precej drugače je v realnem okolju, kjer se kaže jasen trend povezanosti višjega samovrednotenja z večjim številom prijateljev istega in nasprotnega spola ter obratno, nižja stopnja samovrednotenja je povezana z manjšim številom prijateljev. Razlike v številu prijateljev istega in nasprotnega spola v odvisnosti od samovrednotenja so v realnem okolju statistično pomembne.

Višina posameznikovega samovrednotenja torej pomembno vpliva na število prijateljev v realnem okolju, kar pa ne velja za virtualno okolje. Iz tega sklepamo, da nizka stopnja samovrednotenja mladostnikom v virtualnem okolju ne predstavlja ovire pri iskanju prijateljev in vzdrževanju stikov z vrstniki; prav nasprotno, v virtualnem okolju imajo v povprečju največ prijateljev mladostniki z najnižjim samovrednotenjem.

Zaradi anonimnosti spleta in odsotnosti komunikacije iz oči v oči imajo osebne lastnosti posameznika v virtualnem okolju manjšo težo kot v vsakdanjih stikih. Lastnosti mladostnikov, med drugim tudi nizka stopnja samovrednotenja, ki jim v realnem okolju preprečujejo zadovoljujoče odnose z vrstniki, lahko ob stikih v virtualnem okolju ostanejo dalj časa prikrite, kar tem mladostnikom omogoča veliko lažje in uspešnejše navezovanje ter vzdrževanje stikov kot v siceršnjih situacijah v realnem okolju.

Primerjava med pogostostjo sklepanja prijateljstev z vrstniki istega in nasprotnega spola v virtualnem in realnem okolju kaže, da v splošnem mladostniki v realnem okolju pogosteje sklepajo prijateljstva z vrstniki istega spola, v virtualnem okolju pa, obratno, pogosteje sklepajo prijateljstva z vrstniki nasprotnega spola. Ugotovitev ni presenetljiva, če upoštevamo, da je obdobje

adolescence tisto obdobje, ko se mladi intenzivno preizkušajo v novih, intimnejših razmerjih, pri čemer jim virtualno okolje nudi nov, varen prostor za vzpostavljanje tovrstnih odnosov. Pogost pojav v virtualnem okolju je predvsem t. i. kiberflirtanje, za katerega je značilno, da gre izključno za igro, katere namen ni gradnja resnih, obvezujočih zvez, temveč preizkušanje novih vlog, komunikacijskih situacij in zabava.

Raziskava je pokazala, da je virtualno okolje za razliko od realnega okolja socialni prostor, v katerem je status udeležencev komunikacije v veliki meri izenačen. Virtualni prostor zato po našem mnenju nekaterim posameznikom vendarle odpira nove možnosti pri navezovanju stikov in zadovoljevanju njihovih potreb po socialnih interakcijah. Še posebno, če so te v njihovem vsakdanjem okolju okrnjene – tako zaradi zunanjih okoliščin kot določenih osebnostnih lastnosti posameznikov.

Ob koncu lahko torej povzamemo, da ima višina mladostnikovega samovrednotenja pomemben vpliv na vzpostavljanje odnosov ter število prijateljev istega in nasprotnega spola v realnem okolju, precej manjši vpliv pa pri vzpostavljanju prijateljskih stikov v virtualnem okolju, saj tu ne glede na višino samovrednotenja vsi mladostniki podobno pogosto uspešno vzpostavljajo medosebne odnose z vrstniki in komunicirajo z njimi. Rezultati celo kažejo, da imajo največ prijateljev v virtualnem okolju prav mladostniki z najnižjo stopnjo samovrednotenja, prav tako pa ti v virtualnem okolju najpogosteje komunicirajo z neznanimi in znanimi sogovorniki.

Zaključek

Mladostnik ne more delovati brez drugih posameznikov okoli sebe. Ne živi v vakuumu, pač pa v socialnem okolju, in zato za svoje delovanje potrebuje splet stikov, ki mu pri tem nudijo določeno stopnjo socialne podpore in orientacije. Odraščajoči najstniki, ki nimajo prijateljev, so prikrajšani za številne prednosti, ki jih prinašajo stiki z vrstniki na področju čustvenega, kognitivnega in socialnega razvoja.

Pomanjkanje prijateljev lahko vpliva tudi na možnosti posameznika za razvoj vrstniške socialne podpore, ki bi delovala kot varovalo v

stresnih obdobjih. Socialni stiki, ki tvorijo socialne mreže, namreč mladostniku nudijo raznolike vrste in oblike pomoči, ki so mu na voljo oziroma jih lahko aktivira, ko se sooča s krizno ali stresno situacijo. Prav tako lahko mladostnika ščitijo pred negativnimi vplivi stresnih življenjskih dogodkov, kot so na primer najstniška nosečnost, konflikti v družini, soočanje z zasvojenostjo, motnje hranjenja ipd. Imeti prijatelje je zato neke vrste kazalec splošnega psihičnega stanja posameznika in je eden najpomembnejših varovalnih dejavnikov za njegov psihosocialni razvoj.

Ena najpomembnejših sposobnosti, ki je potrebna, da posameznik oblikuje zadovoljujoče odnose z drugimi, je njegovo ustrezno samovrednotenje in samospoštovanje. Mladostnik, ki težko sprejema sebe, se težko navadi sprejemanja drugih. Vendar samovrednotenje samo po sebi ni stabilen pojav. Spremembe v samovrednotenju posameznika so odvisne tudi od sprememb socialnih odnosnih skupin in splošnih pogojev življenja. Iz tega spoznanja smo izhajali tudi v naši raziskavi, s katero smo uspeli opozoriti in pokazati, da virtualni prostor predstavlja novo socialno okolje s specifičnimi lastnostmi, ki lahko mladostnikom z nizko stopnjo samovrednotenja odkriva in omogoča izražanje skritih, novih vidikov samopodobe, pa tudi drugačne načine interakcije, ki dopolnjujejo ali nadomeščajo interakcijo v njegovem realnem okolju.

Socialno oporo tako lahko danes mladostniki poleg neposrednega stika z že razvito socialno mrežo v realnem okolju iščejo tudi skozi drugačne vire, ki jih omogoča nova informacijsko-komunikacijska tehnologija, predvsem splet. Še posebno to velja v primerih, ko je primarna socialna mreža informacijsko in podporno okrnjena.

Vse več najstnikov, ki v vsakdanjem okolju ne najdejo pravega prijateljstva ali razumevanja, danes uporablja splet tako za komuniciranje s posameznimi osebami kot tudi za vključevanje v virtualne skupnosti. Mnogi najstniki pa spleta ne uporabljajo le za navezovanje novih stikov, temveč tudi za nadaljevanje pogovora, začetega v šoli, za načrtovanje skupnih dejavnosti ob koncu tedna ali za reševanje konflikta, ki se je pojavil v komunikaciji iz oči v oči.

Anonimnost kot specifična lastnost spleta najstnikom omogoča hitrejše in lažje razkrivanje informacij o sebi ter pogostejša intimna razkritja, saj virtualno okolje zmanjšuje tveganje zavrnitve,

posmeha ali celo sankcij drugih. Mladim ponuja številne in raznolike možnosti za zadovoljitev potreb po samoizražanju, samovrednotenju, raziskovanju in eksperimentiranju z lastno identiteto. Vzpodbuja jih k odprtemu pogovoru o sebi, svojih stiskah in prikritih delih osebnosti, ki jih v realnem življenju ne želijo oziroma si jih ne upajo razkriti.

Čeprav na podlagi pričujoče raziskave ne moremo zaključiti, da splet privlači le oziroma predvsem mladostnike s težavami v navezovanju in ohranjanju stikov z vrstniki v realnem okolju, pa nam rezultati vseeno ponujajo v razmislek možnost, da virtualno okolje nekaterim mladostnikom s težavami v komunikaciji in medosebnih odnosih služi kot alternativno okolje za formiranje ustrežnejših in bolj zadovoljivih odnosov z vrstniki. Na drugi strani lahko predvidevamo, da imajo mladostniki z višjo stopnjo samovrednotenja manjšo potrebo po iskanju novih stikov prek spleta.

Virtualni odnosi lahko pozitivno vplivajo na mnoge mladostnike, ki sodelujejo v spletnih forumih in klepetalnicah. Nekateri od teh mladostnikov imajo morda v realnem okolju velike težave z vzpostavljanjem stikov, v virtualnem okolju pa brez težav razpravljajo o skupnih interesih z vrstniki iz različnih delov Slovenije, morda celo sveta. Prav tako kot v realnem okolju tudi v virtualnih odnosih težijo k prijateljstvu, družbeni podpori in iščejo občutek pripadnosti.

Upamo, da bodo ugotovitve raziskave socialne pedagogice in vse, ki delajo z mladimi, spodbudile k zanimanju za naravo medosebnih odnosov, ki jih mladostniki formirajo v virtualnem okolju, in povečale zavedanje pomena tovrstnih odnosov za mladostnikov psihosocialni razvoj. V ta namen bi bilo v prihodnosti treba načrtovati dodatne raziskave, ki bi preučile nov virtualni socialni prostor z vidika njegovih omejitev in potencialov v primeru raznolikih socialnih interakcij in vrstniških odnosov, ki se v tem prostoru oblikujejo med mladimi.

Literatura

Cerar, M (2006). *Internet – virtualno shajališče mladih: primerjave socialnih interakcij v realnem in virtualnem okolju*. Diplomsko delo. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Engelberg, E., in Sjoeborg, L. (2004). Internet Use, Social Skills, and Adjustment. *Cyberpsychology & Behavior*, 7 (1), 729–741.

Hamburger, Y. A., in Ben-Artzi, E. (2003). Loneliness and Internet Use. *Computers in Human Behavior*, 19, 71–80.

Jeriček, H. (2001). *Uporaba in razširjenost interneta in znaki zasvojenosti z njim med dijaki tretjih letnikov ljubljanskih šol*. Magistrsko delo. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Joinson, A. N. (2003). *Understanding the psychology of Internet behaviour: virtual worlds, real lives*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.

Kraut, R., Patterson, M., Lundmark, V., Kiesler, S., Mukopadhyay, T., in Scherlis, W. (1998). Internet Paradox: A Social Technology That Reduces Social Involvement and Psychological Well-Being? *American Psychologist*, 53 (9), 1011–1031.

Lamovec, T. (1994). *Psihodiagnostika osebnosti 2*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

McKenna, K. Y. A., in Bargh, J. A. (2000). Plan 9 from Cyberspace: The Implications of the Internet for Personality and Social Psychology. *Personality and Social Psychology Review*, 4 (1), 57–75.

Moharan Martin, J., in Schumacher, P. (2003). Loneliness and social uses of the internet. *Computers in Human Behavior*, 19 (6), 659–671.

Musil, B. (2001). Kiberpsihologija – psihologija kiberprostora: Intrapersonalni in interpersonalni pojavi (2. del). *Anthropos*, 32 (3–4), 63–76.

Nastran Ule, M. (2000). Mladi v družbi novih tveganj in negotovosti. V A. Šelih (ur.), *Prestopniško in odklonsko vedenje mladih: vzroki, pojavi, odzivanje*. Ljubljana: Bonex.

Praprotnik, T. (2003). *Skupnost, identiteta in komunikacija v virtualnih skupnostih*. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis.

Sande, M. (2000). Raziskovanje s pomočjo interneta: možnosti uporabe v socialni pedagogiki. *Socialna pedagogika*, 4 (4), 391–420.

Skalar, M. (1985). *Samovrednotenje in učna uspešnost*. Magistrska naloga. Ljubljana: Pedagoška fakulteta v Ljubljani.

Skalar, M. (1988). *Učna uspešnost in pojmovanje lastne medosebne komunikacije učencev v šoli*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Pedagoška fakulteta v Ljubljani.

Skalar, M. (1990). *Pojmovanje samega sebe in samovrednotenje: študijsko gradivo*. Ljubljana: Pedagoška akademija.

Skalar, M. (1997). Sklepanje prijateljstva je naša potreba. V V. Jalovec (ur.), *Pomlad 1. Priročnik za učitelje*. Ljubljana: Vija.

Stevens, J. A. (1997). *Zbogom, sramežljivost!: spremenite mišljenje, spremenite življenje*. Ljubljana: DZS.

Strniša, Š. (2003). Odraščajoči otrok in odnosi z vrstniki. V J. Bajzek (ur.), *Zrcalo odraščanja: mednarodna sociološka raziskava o odraščajočih otrocih*. Radovljica: Didakta.

Izvirni znanstveni članek, prejet februarja 2007.

Potrebe svojcev oseb s težavami v duševnem zdravju

The needs of relatives of people with mental health problems

Manuela Kelavić

Povzetek

Manuela Kelavić, univ. dipl. soc. ped., Salezijanski mladinski center Celje, Don Boskov trg 1, 3000 Celje

V Sloveniji in v večini evropskih držav živi največ oseb s težavami v duševnem zdravju pri svojih družinah. Skrb za obolelega družinskega člana se večinoma, brž ko je akutna faza bolezni mimo, prenese na njegove svojce. Ti dostikrat prevzamejo breme rehabilitacije brez ustrezne podpore in sodelovanja za to usposobljenih strokovnjakov. Z raziskavo sem želela dobiti vpogled v potrebe svojcev oseb s težavami v duševnem zdravju. V ta namen sem anketirala 83 svojcev, od katerih jih 55 sodeluje v programih Šenta. Ugotavljam, da je večina svojcev čustveno preobremenjena in zaskrbljena za

prihodnost obolelega. Svojci nimajo dovolj informacij o pristojnih za pomoč obolelemu in potrebujejo več pomoči od strokovnjakov. S prejeto pomočjo slednjih niso niti zadovoljni niti nezadovoljni. Pri reševanju težav se zatekajo k različnim virom pomoči, v stiski pa se pogosteje obračajo k formalnim kot k neformalnim oblikam pomoči.

Ključne besede: duševno zdravje, rehabilitacija, svojci, skupnostna skrb, psihiatrija.

Abstract

In Slovenia and most European countries the majority of people with mental health problems live with their families. When the acute phase of the illness is over, relatives take over their care. In most cases they take over the burden of rehabilitation without adequate support and cooperation of qualified experts. With my research I wanted to get an insight into the needs of relatives of people with mental health problems. For this purpose I investigated 83 relatives, from which 55 take part in the programmes of Šent. I found out that most relatives are emotionally burdened and deeply worried about the future of the ill person. Relatives do not have enough information about persons, which are competent for helping the ill person. They are neither satisfied nor dissatisfied with the help of experts and need more help from them. For solving problems relatives seek different sources of help, but in a crisis situation they rather turn to formal forms of help than informal forms of help.

Key words: mental health, rehabilitation, relatives, community care, psychiatry.

Uvod

Število težav v duševnem zdravju po svetu narašča zaradi daljšanja življenjske dobe, kroničnih bolezni, boljšega zdravljenja in preživetja ljudi po poškodbah glave. Osebe s težavami v duševnem zdravju so velika skupina prebivalstva tudi v Sloveniji. Pri nas se njihovo zdravljenje začne v psihiatrični bolnišnici. Švabova, Gorše-Muhičeva in Mrevlje (1996) pišejo, da so bolniki po odpustu usmerjeni v psihiatrične ambulante, katere običajno obiskujejo enkrat mesečno. Pri reševanju življenjskih težav, ki se pojavijo po bolezni, so tako prepuščeni sami sebi in iznajdljivosti svojih najbližjih. Avtorji (prav tam) opozarjajo na problem prenapolnjenih bolnišnic in primanjkljaj osebja, predvsem medicinskih sester in delovnih terapevtov, saj so tako terapevtske možnosti običajno omejene na predpisovanje zdravil. Švabova (2001) piše, da kontrolni pregledi v povprečju trajajo manj kot dvajset minut. Psihiatričnega spremljanja ali zdravljenja bolnikov na njihovih domovih pa v Sloveniji tako rekoč ne poznamo. Programi za duševno zdravje dobivajo slabo podporo, predvsem tisti v razvijajočih in nerazvitih deželah. Zaradi kadrovskih in finančnih stisk se rehabilitacijski programi v bolnišnicah večinoma ne izvajajo (Švab, 2002). Psihiatrične službe v Sloveniji so skoraj izključno financirane s strani zdravstvene zavarovalnice, medtem ko nevladne, skupnostne oblike skrbi dobivajo sredstva od Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve ter iz mednarodnih fundacij, ki nakažejo sredstva na osnovi časovno omejenih programov. Švabova (2000) vidi eno izmed ovir rehabilitacije oseb s težavami v duševnem zdravju na družinskem področju, in sicer naj bi bila podpora družinam večinoma pomanjkljiva, bolnik naj bi zanikal bolezen, imel negativen odnos do služb, službe naj ne bi odgovarjale na potrebe družin, pacienti in družine pa naj bi bili pomanjkljivo poučeni o simptomih, službah in zdravilih. Številni bolniki se ne zdravijo ustrezno, predvsem pa ne dobivajo ustrezne podpore pri vračanju v vsakdanje življenje.

Družina v vlogi skrbnikov

Zdravljenje oseb s težavami v duševnem zdravju skozi zgodovino je bilo vedno odvisno od odnosa obstoječe družbe do teh bolnikov.

Družbeno prepričanje o tem, kje naj bi te osebe bivale, je v svetovni zgodovini doživelo več preobratov. Nekoč so bile družine edini vir oskrbe, skupnost ni prevzela veliko odgovornosti. V 19. in na začetku 20. stoletja je z institucionalnim gibanjem večina bolnikov zapustila družine. V 50. letih se začne trend odpuščanja bolnikov iz bolnišnic. K temu je pripomoglo odkritje psihofarmakoloških zdravil, ki so imela velik učinek na nekatere paciente in so jim omogočila svobodno gibanje. Za mnoge, čeprav niso bili popolnoma zdravi, ni bilo več potrebno bivanje v bolnišnici. Tako sta postali favorizirani mesti dom in skupnost.

Pregled zgodovine “duševne bolezni” v relaciji z družino osebe s težavami v duševnem zdravju kaže, da so bili družbeni viri in strokovnjaki usmerjeni na družino predvsem kot na vzročno polje bolezni. Pomagati tem družinam na konkreten način ali poiskati alternativne vire oskrbe ni bilo centralno v njihovem razmišljanju. Tudi raziskovalno delo o družinah obolelega v duševnem zdravju je bilo v preteklih letih osredotočeno na vpliv družine na pacienta, ravno tako pa je bilo povečano zanimanje za breme takšne družine.

Brajša (1986) meni, da se v družini psihiatričnega bolnika vse odvija po principih cirkularne, in ne linearne dinamike. Torej ne bi smeli iskati krivca ali obtoževati celotno družino ali njene posamezne člane za nastanek bolezni. Potemtakem v družini ne bi smeli iskati vzrokov, ampak bi nanjo morali gledati kot na “mesto dogajanja”, kot interpersonalni kontekst. Avtor meni, da bolnik nima psihičnih težav zaradi družine, ampak znotraj družine in s svojo družino, ter da bolnik in psihiatrija potrebujejo družino kot enakopravnega sodelavca v procesu zdravljenja.

Prve raziskave o družinah oseb s težavami v duševnem zdravju so naredili družboslovci (Clausen, Yarrow, 1955, po Fadden, Bebbington, Kuipers, 1987) v ZDA v srednjih 50. letih, saj skoraj ni bilo sistematično pridobljenih podatkov, ki bi omogočali analizo dogajanja v družini, ko en član zboli za “duševno boleznijo”. Zgodnje raziskave Clausena in Yarrowa (1955, po Hatfield, 1987) so pokazale, da so socialne in psihološke situacije ter prilagoditveni mehanizmi teh družin na veliko načinov podobni dinamiki manjšinske skupine. Družine so bile označene kot deprivilegirane in marginalne. Imele so potrebo skriti “duševno bolezen”.

Raziskave (po Kogovšek, Škerbinek, 1998), izvedene v družinah s shizofreničnim bolnikom, so pokazale, da sistematično, dejavno in vsakemu bolniku prilagojeno vključevanje družine v obravnavo:

- zmanjšuje število relapsov bolezni in jih skrajšuje,
- manjša intenziteto simptomatike,
- omejuje potrebo po hospitalizaciji (kar se kaže v manjšem številu ponovnih sprejemov in krajšanju časa hospitalizacije),
- povečuje dejavnost bolnika v obdobjih remisij in prek vsega tega pomembno izboljšuje kakovost bolnikovega življenja.

Dostikrat svojci ne zmorejo pritiskov, ki jim jih okolica in bolnišnica nevede naložita, zato so večkrat na preizkušnji, kaj naj naredijo, ko se bo uporabnik vrnil iz bolnišnice domov, kakšne bodo njihove nove naloge in kako si jih bodo porazdelili. Pri vrnitvi uporabnika domov se pojavljajo pri svojcih težave, ki se kažejo v obliki objektivnega stresa (finančne težave, izguba samostojnosti, izpostavljenost zastrašujočemu vedenju bolnika, ovire v socialnih, delovnih in prostočasnih dejavnostih, rušenje družinskih odnosov) in subjektivnega stresa (občutki izgube, depresije, anksioznosti in zadrege v socialnih situacijah), ki ga svojci pripisujejo svoji vlogi (Fadden in sodelavci, 1987).

Za družino je soočenje z “duševno boleznijo” in spoznanje, da ta prinaša omejitve, zelo boleča. Med sprejemanjem obolelega gre družina skozi prepoznavne faze, kar je neustavljiv in normalen pojav v procesu sprejemanja težav v duševnem zdravju. Lefley (1996) poda naslednje faze družinskega odziva:

1. začetno zavedanje problema brez prepoznavanja simptomov,
2. zanikanje “duševne bolezni”,
3. ocenjevanje resnosti zdravstvenega stanja svojca,
4. vera v strokovnjake s pričakovanji hitre ozdravitve,
5. ponovna kriza,
6. prepoznavanje kroničnosti stanja,
7. izguba vere v strokovnjake,
8. zaupanje v sposobnosti družine,
9. skrb za prihodnost.

Opredelitev raziskovalnega problema in cilji raziskovanja

Z gibanjem deinstitucionalizacije v smeri skupnostne skrbi so družine vedno bolj vključene v življenja njihovih družinskih članov s težavami v duševnem zdravju in so dostikrat primarni skrbniki obolelih. Pri nas in v večini evropskih držav živi največ oseb s težavami v duševnem zdravju v krogu svojih družin, ki večinoma prevzamejo breme rehabilitacije brez ustrezne podpore in sodelovanja za to usposobljenih strokovnjakov (Švab, 1999). V literaturi sem zasledila, da je problem pomanjkanja informacij, opore, razumevanja in znanja pogost v takšnih družinah. Švabova (2000) je zapisala, da je ena izmed hujših pomanjkljivosti služb v Sloveniji pomanjkljivo delo s takšnimi družinami in da bo to verjetno ena izmed prvih nalog v prihodnjem razvoju. Zaradi pomena svojcev pri rehabilitaciji oseb s težavami v duševnem zdravju moramo izvedeti več o njihovih potrebah.

Cilji:

- osvetliti težave, s katerimi se srečujejo svojci oseb s težavami v duševnem zdravju,
- osvetliti potrebe, ki jih imajo ti svojci,
- ugotoviti, kakšno pomoč prejemajo svojci od različnih strokovnjakov in koliko so zadovoljni s prejeto pomočjo,
- raziskati mnenje, stališče o potrebi svojcev po večji pomoči strokovnjakov,
- ugotoviti, katere oblike pomoči so na voljo svojcem za njihovega obolelega v njihovi okolici ter katere oblike pomoči iščejo.

Raziskovalne hipoteze:

Hipoteza 1: Svojci, ki živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim, se statistično pomembno razlikujejo po pogostosti težav, ki so jih imeli v letu 2005, od svojcev, ki ne živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim.

Hipoteza 2: Svojci, ki živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim, se statistično pomembno razlikujejo po številu potreb po prejemanju pomoči od tistih, ki ne živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim.

Hipoteza 3: Svojci, ki vedo, kakšne formalne oblike pomoči so na voljo njihovemu obolelemu v njihovi okolici, so v letu 2005 pogosteje iskali formalno pomoč kot svojci, ki ne poznajo formalne oblike pomoči, ki so na voljo njihovemu obolelemu v njihovi okolici.

Hipoteza 4: Svojci se v stiski pogosteje obračajo k neformalnim kot k formalnim oblikam pomoči.

Hipoteza 5: Več kot polovica svojcev meni, da potrebuje več pomoči s strani strokovnjakov (psihologa, psihoterapevta, socialnega delavca).

Raziskovalna metodologija

Raziskava je kvantitativna. Podatke sem pridobivala s tehniko pisnega spraševanja z anketnim vprašalnikom.

Vzorec

Vzorec je neslučajnosten, oblikovan po principih priročnega vzorca. Anketirala sem svojce oseb s težavami v duševnem zdravju. Skupni numerus vzorca je 83 in ga sestavlja 25 svojcev iz Celja in okolice, 3 svojci iz Ozare iz Murske Sobote ter 55 svojcev iz dnevnih centrov Šenta: 15 iz Šentgora Radovljica, 10 iz enote Nova Gorica, 7 iz Šentlenta Maribor, 8 iz Šenta Kranj, 8 iz Šentmara Koper, 3 iz Šenta Trbovlje, 2 iz Šenta Kočevje ter 2 iz Šenta Celeia. Edina omejitev je bila ta, da sta lahko iz vsake družine izpolnila vprašalnik največ dva polnoletna svojca obolelega, zato da bi bili rezultati čim bolj reprezentativni.

Podatke sem pridobivala od srede aprila do konca maja 2006. Pri izvajanju samega anketiranja mi je veliko pomagal gospod Edo Belak, predsednik Foruma svojcev, ki deluje v okviru Šent, in sicer vodi skupine za samopomoč svojcev obolelih v skoraj vseh dnevnih centrih Šenta in v nekaterih dnevnih centrih Ozare po Sloveniji. Njemu sem dala vprašalnike, ki jih je po srečanju skupin za samopomoč razdelil svojcem iz dnevnega centra Šentgor v Radovljici (11. 4. 2006) – anketo je izpolnilo 13 svojcev, pozneje pa

sta mi jo po pošti poslali še 2 osebi; iz Šentlenta v Mariboru (13. 4. 2006) – anketo je izpolnilo 7 svojcev in iz Ozare v Murski Soboti (20. 4. 2006) – anketo so izpolnili 3 svojci.

Nekaterim vodjem ali koordinatorjem dnevnih centrov Šenta je gospod Belak osebno odnesel vprašalnike, jim dal navodila, na kaj naj bodo pozorni ob anketiranju, in jih prosil, da vprašalnike razdelijo med svojce oseb s težavami v duševnem zdravju. Tako so mi iz dnevnega centra v Novi Gorici (13. 4. 2006) poslali po pošti 9 rešenih vprašalnikov, naknadno pa je po pošti prispel še 1 izpolnjen vprašalnik. Tudi sama sem bila telefonsko v stiku z vsemi dnevnimi centri Šenta, jim poslala potrebne vprašalnike in navodila za anketiranje. V dnevnem centru Šent Celeia sta rešila vprašalnik 2 svojca (15. 5. 2006). Šent Kranj je (10. 5. 2006) poslal 25 svojcem ankete na dom po pošti, od katerih jih je 8 vrnilo vprašalnik; enako so storili v Šentmaru v Kopru (10. 5. 2006) in poslali ankete 15 svojcem, od katerih jih je 8 vrnilo vprašalnik, iz Šent Trbovlja sem po pošti prejela 3 vprašalnike (17. 5. 2006), iz Šent Kočevja pa 2 (24. 5. 2006). Kar iz štirih dnevnih centrov so mi po pošti poslali po dva ali tri vprašalnike, tako da je morda treba upoštevati, da je pri izpolnjevanju vprašalnikov delovala določena mera socialne kontrole, saj anketirani morda niso mogli biti tako anonimni.

Pred izvedbo samega anketiranja se mi je zdelo, da bo zelo lahko priti do večjega števila svojcev obolelih, ki so vključeni v programe Šenta. Kasneje se je izkazalo, da temu ni tako, zato sem vzporedno poskušala priti do ostalih svojcev po principu snežne kepe. Vprašalnike sem dala osebi, ki je že bila psihiatrično hospitalizirana, ona pa jih je posredovala svojcem oseb s težavami v duševnem zdravju, ravno tako sta še dve osebi, ki sta v stiku z osebo s težavami v duševnem zdravju, dali izpolniti vprašalnik svojcem obolelega.

Hotela sem obiskati psihiatrično bolnišnico Polje, toda gospa Vesna Švab, predstojnica kliničnega oddelka za klinično psihiatrijo v tej bolnišnici, mi je razložila, da je za vsakršno anketiranje v sklopu bolnišnice potrebno dovoljenje medicinske etične komisije, ki mora pregledati vprašalnik in ga odobriti. Ta protokol običajno traja tri mesece, kar mi je predstavljalo predolgo obdobje, in se za to možnost nisem odločila.

Anketirani so večinoma ženskega spola (69,9 %). Tudi različni avtorji (Švab, 2001; Osterman, 2000; Lamovec, 1998) pišejo, da so najpogostejši skrbniki oseb s težavami v duševnem zdravju ženske – matere in žene. Da je tako velik delež anketiranih v moji raziskavi ženskega spola, si lahko razlagamo tudi s tem, da je več kot polovica anketirancev (56,1 %) mojega vzorca včlanjena v skupino za samopomoč, ki jo obiskujejo predvsem ženske. Največ anketiranih ima dokončano poklicno ali srednjo šolo (65,1 %). Povprečna starost vprašanih je 52 let. Glede na socialni status bi izpostavila, da je 39,8 % zaposlenih in 45,8 % upokojenih. Gileard (1984, po Osredkar, 2000) piše, da so sorodniki obolelih pogosto upokojeni ali ne morejo delati. Tistih nekaj, ki lahko ohranijo službo, pa se morajo dogovarjati za bolj fleksibilen delovni čas, tako da odsotnost ne pomeni izgube zaslužka, žal pa to pomeni, da izgubijo možnost napredovanja. V skupnem gospodinjstvu z obolelim živi kar 73,5 % anketiranih.

Anketirani so predvsem starši (62,7 %), od teh je kar 44,6 % mater, torej skoraj polovica celega vzorca. Osterman (2000) piše, da so starši in zakonski partnerji velikokrat osnovni skrbniki obolelega svojca. 10,8 % anketiranih je zakoncev (partnerjev) obolelega družinskega člana. Po raziskavah (po Lamovec, 1998) je ta zakonec navadno žena, ki večinoma uspešno prevzame spremenjeno vlogo in kljub bremenu uspe ohranjati družino skupaj. Kadar pa je zakonec mož, se le redkim posreči obdržati družino; večina se jih razdre. 12,0 % anketiranih predstavljajo otroci oseb s težavami v duševnem zdravju, ki morajo dostikrat prevzeti zaščitniško vlogo v odnosu do starša, tako da pride do zamenjave vlog v družini.

Anketirane sem v prvem delu vprašalnika spraševala o njihovih obolelih svojcih. Tako je od **oseb s težavami v duševnem zdravju** skoraj polovica (48,2 %) moškega spola, nekaj več kot polovica (51,8 %) pa ženskega spola. Povprečna starost obolelih v mojem vzorcu je 39 let.

Največji delež (66,3 %) ima zaključeno poklicno ali srednjo šolo. Avtorici Kraševac-Ravnikova in Mikuš-Kosova (1996) pišeta, da je izobrazbena struktura posebnih skupin prebivalstva, med katere uvrščata tudi osebe s težavami v duševnem zdravju, pod slovenskim povprečjem. Med njimi naj bi prevladovali prebivalci z nižjo strokovno izobrazbo in poklicno usposobljenostjo. Na trgu delovne sile naj bi slabo kotirali ter imeli majhne možnosti za

družbeno napredovanje in samopotrjevanje. Po veliki verjetnosti zapadejo v krog družbene izključenosti. Tudi v mojem vzorcu je le 16,9 % obolelih zaposlenih, kar 31,2 % je brezposelnih ter skoraj polovica (48,2 %) upokojenih. Švabova (2000) piše, da so ljudje s psihotičnimi motnjami dvakrat pogosteje brezposelni kot ostali. Tudi tuje raziskave kažejo, da ima manj kot 30 % odpuščenih iz psihiatričnih bolnišnic še zaposlitev. Samo 10–15 % jih uspe to zaposlitev ohraniti več kot 5 let (Švab, Gorše Muhič, Mrevlje, 1996).

Najbolj pogosti diagnozi obolelih v moji raziskavi sta shizofrenija (51,8 %) in depresija (21,7 %), povprečen čas trajanja njihovih težav v duševnem zdravju pa je 13 let. Največji delež obolelih (41,0 %) je bil hospitaliziran več kot trikrat. 35,9 % obolelih je bilo hospitaliziranih dvakrat ali trikrat, le 23,1 % pa jih je bilo hospitaliziranih enkrat. Tilbury (1993) ugotavlja, da so družine po prvi hospitalizaciji še dolgo časa “na preži”, saj jim nihče ne more zagotoviti, da ne bo prišlo do ponovne hospitalizacije. Pogoste hospitalizacije pomenijo za družino veliko breme. Družine obolelih se morajo tako večinoma navaditi živeti v negotovosti.

Opis uporabljenega instrumenta

Namen anketnega vprašalnika je bil predvsem dobiti vpogled v težave, potrebe in iskanje pomoči svojcev oseb s težavami v duševnem zdravju. Pripravljen je bil v aprilu leta 2006 po izkušnjah podobnih vprašalnikov iz domačih in tujih raziskav.

Vsebinsko ga sestavljajo različni tematski sklopi. V prvem delu vprašalnika sem spraševala po socialno-demografskih podatkih obolelega (osebe s težavami v duševnem zdravju), nato po socialno-demografskih podatkih anketiranca (svojca osebe s težavami v duševnem zdravju), v tretjem delu so se vprašanja nanašala na težave, s katerimi se srečujejo svojci obolelega, v četrtem delu sem spraševala o potrebah anketiranca kot svojca obolelega in o pomoči psihiatra obolelega, peti sklop se je nanašal na pomoč drugih strokovnjakov, v šestem pa sem poizvedovala po virih in oblikah pomoči.

Vprašalnik je zajemal 49 vprašanj polodprtega ali zaprtega tipa, pri čemer so bila nekatera vprašanja zastavljena v obliki tristopenjskih ocenjevalnih lestvic, pet vprašanj pa je bilo odprtega tipa.

V vprašalniku je osem vprašanj o tem, koliko težav so anketirani imeli kot svojci obolelega v letu 2005: z občutki krivde zaradi zdravstvenih težav obolelega, s pomanjkanjem informacij v zvezi z zdravstvenim stanjem obolelega, s finančnimi težavami zaradi svojčevih težav v duševnem zdravju, s skrbjo za prihodnost obolelega, s čustveno preobremenjenostjo zaradi svojčevih težav v duševnem zdravju, z zdravstvenimi težavami zaradi svojčevih težav v duševnem zdravju in s pomanjkanjem informacij o pristojnih za pomoč svojcu. Odgovori so se nahajali na tristopenjski merski lestvici (nič, nekaj, veliko).

V vprašalniku sem anketirane vprašala tudi: Kaj bi si želeli kot svoje obolelega? Pri tem vprašanju so anketirani izbrali enega ali več odgovorov, ki so jim najbolj ustrezali. Podala sem enajst možnih odgovorov (nasvet, finančna pomoč, pomoč na domu, čustvena razbremenitev, informacije o oblikah pomoči, prosti čas, organizirano prostovoljstvo, odhod obolelega v bolnico, delitev problemov z drugimi svojci, izobraževanja, tečaji, predavanja, informacije o zdravlilih), dvanajsti možen odgovor pa je bil odprtega tipa (drugo).

Opis statistične obdelave in analize podatkov

Za statistično obdelavo podatkov je bil uporabljen računalniški program SPSS 10.0. Za ugotavljanje statistično pomembnih razlik med rezultatom dveh podskupin na isti spremenljivki je bil uporabljen t-preizkus za neodvisne vzorce, za ugotavljanje statistično pomembnih razlik med dvema podskupinama vzorca pa χ^2 -preizkus. S testom za testiranje razlik med proporci (oz. deleži) sem testirala, ali se dobljeni statistični indikator pomembno razlikuje od parametra (značilnosti populacije). Vprašanja odprtega tipa sem ročno obdelala, tako da sem izpisala in razvrstila odgovore.

Rezultati in interpretacija

Ugotovila sem, da so anketirane v letu 2005 pogosto pestile različne težave zaradi svojčevih težav v duševnem zdravju. Najbolj zaskrbljujoč je podatek, da je imelo kar 94,0 % težave s skrbjo za prihodnost obolelega svojca, pri tem je imela več kot polovica anketirancev s tem veliko težav. Flaker in sodelavci (1999) pravijo, da je ena od temeljnih in pogostih preokupacij svojcev, ki imajo od sebe odvisne uporabnike, skrb za otroka, ko jih več ne bo. Ta skrb je mnogokrat povezana z namestitvami v zavode. Osamosvajanje obolelih, materialna preskrbljenost, načrt za življenje, možnosti za skupno bivanje in podporo so nekatere od možnosti, ki to skrb lahko ublažijo. 86,7 % anketiranih je bilo čustveno preobremenjenih in ni imelo dovolj informacij o pristojnih za pomoč obolelemu in o njegovem zdravstvenem stanju. Več kot polovica anketiranih je imela zdravstvene težave, nekaj manj pa se jih je soočalo z občutki krivde za "psihično stanje" obolelega in imelo finančne težave.

Četrti sklop vprašanj v mojem vprašalniku se je nanašal na potrebe anketiranih kot svojcev obolelih in na pomoč psihiatra obolelega svojca. Anketirani si najbolj želijo čustvene razbremenitve (57,8 %), skoraj polovica si želi nasvet, 39,8 % dostop do informacij o oblikah pomoči za svojca in 34,9 % več informacij o svojčevih zdravilih. Tudi Spaniol (1987) piše, da družine skrbita vpliv in neustrezna izbira zdravil za njihove obolele družinske člane. Po pogostosti odgovorov si nato sledijo naslednje želje: izobraževanja, tečaji, predavanja, in sicer 31,3 %, 24,1 % anketirancev pa si želi več prostega časa zase in finančno pomoč. Zatem si želijo deliti probleme z drugimi svojci in organizirano prostovoljstvo. Tretjina vzorca je izrazila željo po izobraževanju. Tudi Flaker in drugi raziskovalci (1999) so ugotovili, da svojci v Sloveniji izražajo potrebo po izobraževanju. Radi bi več informacij in te raznovrstnejše o psiholoških, znanstvenih in socialnih vidikih prizadetosti, več bi radi vedeli o ukrepih, storitvah in metodah, pa tudi o svojih pravicah in možnostih.

Dve tretjini vzorca pa nista izrazili želje po izobraževanju. Legattova (2001) vidi vzrok tudi v tem, da ti svojci bolj zaupajo zdravilom, hkrati pa nočejo, da bi izobraževanja utrdila njihovo skrbniško vlogo in prenesla vso skrb nanje. Avtorica dodaja, da izsledki raziskav kažejo, da so kratki "paketi" izobraževanj brez

drugih intervencijskih komponent sicer družinam dali novih znanj o težavah v duševnem zdravju, a je kakršenkoli dolgoročen vpliv na zmanjšanje družinskega bremena vprašljiv ali neznan. S tem se strinja tudi Merinder (1999, po Lefley, 2001), ki pravi, da raziskave kažejo, da vse te izboljšave niso zadostne, da bi vplivale na relapse, psihopatologijo ali na psihosocialno funkcioniranje družine. Stvar pa naj bi bila nekoliko drugačna pri psihoedukaciji. To je naziv za skupino pristopov, ki se uporabljajo pri delu z osebami s težavami v duševnem zdravju in njihovimi družinami, razvili pa so se v osemdesetih letih v Veliki Britaniji in ZDA. Sestavni deli psihoedukacije so izobraževanje o bolezni, zmanjševanje stresnih obremenitev, vzdrževalno zdravljenje z zdravili, učenje o skupnostnih virih pomoči in o zagovorništvu (Švab, 2000). Cilj posredovanja psihoedukatorja ni odpravljanje motenj, temveč opolnomočenje družinskih članov. Svojci so po psihoedukaciji bolj optimistični, zmanjšajo se občutki krivde in prisotnost negativnih čustev, poveča se prilagodljivost in sposobnost zagovorništva, izboljšajo se meddružinska komunikacija, razumevanje težav v duševnem zdravju, povezava med svojci in strokovnjaki ter posledično zraste zaupanje v lastne sposobnosti pri delu s slednjimi.

Trem četrtinam anketiranih je psihiater povedal ali delno povedal, kar so želeli izvedeti o svojčevih simptomih ali bolezni, ostalim anketiranim pa tega ni povedal. Polovica anketiranih je bila deležna informacij o svojčevih zdravilih in individualnih razgovorih, na ostalih področjih pa je bila pomoč manjša. Kar 68,7 % anketiranih ni dobilo navodil od njega, kako ravnati v krizni situaciji. Tomorijeva (1996) poda smernice za ravnanje v krizi:

- V akutnem stanju psihoze se ne morete razumno dogovarjati z bolnikom.
- Obvladujte svoja čustva (ne izražajte jeze).
- Zmanjšajte zunanje moteče dejavnike (televizija, radio).
- Mirno prosite vse prisotne (goste, prijatelje), da odidejo.
- Govorite mirno, tiho, trdno in preprosto.
- Izrazite razumevanje za tisto, kar doživlja vaš sorodnik.
- Če psihotična epizoda vključuje nasilje, se ne obotavljajte poklicati policijo.

62,7 % anketiranih ni bilo seznanjenih o možnih oblikah pomoči

svojcu in ni dobilo navodil za življenje po hospitalizaciji svojca. Švabova (2000) pravi, da so rehabilitacijski načrti ob odpustu redki, ker je skrb zunaj bolnišnice omejena skoraj povsem na preglede v psihiatričnih dispanzerjih in v osnovnem zdravstvenem varstvu. Avtorica piše, da redki psihiatri usmerjajo bolnike po odpustu v skupnostne službe (npr. Šent), kar se ne sklada z mojimi izsledki. Več kot tretjina je bila seznanjena z načrtom zdravljenja obolelega in je bila napotena v nevladne organizacije. Tem visokim odstotkom najbrž botruje dejstvo, da je povprečni čas trajanja težav v duševnem zdravju obolelih v mojem vzorcu 13 let in da več kot polovica anketiranih obiskuje skupino za samopomoč v nevladni organizaciji, v Sloveniji pa le manjšina svojcev obolelih obiskuje tovrstno skupino.

Svojci nosijo breme rehabilitacije. Informacije o bolezni, njenem zdravljenju in prognozi dobijo od psihiatrov v bolnišnici, ta povezava pa se po odpustu običajno prekine. Legattova (2001) piše, da je eden izmed razlogov, da so svojci v zahodnih deželah ignorirani, strokovnjakovo prepričanje, da ima posameznik pravico do zasebnosti v relaciji z njegovim psihičnim stanjem. Tudi Tomorijeva (1996) piše, da skrb za zaupnost močno ovira strokovnjake pri pogovoru s svojci, hkrati pa dodaja, da bližnjim znanje o značilnosti svojčeve bolezni olajša ravnati smiselno in ustrezno v najbolj akutni fazi, ko je treba svojcu pomagati do nujne zdravstvene pomoči, kot tudi takrat, ko se bolezen umika in se odpirajo možnosti za čim bolj smiselno vključevanje v dejavno življenje. Zipple (1990, po Legatt, 2001) piše, da ta zasebnost ne bi smela biti absolutna. Opomni, da je to pravica pacienta, in ne strokovnjaka, ki dostikrat niti ne vpraša pacienta, če hoče, da so družinski člani vključeni v obravnavo. Lamovčeva (1998) piše, da se o potrebi po sodelovanju psihiatrov z družino veliko govori, v praksi pa se to le redko izvaja. Bernheim (1990, po Lamovec, prav tam) je o tem spraševal psihiatre v različnih ustanovah. Ti so mu najprej prepričano zatrdili, da sodelujejo s sorodniki, ko pa jih je vprašal, če so kdaj povabili družinske člane k načrtovanju za samostojno življenje ali če so jih kdaj obiskali na domu, so večinoma odgovorili, da niso. Gaw je leta 1982 (po Lefley, 1987) zapisal, da si večina družin želi: biti vključena, da se z njo posvetuje, da se ji prisluhne, kako se spoprijeti s pacientovimi problemi, in da ima možnost dati strokovnjakom povratne informacije, kakšni so rezultati njihovega

posredovanja. Skrbniki bi morali biti deležni podpore takoj po sprejemu v bolnišnico (Švab, Gorše Muhič, Mrevlje, 1996). Ta je v prvi fazi usmerjena v reševanje krize, ki jo sproži "duševna bolezen" v družini, v drugi pa se je treba informirati in učiti o bolezni ter podpreti zdrave obrambne mehanizme in načine obvladovanja bolezni v družini.

V okolici bivanja anketiranih so formalne oblike pomoči obolelemu svojcu omejene predvsem na dnevni center Šent (34-krat) in na psihiatra (17-krat), nekateri anketirani pa v svoji okolici nimajo nobene tovrstne oblike pomoči. Anketirani so v letu 2005 najpogosteje iskali pomoč z branjem literature (75,9 %), ki je tudi najpogostejša oblika pomoči (42,2 %). To morda nakazuje, da je osebno iskanje pomoči nekako tabuizirano in stigmatizirano. Najbolj preferirana skupina, pri kateri svojci obolelega iščejo pomoč, je njihova ožja družina (zakonec, starši, otroci). Več kot polovica pa se jih je obrnila tudi na nevladno organizacijo, na psihiatra in na drugega svojca s podobno izkušnjo. Po pogostosti iskanja pomoči sledijo še partner (fant, dekle), drugi sorodniki, prijatelji in osebni zdravnik. Najmanj svojcev je iskalo pomoč pri odvetniku (2,4 %), pri alternativni medicini (9,6 %), v verski skupnosti (14,5 %), pri strokovnem svetovanjem po telefonu ali na spletu (18,1 %) in na centru za socialno delo (19,3 %).

Anketirani niso niti zadovoljni niti nezadovoljni s prejeto pomočjo od strokovnjakov (psihologa, psihoterapevta, socialnega delavca). 23,5 % je nezadovoljnih ali zelo nezadovoljnih, 37,0 % pa je zadovoljnih ali zelo zadovoljnih z njimi. Angleški raziskovalci (Fadden in sodelavci, 1987) pišejo, da se kljub bremenu svojci ne pritožujejo veliko, čeprav prejemajo malo pomoči, nasvetov ali informacij od strokovnjakov, ki so vključeni v zdravljenje pacienta.

Povezanost stalnega bivališča osebe s težavami v duševnem zdravju s težavami njihovih svojcev

Hipoteza 1: Svojci, ki živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim, se statistično pomembno razlikujejo po pogostosti težav, ki so jih imeli v letu 2005, od svojcev, ki ne živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim.

Preden si ogledamo rezultate, moram povedati, da sem spremenljivko *težave* dobila s seštevanjem odgovorov na sedem vprašanj o težavah anketiranih kot svojcev obolelih, njeno intenziteto pa s ponderiranjem, saj so se odgovori nahajali na merski lestvici (nič, nekaj, veliko). Rezultat Cronbachovega alfa preizkusa znaša 0,7912. S tem zavedanjem vstopamo v nadaljnje interpretiranje.

Tabela 1: Aritmetični sredini, standardna odklona in statistična pomembnost razlik med svojci, ki živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim, in tistimi, ki ne živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim glede na število težav

Težave	Skupno gospodinjstvo	f	x	s	t	Sig.
	Da	58	1,857	0,44	-0,173	0,863
	Ne	22	1,877	0,46		

Iz tabele vidimo, da ni velikih razlik med aritmetičnima sredinama. Z nekaj več težavami naj bi se srečevali tisti, ki ne živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim. Takšen sklep dokazuje t-preizkus, ki pokaže, da med obema skupinama resnično ni statistično pomembnih razlik (predpostavka o homogenosti varianc velja, $t = -0,173$, $g = 78$, $p > 0,05$), kar pomeni, da ne morem trditi, da se svojci, ki živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim, srečujejo z manj ali več težavami glede na število težav od tistih, ki ne živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim. Razlike med aritmetičnima sredinama obeh skupin niso statistično pomembne, zato **prvo hipotezo zavrnem**.

Zdelo se mi je še zanimivo pogledati, kakšni so bili odgovori teh dveh skupin pri posameznih težavah, zato sem izračunala aritmetično sredino (nič = 1, nekaj = 2, veliko = 3) teh odgovorov za posamezne težave za svojce, ki živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim, in tiste, ki ne živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim.

Obe skupini sta se v letu 2005 soočali s podobnim številom posameznih težav. Njuni rezultati so najbolj podobni pri čustveni preobremenjenosti. Največji odklon med skupinama je opaziti pri skrbi za prihodnost obolelega in pri zdravstvenih težavah zaradi svojčevih težav v duševnem zdravju. Svojce, ki živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim, je bolj skrbelo za prihodnost obolelega kot tiste, ki ne delijo skupnega gospodinjstva z obolelim. Zadnji naj bi imeli več zdravstvenih težav kot svojci, ki živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim.

Tabela 2: Aritmetična sredina odgovorov za posamezne težave svojcev, ki živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim, in tistih, ki ne živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim

	Težave	Skupno gospodinjstvo	
		Da	Ne
1	Občutki krivde zaradi zdravstvenih težav obolelega	1,492	1,545
2	Pomanjkanje informacij v zvezi z zdravstvenim stanjem obolelega	1,700	1,727
3	Finančne težave zaradi svojčevih težav v duševnem zdravju	1,567	1,500
4	Skrb za prihodnost obolelega	2,508	2,318
5	Čustvena preobremenjenost zaradi svojčevih težav v duševnem zdravju	2,295	2,318
6	Zdravstvene težave zaradi svojčevih težav v duševnem zdravju	1,721	1,909
7	Pomanjkanje informacij o pristojnih za pomoč svojcu	1,767	1,818

Povezanost stalnega bivališča osebe s težavami v duševnem zdravju s potrebami njihovih svojcev

Hipoteza 2: Svojci, ki živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim, se statistično pomembno razlikujejo po številu potreb po prejemanju pomoči od tistih, ki ne živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim.

Preden si ogledamo rezultate, naj povem, da sem spremenljivko *potrebe* dobila z odgovori na vprašanje Kaj bi si želeli kot svojec obolelega?, in sicer sem preštela število potreb, ki jih je izrazil vsak anketirani. Izbirali so lahko med dvanajstimi možnimi potrebami.

Tabela 3: Aritmetični sredini, standardna odklona in statistična pomembnost razlik med svojci, ki živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim, in tistimi, ki ne živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim glede na število potreb

Potrebe	Skupno gospodinjstvo	f	x	s	t	Sig.
	Da	61	2,934	1,72	-1,378	
	Ne	22	3,591	2,38		

Iz tabele vidimo, da obstaja razlika med aritmetičnima sredinama. Zanimivo se mi zdi, da naj bi imeli več potreb po prejemanju pomoči tisti, ki ne živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim. T-preizkus pokaže, da med obema skupinama ni statistično pomembnih razlik (predpostavka o homogenosti varianc velja, $t = -1,378$, $g = 81$, $p > 0,05$), kar pomeni, da ne morem trditi, da imajo svojci, ki živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim, manj ali več potreb po prejemanju pomoči glede na število potreb od tistih, ki ne živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim. Razlike med aritmetičnima sredinama obeh skupin niso statistično pomembne, zato **drugo hipotezo zavrnem**. Kljub temu pa sem se odločila raziskati tudi podobnosti in razlike pri posameznih potrebah teh dveh skupin. Tudi tukaj sem spremenljivko posamezne potrebe dobila z odgovori na vprašanje Kaj bi si želeli kot svojec obolelega?

Tabela 4: Število in odstotki izraženih posameznih potreb svojcev, ki živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim, in tistih, ki ne živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim

Potrebe	Skupno gospodinjstvo			
	Da		Ne	
	f	f%	f	f%
Nasvet	26	42,6	11	50,0
Finančna pomoč	15	24,6	5	22,7
Pomoč na domu	4	6,6	3	13,6
Čustvena razbremenitev	33	54,1	15	68,2
Informacije o oblikah pomoči	24	39,3	9	40,9
Prosti čas	18	29,5	2	9,1
Organizirano prostovoljstvo	12	19,7	4	18,2
Odhod obolelega v bolnico	1	1,6	3	13,6
Delitev problemov z drugimi svojci	11	16,0	7	31,8
Izobraževanja, tečaji, predavanja	16	26,2	10	45,5
Informacije o zdravilih	19	31,1	10	45,5
Drugo	9	14,8	2	9,1

Pri obeh skupinah je kar nekaj podobnosti. Najpogosteje je izražena potreba po čustveni razbremenitvi. V **tabeli 5** vidimo, da so si po vrstnem redu enake naslednje potrebe: čustvena razbremenitev, nasvet, finančna pomoč in organizirano prostovoljstvo. Največji

razmik pa je pri potrebi po prostem času, in sicer so jo svojci, ki živijo z obolelim, uvrstili na peto mesto, svojci, ki ne živijo z obolelim, pa na deseto.

Tabela 5: Vrstni red potreb (navedene so po pogostosti od najpogosteje do najredkeje) svojcev, ki živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim, in tistih, ki ne živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim

Skupno gospodinjstvo			
Da		Ne	
1.	Čustvena razbremenitev	1.	Čustvena razbremenitev
2.	Nasvet	2.	Nasvet
3.	Informacije o oblikah pomoči	3.	Informacije o zdravlilih
4.	Informacije o zdravlilih	3.	Izobraževanja, tečajji, predavanja
5.	Prosti čas	5.	Informacije o oblikah pomoči
6.	Izobraževanja, tečajji, predavanja	6.	Delitev problemov z drugimi svojci
7.	Finančna pomoč	7.	Finančna pomoč
8.	Organizirano prostovoljstvo	8.	Organizirano prostovoljstvo
9.	Delitev problemov z drugimi svojci	9.	Pomoč na domu
10.	Drugo	9.	Odhod obolelega v bolnico
11.	Pomoč na domu	10.	Prosti čas
12.	Odhod obolelega v bolnico	10.	Drugo

Simmonsova (1990) je na podlagi svojih intervjujev ločila svojce oseb s težavami v duševnem zdravju v dve skupini glede na stopnjo njihove vpletenosti in vključenosti, odgovornosti za obolelega sorodnika, in sicer na:

1. zelo vpletene skrbnike, ki so živeli ali imeli dnevni stik s svojim sorodnikom, in
2. bolj odmaknjene skrbnike, katerih stik z obolelim je bil redkejši ali večasih nestalen.

Sedem ljudi iz njenega vzorca je sodilo med zelo vpletene skrbnike. Vsi so rekli, da so skrbeli za večino praktičnih nalog v gospodinjstvu, vključujoč kuhanje, pospravljanje, kupovanje in vodenje financ. Tipično je bilo, da so od svojega dohodka dajali denar za bolnega svojca, ki je imel majhne prejemke (dodatek za bolezen ali pokojnina), in sicer je bila to velikokrat velika vsota denarja. Čutili so, da niso imeli druge izbire, saj prejemki obolelega niso zadostovali njegovim potrebam, recimo za cigarete in obleke. V vseh primerih je njihova skrbniška vloga vplivala na ostala področja njihovega življenja. Dojemali so se kot nezmožne pustiti sorodnika za dlje časa. Običajno niso šli na počitnice, če pa že so, so se počutili anksiozno in so imeli občutke krivde.

Od bolj odmaknjenih skrbnikov nihče ni živel z uporabnikom. Prav tako je bil tudi njihov sorodstveni odnos bolj oddaljen (snaha, sorojenec). Skrbeli so za manj nalog. Tisto, kar so naredili, je bilo običajno bolj praktične narave, vključujoč kuhanje, nakupovanje, dvigovanje pokojnine, pospravljanje, in ni vsebovalo druženja ali čustvene podpore. Vedenje bolnika si niso razlagali kot vzrok "bolezni", ampak kot trmoglavost.

Nekateri izmed intervjuvanih iz obeh skupin so menili, da bi se svojcu stanje poslabšalo, če ne bi skrbeli zanj (morda bi prišlo do relapsa, ponovnega sprejema v bolnišnico, lahko bi se poškodoval ali celo naredil samomor). To je utrdilo njihovo prepričanje, da niso imeli izbire, saj nihče drug ne bi namesto njih skrbel za svojca. Avtorica (prav tam) je ugotovila, da so intervjuvani svojci imeli težave z definiranjem svojih potreb. Med bolj vpletenimi skrbniki so bile te potrebe zelo povezane s potrebami bolnega svojca. Walker (1982, po Simmons, prav tam) je poudaril, da strokovnjaki radi definirajo družinske potrebe glede na individualno potrebno oskrbo. Izgleda, da se to dogaja tudi v bolj vključenih, dejavnih družinah, kjer se organizacijske definicije potreb sučejo okoli bolne osebe. Kljub temu pa je bilo med intervjuji izrečenih več različnih potreb, nekatere bolj praktične narave, druge slabše definirane.

Praktične potrebe so bile denimo: družba za sorodnika, saj je bil izoliran, in imeti pomočnika, s katerim bi delil dnevne odgovornosti. Področje praktične pomoči je bilo vezano tudi na denar. Ta tema se je ponavljala v veliko intervjujih. Med slabše definiranimi

potrebami je bil večji dostop do informacij; kar nekaj jih je menilo, da jim niso povedali dovolj. Včasih je izgledalo, da je strokovnjak zadrževal informacije, ker še sam ni bil prepričan v diagnozo in prihodnost svojca. Nekateri intervjuvanci, ki so prejeli ogromno informacij in jim je bilo večkrat svetovano, so imeli občutek, da jim je bilo posredovano le malo. Zanimivo je morda to, da v bolj odmaknjeni skupini ni bilo vedno dobrodošlo, da bi dobivali informacije ali da bi se jim svetovalo glede terapije, to bi namreč lahko potrdilo njihovo ključno vlogo pri skrbi, ki pa je morda raje ne bi imeli. Spekter potreb je bil širok. Morda pomanjkanje sposobnosti definiranja le-teh ni presenetljivo z vidika, kako redko so družinski člani naprošeni, da izrazijo svoje potrebe v relaciji z njihovo skrbniško vlogo.

Avtorica (prav tam) piše, da je bila s strani desetih svojcev, ki jih je intervjuvala, izražena želja, da bi bili popolnoma odmaknjeni od odgovornosti, s tem da bi šel oboleli v kako nastanitveno ustanovo. Takšne jasne izjave za dokončno spremembo situacije so bile izrečene le v bolj odmaknjeni skupini, medtem ko je bila občasna potreba za več "prostora, svobode" v odnosu izražena v bolj vpleteni skupini, še posebej, če je imel uporabnik vedno več psihičnih težav ali je pil veliko alkohola. To se sklada tudi z mojimi rezultati. Od anketiranih, ki ne živijo z obolelim, jih je 13,6 % izrazilo željo, da bi oboleli šel v bolnišnico. Ta ista želja pa je bila izražena le pri 1,6 % svojcev, ki živijo z obolelim.

Glede na to, da v večini družin ni bilo dokazov, ki bi predlagali, da se skrbniki želijo odreči svoji vlogi, bi morala biti naloga profesionalnih služb pomagati družinam v izvrševanju skrbništva. To je posebej pomembno tam, kjer ključni skrbnik prejema malo podpore od ostalih družinskih članov. Potrebna podpora bi včasih morala biti čustvena ali medosebna, da bi dala skrbniku možnost, da bi spregovoril o svojih čustvih odprto in iskreno. Nekateri izmed intervjuvanih so izrazili olajšanje, da so se lahko pogovorili s Simmonsovo (prav tam), čeprav jim je lahko ponudila le uho za poslušanje. Bolj pogosto je bila izražena potreba po praktični pomoči in nasvetu.

Poznavanje formalnih oblik pomoči za obolelega in pogostost iskanja formalne pomoči

Hipoteza 3: Svojci, ki vedo, kakšne formalne oblike pomoči so na voljo njihovemu obolelemu v njihovi okolici, so v letu 2005 pogosteje iskali formalno pomoč kot svojci, ki ne poznajo formalne oblike pomoči, ki so na voljo njihovemu obolelemu v okolici.

Spremenljivko *pogostost iskanja formalne pomoči* sem dobila s seštevanjem odgovorov na šest vprašanj o pogostosti iskanja pomoči anketiranih v letu 2005 v zvezi s težavami, ki so jih imeli kot svojci obolelega, v nevladni organizaciji (npr. Šent), na centru za socialno delo, pri psihiatru, pri osebni zdravniku, pri odvetniku in s strokovnim svetovanjem po telefonu ali na spletu. Intenziteto te spremenljivke sem dobila s ponderiranjem, saj so se odgovori nahajali na merski lestvici (nikoli, enkrat ali dvakrat, pogosteje). Rezultat Cronbachovega alfa preizkusa znaša 0,5648, tako lahko zaključim, da lestvica ni dovolj zanesljiva. S tem zavedanjem vstopam v nadaljnje interpretiranje. Spremenljivko *poznavanje formalnih oblik pomoči* sem dobila z odgovori na vprašanje Katere oblike pomoči so na voljo vašemu svojcu v vaši okolici? Anketirani so lahko prosto odgovarjali na to vprašanje. Navedba vsaj ene oblike formalne pomoči (nevladna organizacija, dnevni center, psihiater, osebni zdravnik, bolnišnica) je bila kriterij, da sem svojce uvrstila v skupino, ki pozna formalne oblike pomoči, v nasprotnem primeru pa so sodili k skupini, ki ne pozna formalnih oblik pomoči. Da bi ugotovila, ali obstajajo statistično pomembne razlike med svojci, ki vedo, kakšne oblike formalnih pomoči so na voljo njihovemu obolelemu svojcu v njihovi okolici, in svojci, ki ne poznajo te oblike pomoči glede na iskanje pomoči v letu 2005, sem izračunala t-preizkus za neodvisne vzorce.

Tabela 6: Aritmetični sredini, standardna odklona in statistična pomembnost razlik med svojci, ki vedo, kakšne formalne oblike pomoči so na voljo njihovemu obolelemu svojcu v njihovi okolici, in tistimi, ki tega ne vedo glede na iskanje tovrstne pomoči

		Pogostost iskanja formalne pomoči				
Poznavanje formalnih oblik pomoči		f	x	s	t	Sig.
	Da	50	1,512	0,35		
Ne	28	1,345	0,37			

Rezultat t-preizkusa pokaže, da so med obema skupinama statistično pomembne razlike (predpostavka o homogenosti varianc velja, $t = 2,018$, $g = 76$, $p < 0,05$), kar pomeni, da lahko trdim, da so svojci, ki vedo, kakšne formalne oblike pomoči so na voljo njihovemu obolelemu v njihovi okolici, v letu 2005 pogosteje iskali formalno pomoč kot svojci, ki ne poznajo formalne oblike pomoči, ki so na voljo njihovemu svojcu v njihovi okolici. V tabeli lahko vidimo, da tisti, ki poznajo formalne oblike pomoči za obolelega, v povprečju večkrat iščejo to obliko pomoči od tistih, ki teh oblik pomoči ne poznajo. Razlike med aritmetičnima sredinama obeh skupin so statistično pomembne, zato **tretjo hipotezo sprejemem**.

Pomoč v stiski

Hipoteza 4: Svojci se v stiski pogosteje obračajo k neformalnim kot k formalnim oblikam pomoči.

To hipotezo sem preverjala s pomočjo odgovorov na vprašanje Na koga se v zvezi s težavami, ki jih imate kot svojec obolelega, najprej obrnete po pomoč v stiski? Skoraj polovica vprašanih (45,8 %) se obrne na psihiatra. Enak odstotek anketiranih (14,5 %) se obrne na sorodnika ali na nevladne organizacije, 10,8 % na prijatelja in 7,2 % na svojca s podobno izkušnjo. 6,0 % se jih obrne na koga drugega, in sicer se dva anketirana obrneta na zakonca, eden na zdravnika, eden na duhovnika, eden pa je napisal, da se ne obrne na nikogar.

Anketirane sem delila na dve skupini, in sicer na tiste, ki se v stiski obrnejo k neformalnim oblikam pomoči (na sorodnika, svojca s podobno izkušnjo, prijatelja, zakonca, duhovnika), in na tiste, ki se v stiski obrnejo k formalnim oblikam pomoči (na psihiatra, nevladno organizacijo, zdravnika). 36,1 % anketiranih se v stiski obrne k neformalnim oblikam pomoči, 61,4 % pa k formalnim. Da bi ugotovila, ali med tema skupinama obstajajo statistično pomembne razlike, sem izračunala χ^2 -preizkus ($\chi^2 = 5,444$, $g = 1$, $p < 0,05$), ki je pokazal, da so statistično pomembne razlike med njima, vendar **moram četrto hipotezo ovreči**, saj se svojci v stiski pogosteje obračajo k formalnim kot k neformalnim oblikam pomoči, kar je ravno obratno od tistega, kar sem v hipotezi pričakovala.

Hatfieldova študija (1987) je pokazala, da so največkrat poiskali

podporo in pomoč prijateljev, sorodnikov in individualne terapije (v tem zaporedju). Prijatelji (84 %) in sorodniki (73 %) so pomembno prekašali terapijo (55 %). Družine so naštele, kakšna pomoč jim je bila najbolj potrebna: pomoč v razumevanju pacientovih simptomov, specifični nasveti, kako naj se soočijo s pacientovim obnašanjem, možnosti za pogovor z osebami s podobnimi izkušnjami, nadomestna oskrba svojca za družinski oddih in razne bivalne možnosti za pacienta. Johnson (1987, po Kuzmanič - Korva, Perkovič, 2004) pravi, da svojci, prostovoljci, prijatelji, znanci in druga neformalna združenja opravijo v okviru socialne mreže ogromno prostovoljnega dela, a opozarja, da te mreže lahko nudijo samo določene storitve, ne morejo pa nadomestiti javnih izvajalcev, saj pogosto odpove ravno neformalna mreža in ne zmore zagotavljati storitev najbolj ogroženim ali stigmatiziranim skupinam. Brandon (1992, po Muršič, 1999) pravi, da se morajo službe za duševno zdravje odpreti v skupnost, kar implicira na udeležbo prostovoljcev in oseb, ki niso strokovnjaki. Po njegovem je treba ustvariti več neformalnih sistemov in poskusiti vključiti obstoječe vire medsebojne pomoči. V nevladni organizaciji lahko svojci vprašajo stvari, ki jih zaradi časovne stiske ali psiholoških ovir ne morejo vprašati zdravstvenega delavca v ambulanti ali v bolnišnici. Nevladne organizacije lahko pomagajo »z jasnimi informacijami, ki dajo svojcem ali skrbnikom pogled v bolezen, povedo, kakšne so možnosti za ozdravitev ali izboljšanje stanja in dajejo informacije, kako lahko pomagajo pri tem« (Belak, 2002: 16).

Storitve, ki jih osebe z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju koristijo na centrih za socialno delo, kažejo na eni strani na potrebe, ki jih ti centri pokrivajo zanje, po drugi strani pa na običajnost obravnave takšnih klientov. V raziskavi Flakerja in sodelavcev (1999) so po podatkih CSD od uslug, ki jih nudijo centri, največ uporabljali denarne pomoči (41 %), svetovanje (37,9 %), namestitvev v zavod in posredovanje mnenj (32,8 %), pomoč na domu (23,8 %), intervencije v okolje (18,4 %) ter druge usluge (13,1 %). V vzorcu je bilo zajetih 597 oseb z dolgotrajnimi težavami v duševnem zdravju.

Potreba svojcev po večji pomoči strokovnjakov

Hipoteza 5: Več kot polovica svojcev meni, da potrebuje več pomoči s strani strokovnjakov.

73,5 % vprašanih iz mojega vzorca meni, da potrebuje več pomoči s strani strokovnjakov. S testom za testiranje razlik med proporci (oz. deleži) sem testirala, ali se dobljeni statistični indikator pomembno razlikuje od parametra (značilnosti populacije). Najprej sem izračunala standardno napako proporca. Ta je približno 0,0503 ali malce več kot 5 %. K dobljenemu proporcu 0,735 sem prištela dve standardni napaki in dobila interval, v katerem bi se s 5% tveganjem moral gibati populacijski parameter. Dobljeni interval je med 0,685 in 0,785, iz tega izhaja, da bo vrednost parametra v populaciji vsekakor večja od 0,50, kar pomeni, da statistično pomembno več kot polovica svojcev meni, da potrebuje več pomoči s strani strokovnjakov (psihologa, psihoterapevta, socialnega delavca). Tako **sprejemem peto hipotezo**.

Fadden (1987) se strinja, da bi družine morale prejemati več pomoči od strokovnjakov. Kovač in Švabova (1995) pišeta, da svojci le težka izrazijo svoje potrebe in zahteve. Razloge za to iščeta deloma v miselnosti nekaterih strokovnjakov, ki krivijo starše za nastanek duševnih in čustvenih stisk pri njihovih otrocih, deloma pa zaradi strahu pred izgubo dobrega terapevtskega odnosa in podpore v zdravstvenih ali socialnih službah, še zlasti, če bodo spregovorili o nestrinjanju z obstoječimi oblikami podpore in skrbi. Težave v duševnem zdravju povzročijo sorodnikom veliko težav in jim je ponujeno malo pomoči. Sorodniki nimajo močne pozicije, da bi se pritoževali, niso strokovnjaki, morda jih je sram govoriti o svojih težavah in so prišli do spoznanja, da nobena ponujena pomoč ne bi pomembno zmanjšala njihove težave (Creer, Wing, 1974, po Simmons, 1990). Lamovčeva (1998) zaključí z mislijo, da bi svojci in strokovnjaki morali združiti znanja, saj so znanja enih in drugih povsem na drugi ravni. Meni, da si zdravniki ne predstavljajo, kakšno breme nosi družina, zlasti mati, na njihove izražene potrebe pa naj se pogosto ne bi odzivali tudi psihologi in socialne službe. Organizacije, ki vzrok bolezni pripisujejo družini, ne morejo sodelovati pozitivno s svojci, saj se to odraža v odnosu do svojcev. Če strokovni delavec na skupini hoče najti vzrok za nastalo

situacijo v družini, je njegova pomoč lahko neuporabna za družino, ki potrebuje pomoč od sedaj naprej, in ne za nazaj.

Zaključek

Z raziskavo sem želela dobiti vpogled v težave, potrebe in iskanje pomoči svojcev oseb s težavami v duševnem zdravju. V ta namen sem anketirala 83 svojcev obolelih, od katerih jih 55 sodeluje v programih Šenta.

Ugotovila sem, da so anketirane v letu 2005 pogosto pestile različne težave zaradi svojčevih težav v duševnem zdravju: čustvena preobremenjenost, pomanjkanje informacij o pristojnih za pomoč obolelemu in o njegovem zdravstvenem stanju, zdravstvene težave, občutki krivde za "psihično stanje" obolelega, finančne težave, kar 94,0 % pa jih je skrbelo za prihodnost obolelega. Skrbi jih za njegovo zdravje, hkrati pa se najbrž zavedajo stigme, ki spremlja in bo spremljala obolelega v njegovi prihodnosti (pri zaposlitvi, izbiri partnerja ipd.). Svojci, ki živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim, in tisti, ki ne živijo v skupnem gospodinjstvu z obolelim, so se v letu 2005 soočali s podobnim številom posameznih težav in so najpogosteje izrazili potrebo po čustveni razbremenitvi. Največja razlika med skupinama je bila pri potrebi po prostem času, in sicer si skoraj tretjina svojcev, ki živi z obolelim, želi več prostega časa zase. Pri svojcih, ki ne živijo z obolelim, pa je le desetina izrazila to željo. To, da velika večina anketiranih ni imela informacij o pristojnih za pomoč obolelemu, morda nakazuje na pomanjkanje različnih formalnih oblik pomoči. Anketirani svojci, ki vedo, kakšne oblike formalne pomoči so na voljo njihovem obolelemu v njihovi okolici, so v letu 2005 statistično pomembno pogosteje iskali to pomoč kot svojci, ki ne poznajo formalne oblike pomoči, ki so na voljo njihovem obolelemu v njihovi okolici. Poznavanje tovrstnih oblik pomoči je še posebej pomembno, saj se anketirani v stiski pogosteje obračajo k formalnim kot k neformalnim oblikam pomoči, kar je v nasprotju z zastavljeno hipotezo. Skoraj polovica se jih v takšni situaciji obrne na psihiatra.

Psihiater obolelega je anketiranim pomagal do te mere, da so dobili informacije o svojčevih simptomih ali bolezni, polovica anketiranih je bila deležna informacij o svojčevih zdravljenih in individualnih

razgovorov, kar 68,7 % anketiranih pa ni dobilo navodil, kako ravnati v krizni situaciji. Menim, da bi zloženke s tovrstno vsebino morale biti na voljo v vseh psihiatričnih bolnišnicah. Več kot polovica anketiranih ni bila seznanjena o možnih oblikah pomoči svojcu in ni dobila navodil za življenje po hospitalizaciji svojca. Zdi se, da so svojci v precejšnji meri prepuščeni sami sebi, če si strokovnjaki ne vzamejo tudi časa za pogovor z ostalimi družinskimi člani. V splošnem anketirani niso niti zadovoljni niti nezadovoljni s prejeto pomočjo od drugih strokovnjakov (psihologa, psihoterapevta, socialnega delavca), kar 73,5 % vprašanih pa meni, da potrebujejo več pomoči s strani teh strokovnjakov. Glede na težave anketiranih in malo ponujene pomoči ne preseneča, da si jih več kot polovica želi čustvene razbremenitve, nasvet, dostop do informacij o oblikah pomoči za svojca in več informacij o svojčevih zdravilih. Tretjina si želi izobraževanja, nekaj manj pa bi hotelo več prostega časa in finančno pomoč.

V letu 2005 so vprašani najpogosteje iskali pomoč z branjem literature, in sicer si jih je kar tri četrtine pomagalo na ta način. To morda nakazuje, da je osebno iskanje pomoči nekako tabuizirano in stigmatizirano. Najbolj preferirana skupina, pri kateri svojci obolelega iščejo pomoč, je njihova ožja družina (zakonec, starši, otroci). Več kot polovica pa se jih je obrnila tudi na nevladno organizacijo, na psihiatra ali na drugega svojca s podobno izkušnjo.

Eden od predlogov za nadaljnje raziskovanje je raziskati mnenje psihiatrov o potrebah teh svojcev, hkrati pa bi bilo zanimivo dobiti večji uvid v spoprijemalne strategije svojcev. Dobro bi bilo razmišljati v tej smeri, da bi se ustanovila skupina svojcev, ki bi pomagala svojcem obolelih ob prvi hospitalizaciji, ki je lahko velik šok za družino. Glede na to, da so v okolici bivanja anketiranih oblike pomoči obolelemu svojcu omejene predvsem na dnevni center in na psihiatra, bi se bilo na ravni zakonodaje v prihodnosti treba usmeriti v razvoj različnih oblik skupnostne skrbi za osebe s težavami v duševnem zdravju, predvsem prehodnih oblik bivanja (krizni centri, pribežališča in zatočišča, preživljanje krize na lastnem domu, preživljanje krize na tujem domu, priložnostna oskrba).

Literatura

Belak, P. E. (2002). Aspekt svojcev ali skrbnikov. *ŠENT – Glasilo Slovenskega združenja za duševno zdravje*, 8 (3–4), 16–17.

Brajša, P. (1986). *Banjski dvori: Neobičajan razvoj jedne obične psihiatrije*. Varaždin: Novinsko izdavačka i štamparska radna organizacija »Varaždin«.

Fadden, G., Bebbington, P., Kuipers, L. (1987). The Burden of Care: The Impact of Functional Psychiatric Illness on the Patient's family. *British Journal of Psychiatry*, 150, 285–297.

Flaker, V., Rode, N., Jurančič, I., Vončina, M., Škerjanc, J., Kavav - Vidmar, A., Zaviršek, D., Kastelic, A., Videmšek, P., Zorn, J., Zupančič, D., Cigler, M., Šircelj, J. (1999). *Oblike bivanja za odrasle osebe, ki potrebujejo organizirano skrb in podporo: analiza in predlog ukrepov*, raziskovalno poročilo. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

Hatfield B. A., (1987). Families as Caregivers: A Historical Perspective. V A. B. Hatfield, H. P. Lefley (ur.), *Families of the mentally ill*. New York: The Guilford Press, s. 3–29.

Kogovšek, B., Škerbinek, L., (1998). Izkušnje ob delu s skupino oseb s psihozo in njihovimi bližnjimi. V M. Kocmur (ur.), *Shizofrenija – čustvovanje, spoznavanje, življenje z drugimi*. Ljubljana: Psihiatrična klinika Ljubljana, s. 165–175.

Kovač, N., Švab, V. (1995). Svojci in skrbniki kot aktivni udeleženci skrbi za uporabnike služb za duševno zdravje. *Socialno delo*, 34 (2), 143–147.

Kraševac - Ravnik, E., Mikuš - Kos, A., (1996). Ugotovitve in predlogi za varovanje zdravja posebnih družbenih skupin v Sloveniji. V E. K. Ravnik (ur.), *Varovanje zdravja posebnih družbenih skupin v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije: Slovenska fundacija, s. 211–219.

Kuzmanič - Korva, D., Perkovič, M. (2004). Skupnostna skrb za osebe s hudimi duševnimi motnjami – vloga centrov za socialno delo. V V. Švab (ur.), *Konferenca o psihosocialni rehabilitaciji z mednarodno udeležbo*. Ljubljana: Šent, s. 30–37.

Lamovec, T. (1998). Protislovja družinske skrbi za uporabnike psihiatrije. *Socialno delo*, 37 (3–5), 233–247.

Lefley, P. H. (1996). *Family Caregiving in Mental Illness*. Thousand Oaks: SAGE.

Lefley, P. H. (2001). The impact of mental disorders on families and carers. V G. Thornicroft, G. Szmukler (ur.), *Textbook of Community Psychiatry*. Oxford: Oxford University Press, s. 141–154.

Legatt, M. (2001). Carers and carer organisations. V G. Thornicroft, G. Szmukler (ur.), *Textbook of Community Psychiatry*. Oxford: Oxford University Press, s. 475–485.

Muršič, M. (1999). *Normalizacija norosti*. Diplomsko delo, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.

Osredkar, R. (2000). *Netradicionalni načini družinskega življenja in konstrukcija vloge duševnega bolnika*. Magistrsko delo, Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

Osterman, F. (2000). Breme, ki ga oseba s shizofrenijo predstavlja za svojo družino. *Zdravstveno varstvo*, 39 (9/10), 228–243.

Simmons, S., (1990). Family burden – what does psychiatric illness mean to the carers? V C. Brooker (ur.), *Community Psychiatric Nursing: A research perspective*. London: Chapman and Hall, s. 45–71.

Spaniol, L. (1987). Coping Strategies of Family Caregivers. V A. B. Hatfield, H. P. Lefley (ur.), *Families of the mentally ill*. New York: The Guilford Press, s. 208–222.

Švab, V. (1999). Psihiatrična rehabilitacija. V M. Tomori, S. Zihel (ur.), *Psihijatrija*. Ljubljana: Litteracta: Medicinska fakulteta, s. 493–505.

Švab, V. (2000). *Vpliv psihosocialne rehabilitacije na kakovost življenja duševno bolnih*. Doktorsko delo, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Medicinska fakulteta.

Švab, V. (2001). Skupnostna skrb za osebe s hudimi duševnimi motnjami. *Zdravstveno varstvo*, 40, 61–64.

Švab, V. (2002). Psihiatrična rehabilitacija v Sloveniji. V V. Švab (ur.), *Konferenca o psihosocialni rehabilitaciji z mednarodno udeležbo*. Ljubljana: Šent, s. 24–26.

Švab, V., Gorše – Muhič, M., Mrevlje, V. G., (1996). Duševno bolne osebe. V E. K. Ravnik (ur.), *Varovanje zdravja posebnih družbenih skupin v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije: Slovenska fondacija, s. 179–207.

Tilbury, D. (1993). *Working with Mental Illness: A Community – based Approach*. London: The Macmillan Press.

Tomori, M. (1996). *Shizofrenija – informacija za družine*. Ljubljana: Šent.

Izvirni znanstveni članek, prejet januarja 2007.

Socialna organizacija normalnosti – spoznavnoteoretski poskus

Social organization of normality – an epistemological-theoretical experiment

Tanja Ferkulj

Povzetek

Tanja Ferkulj, univ. dipl. soc. ped., tanja.ferkulj@gmail.com

Prispevek predstavlja spoznavnoteoretski eksperiment v razumevanju obvladovanja kompleksne resničnosti s strani socialnih sistemov. Krizo sodobnega družboslovja izkoristi za epistemološko podlago in problem socialne organizacije normalnosti obravnava z združevanjem teorij. Socialna organizacija normalnosti se opredeljuje kot del procesov, s katerimi se na vseh socialnih ravneh (posameznik, organizacija, družbeni sistem...) uravnavajo za sisteme pomembni parametri z namenom ohranjanja prilagojenosti zunanjemu okolju in njihove samoprodukcije. Po opredelitvi temeljnih pojmov poskušamo utemeljiti smiselnost in ustreznost spoznavnoteoretskega eksperimenta s selektivnim pregledom kibernetike teorije, Luhmannove teorije komunikacij in Foucaultove teorije diskurza.

Ključne besede: socialna organizacija normalnosti, norma in normalno, socialni sistemi, autopoiesis, komunikacije, diskurz.

Abstract

In this article an epistemological-theoretical experiment in understanding the social system's control of complex reality is presented. The article takes advantage of the crisis of societal knowledge for an epistemological basis and the problem of social organization of normality with a combination of theories is debated. The construction of social organization of normality is defined as a part of processes, managing the important parameters on all social levels (individuum, organization, society,...), which strive for keeping adaptation to an exterior environment and their reproduction. After defining the essential terms, sense and suitability of epistemological-theoretical experiment with selective review of cybernetics, Luhmann's communication theory and Foucault's discours theory, are discussed.

Key words: social organization of normality, norm and normality, social systems, autopoiesis, communications, discours.

1 Uvod

Tam, kjer bi morala biti resnica, ni ničesar. Na njeno mesto stopajo besede, koncepti, paradigme, trušč, ki napolni naše strahove, jih prepodi. Že Kant je dejal, da naše spoznavanje ni odkrivanje zakonov narave na sebi, prej jih polagamo vanjo. Foucault (1991: 18) pravi, da si ne smemo »zamišljati, da svet obrača proti nam neki berljivi obraz, ki bi ga morali le dešifrirati; svet ni partner našemu spoznavanju«. Poskusi razumevanja, boljje izumljanja resničnosti, v kateri tičimo, se bodo vedno pojavljali. To je namreč človekova

prapotreba po orientaciji v zapletenem okolju. Pred nami je eden takšnih poskusov.

Razmišljanje o temeljnih družboslovnih dilemah je danes znotraj institucionalnih okvirjev zaznamovano z združevanjem različnih spoznavnoteoretskih in metodoloških tradicij, z neobremenjeno komunikacijo med različnimi sociološkimi šolami, s povezovanjem pogosto zelo raznovrstnih perspektiv in spoznanj. Vse to so različne pojavne oblike nove miselne paradigme v sodobnem družboslovju, ki kažejo na razmeroma nov način mišljenja o družbi, za katerega je značilno prepričanje, da je mogoče z ustvarjalnim združevanjem različnih spoznanj, celo spoznanj tako rekoč sovražnih si teorij in šol, obogatiti raven mišljenja in raziskovanja (Stankovič, 2001).

Pričujoče besedilo se je namenilo izkoristiti "krizo" družboslovja in se procese obvladovanja kompleksne stvarnosti, problem, zaobsežen s konstruktom socialna organizacija normalnosti, odločilo reševati s tercetom kibernetike, Luhmannove teorije komunikacij in Foucaultove teorije diskurza. V prispevku gre torej za spoznavnoteoretski preizkus v tem, koliko ustrezno se omenjena konstrukcija obnese v razumevanju procesov, predpostavljam, da prisotnih na vseh ravneh socialnih sistemov, od posameznika in osnovnih medosebnih interakcij do skupin, organizacij in nazadnje družbenega sistema v celoti. Prispevek se osredotoči na večno nevralgično točko družboslovja, razmerje med akterjem in njegovim delovanjem ter strukturo družbenega sistema, in poskuša poiskati določene teoretske povezave, saj se zdi, kakor trdi Kordeš (2004), da se glavni vzorci dogajanja fraktalno ponavljajo na vseh mogočih ravneh. Tudi Blau (v Stankovič, 2001) pravi, da se mikro struktur (posameznik) in makro struktur (družba) ne da preučevati skozi eno samo teorijo oziroma konceptualni sistem, saj nekateri koncepti makrosociološke analize, analize družbenega sistema v celoti, ne najdejo ustreznih ekvivalentov v mikrosociološki analizi, v analizi subjektov, ki sestavljajo družbo. Avtor (ibid.) predlaga primerjanje rezultatov raziskovanja, ki bi jih dobili na ločenih ravneh analize.

2 Epistemološko izhodišče

Narava pričujočega besedila je tako odraz časa, v katerem nastaja. Časa, ki je tudi družboslovje zaznamoval s krizo smisla,

ki ga poskuša reševati, kot že omenjeno, z eklekticizmom in poskusi sinteze različnih pogledov na različna družbena vprašanja in problemske izzive. Za namene pričujočega prispevka želim izkoristiti predstavljeno dilemo družboslovja; prizadevam si, da bi izbor različnih teoretskih perspektiv razdelavo predvsem obogatil. Kajti najsi bo teorija posameznega misleca še tako pronicljiva ter razlagajoča širok spekter družbenih procesov in delov, vedno bo trčila ob meje svoje spoznavne moči. Tudi Craib (v Stankovič, 2001) npr. meni, da je ideja družbenega sveta preveč neurejena (*far too messy*), da bi jo lahko pojasnili le z eno samo teorijo. Zato bi se z zapletenostjo sveta verjetno učinkoviteje spoprijeli s kopico nasprotujočih si teorij kot z eno elegantno, sintetično in vsepojasnjujočo teorijo. Stankovič (2001) se zato vpraša, če ni morda bolje pri analizi nekega problema uporabiti več teoretičnih nastavkov, ki se mu približajo, se medsebojno združujejo in križajo na različne načine, brez ideala, da bi se neki družbeni problem obravnavalo dosledno konsistentno.

Bateson (1977, v Kordeš in Možina, 1998) pravi, da je nemogoče trditi, da se ob razmišljanju ne opiramo na neko določeno epistemologijo. Epistemologija je spoznavna teorija, ki obravnava izvor, strukturo, metodo in veljavnost spoznavanja. Kordeš (2004), kibernetiki teoretik, piše, da izbora epistemološkega stališča ne moremo objektivno preveriti, saj izbrano stališče vzpostavi okvire, ti pa so podlaga za omrežje konceptov, na podlagi katerih se odločamo in izbiramo odgovore na nadaljnja vprašanja. Von Förster (v Kordeš, 2004) je dejal, da sodijo epistemološka vprašanja med tista, pri katerih si odgovor lahko izberemo. Že samo uvid v spoznanje, da si epistemološko izhodišče lahko izberemo, kaže na določen odprt značaj epistemologije. Kordeš (2004) razmišlja o tem, kako razviti epistemologijo, ki bo dovolj dobra za preučevanje kompleksnih sistemov, kot so dogodki, pojavi, živa bitja in njihove skupnosti, njihove interakcije, kultura itd. Ti sistemi, imenoval jih je netrivialni, se namreč težko opišejo z redukcionizmi naravoslovno-matematične paradigme, saj bi v tem primeru skorajda do nerazpoznavnosti zanemarili pomen temeljne neodločljivosti njihove narave. Pri opazovanju netrivialnih sistemov bi se morali, po razmišljanju avtorja (*ibid.*), odreči pozornosti do iskanja objektivnih in dokončnih resnic ter se usmeriti na zavedanje, da je opazovalec del opazovanega sistema oziroma pojava, da so dogodki

neponovljivi, da so kompleksni, da linearna kavzalnost ne zadošča razlagi procesov, ki se odvijajo v povezavi z njimi. Pri vprašanih družbe, posameznika ali njihovih neštevilnih relacijah gre torej za temeljno neodločljiva vprašanja – za razliko od odločljivih vprašanj (npr. matematično-logičnih ali celo filozofsko-logičnih paradigem), pri katerih je odgovor že vselej prisoten z miselnim sistemom, ki ga izberemo, in so jasna pravila o tem, katero vprašanje lahko povežemo s katerim odgovorom in kako s povsem mirnim bivanjem različnih izbranih epistemologij. Temeljno neodločljiva vprašanja, kakor razumemo le-ta pri vprašanih posameznika ali družbe, lahko postanejo odločljiva v trenutku, ko izberemo epistemološki okvir, v katerem bomo odgovor izbrali.

Menim, da nosi izbira kibernetike, Luhmannove systemske teorije in Foucaultove kritične analize logosa diskurza, ki jih v nadaljevanju podrobneje predstavljam, dovolj dober teoretski potencial, ki bo omogočil ustvarjalno preseganje nekaterih zgoraj omenjenih dilem. Izbira kibernetike in systemske teorije se mi zdi ustrezna za obravnavanje zapletenega problema socialne organizacije normalnosti. Medtem ko kibernetika opozarja na kreativno organizacijo posameznih živih bitij, pa systemska teorija odgovori na nekatera vprašanja, ki so povezana z organizacijo družbenega sistema v celoti. S Foucaultovim sociohistoričnim konstrukcionizmom želim opozoriti na časovno, prostorsko in kontekstualno relativnost socialnih diskurzov, ki s specifično voljo do vednosti specifično normativno obtežijo posamezno obdobje in družbeni prostor.

3 Temeljni pojmi in problem

V nadaljevanju opredeljujem temeljne pojme, na katerih gradim namen in problem prispevka. Temeljni pojmi so hkrati sestavni del konstrukcije socialna organizacija normalnosti, v konstrukcijo samo pa polagam tudi problem prispevka, in sicer, ali nekaj takšnega, kot je socialna organizacija normalnosti, sploh poteka in na kakšen način. Pojmi se verjetno vsakomur v takem ali drugačnem pomenu zazdijo domači. Zaradi večnamenskosti uporabe teh pojmov v različnih, ne samo družboslovnih diskurzih, jih v nadaljevanju razložim. Namen razlage pojmov je predvsem v tem, da se pojasni osnovna zasnovanost

problema. Pojmi v prihodnjem delu pojasnjevanja (še) niso strogo povezani s kakršno koli teoretsko tradicijo. To nameravam storiti v nadaljevanju, ko se lotevam epistemološko-teoretskega preizkusa v razumevanju socialne organizacije normalnosti.

3.1 Posameznik in družba – socialna sistema

Z izrazom *socialna*, ki se sicer Luhmannu (1991b: 1175) zdi preveč »prikupen, preveč prijateljski, preveč pristrčen«, mislim z Makarovičem (2001) na socialne (družbene) sisteme v najbolj splošnem smislu, torej tako, kot sta jih mislila Parsons (social systems) in navsezadnje tudi Luhmann (soziale Systeme) sam, ki je delil socialne sisteme na trije vrste: interakcijske, ki nastajajo v situacijah, ko so akterji soprisotni, organizacijske, ki koordinirajo delovanje posameznikov v skladu z določenim ciljem, družbe pa predstavljajo sistem v celoti. *Socialna* v okviru pričujočega besedila torej pomeni vsakršne socialne tvorbe v okviru družbenega sistema, ki segajo od najbolj osnovnih medosebnih interakcij, prek institucij in organizacij do političnih družb ter do njihovih podsistemov in vse do svetovnega družbenega sistema. Čeravno bom pod drobnogled vzela posameznika in družbo, ostali sistemi in podsistemi iz misli ne bodo izključeni.

Razprave o razmerju med posameznikom, med akterjem in sistemom, med družbenim delovanjem in družbeno strukturo so stare, kot je staro družboslovje samo, njihova produktivnost pa je morda vprašljiva, pravi Makarovič (2001). Prav tako so se za nepregledne in neproduktivne izkazali nekateri poskusi sinteze in preseganja omenjene dihotomije, razlaga Stankovič (2001). Makarovič (2001: 13) odgovarja na to dilemo in pravi, da nas strah pred determinizmom »ne sme pripeljati k modelom, ki bodo tako ohlapni, da ne bodo pojasnjevali ničesar več«. V grobem lahko delovanje sistema akterja (posameznika) definiramo z zavestnim in usmerjenim odločanjem, naravo sestavljenih sistemov pa določa končna kombinacija posameznih odločanj osnovnejših enot, s katero se marsikdaj vsaka zase tudi ne strinja. Ali drugače povedano, razmerje med družbo in posameznikom obeležuje emergentnost, tj. značilnost, da skupek enot predstavlja kvalitativno, ne samo kvantitativno različno naravo od one, ki je značilna za vsako enoto posebej.

3.2 Socialna organizacija

Izraz organizacija mislim v najbolj splošnem smislu, kot ga definirajo tudi različni (jezikovni) slovarji (npr. Veliki slovar tujk, 2002). Z njim ne mislim na celoto, ureditev ali združbo, ampak na nikoli zaustavljen proces, na urejanje določenih, za obstoj socialnih sistemov pomembnih vsebin. Družboslovni teoretiki so v preteklosti izbirali različne izraze za namen, da bi opisali urejenost socialnih sistemov; integracija, regulacija, reforma in revolucija, koordinacija je le nekaj možnosti; od teh vsak zase aludira na drugačne poudarke v razumevanju procesov. Izbira izraza organizacija se mi zdi primerna, saj je pomensko dovolj širok, da lahko z njim opišemo obvladovanje socialne kompleksnosti. Čeprav gre za podobno izrazje, je treba za namen razdelave problema pričujočega prispevka opozoriti na določene razlike. Pri tem nam bo v pomoč Makarovičeva opredelitev izrazov integracija, regulacija, revolucija, reforma in koordinacija, slednji pojem je uporabil avtor (ibid.) sam. Izraz organizacija v pričujočem prispevku razlikujem od izraza integracija, ki je, kot pravi Makarovič (ibid.), po eni strani preširok, saj namiguje na vsakršno povezanost, po drugi strani pa ne obsega tistih vidikov socialne organizacije, ki temeljijo na konfliktu med različnimi entitetami. Pri tem imam v mislih predvsem entiteti posameznega in družbenega, katerih razmerje v prispevku natančneje obravnavam. Pojem regulacija je za potrebe pričujočega prispevka zaradi svoje ozkosti še manj uporaben, saj aludira na načrtno državne, družbene ali akterjeve posege v evolucijo različnih socialnih struktur. S socialno organizacijo namreč na tem mestu ni mišljeno vselej načrtno delovanje s strani socialnih sistemov. Prav tako izidi socialne organizacije niso vedno zaželeni. Še posebno za moderne družbe je značilno, da se morajo ukvarjati z nezaželenimi posledicami svoje organizacije. Reforma in revolucija sta po Makaroviču (ibid.) mogoči, toda redki strategiji usmerjenega uravnavanja evolucije; izraza sta tako mnogo preozka tudi v luči problema pričujočega prispevka. Prav tako ni za potrebe pričujočega besedila povsem primeren Makarovičev (ibid.) izraz koordinacija, ki pomeni (po Velikem slovarju tujk, 2002) usklajevanje, uglaševanje interesov različnih udeleženih akterjev. Z organizacijo sicer pogosto mislim na uglaševanje med različnimi strukturnimi deli, ne pa npr. v primerih, kadar mislim na interesno neusklajene, antagonistične izmenjave med posameznikom in družbenim sistemom. Prispevek

bo na to, na kaj vse mislim s pojmom organizacija, z nadaljevanjem natančneje odgovoril.

3.3 Norma in normalno

Zadnji del konstrukcije, izraz normalnost, je epistemološko verjetno najbolj vznemirljiv del besedila. Izraz izbiramo zaradi jedra pojma, ki ga družji z normo. Slovar tujk (2002) razlaga, da izraz norma izvira iz latinščine in pomeni mizarjev kotomer, tudi ogelnik. Dandanes normo interpretiramo kot mero, merilo, načelo, pravilo, vodilo. Iz besede norma se izpeljujejo normalno, normativ, kar pomeni nekaj, kar norma določa; normalija pomeni zbirko pravil, normalizacija pa obnovitev normalnega stanja.

Postavljanje norm (pravil), menjava in kategorizacija so temeljni človeške dejavnosti, ki pomenijo spreminjanje človeka skozi čas, njegov spopad z naravo, podružbljanje (Fox, 1988). Canguilhem (1987) ugotavlja, da določitev nečesa poljubno izbranega za normalno služi predvsem racionalnim potrebam, ki omogočajo hitro in učinkovito delovanje na določenih področjih družbe. Gre za načrtovanje in strukturiranje družbenih dejavnosti, ki sta premišljeni potezi pozicij moči. S terminom normalno tu z Nastran-Uletovo (2004) mislimo na vsakršna, po predstavah določene družbe zaželena, pričakovana delovanja posameznikov. Nenormalno delovanje pa Bauman (2006) teoretično opredeli kot tisto, ki se odklanja od norme, ki izvira iz odsotnosti ali šibkosti socializirajočih pritiskov, iz nezadostnosti ali pomanjkljivosti družbenih mehanizmov. Na ravni širše družbe gre torej za ne dovolj dobre upravljalne zmožnosti družbenega sistema, na nižjih ravneh pa kaže na pomanjkljivosti izobraževalnih ustanov, slabljenje družine v njenih določenih funkcijah. Nenormalno vedenje je po mnenju avtorja (ibid.) vedno povezano z nekaj odpora do družbenih pritiskov, ki jih priznava in izvaja določena moralna avtoriteta. Kluckhon (v Bauman, 2006) trdi, da družbene norme ne bi obstajale, če ne bi bile funkcionalne za določene družbene potrebe. Po videnju omenjenega avtorja bi vsaka družbena norma prenehala obstajati takoj, ko bi izginila določena družbena potreba, ki je normo povzročila in vzdrževala. Durkheim (v Bauman, 2006) pravi, da ima vsaka družba takšen normativni sistem, kot si ga zasluži. Po njegovem je vloga socialnih normativnih sistemov v tem, da ohranjajo obstoj družbe in njene

identitete, družba pa podpira zavezujočo moč normativnih sistemov prek socializacijskih in kaznovalnih ukrepov.

Kako se problem razmerja med posameznikom in družbenim sistemom v celoti srečuje s problemom normiranosti družbenega življenja? Makarovič (2001) strne, da se posameznik kot zavestni sistem ne ravna slepo po normah, ki mu jih predpisuje t. i. objektivna družbena struktura. Posameznik zavestno uravnava svoje delovanje na podlagi lastnih normativnih sistemov, ki pa seveda lahko vključujejo ponotranjene prevladujoče družbene norme.

Z izrazom normalnost v pričujočem besedilu predpostavljam tiste vsebine, ki jih socialni sistemi skozi razvoj razpoznajo za učinkoviti del strategij pri spoprijemanju s kompleksno resničnostjo. Normalne strategije (vsebine) se zato reproducirajo in postajajo v času vse bolj prefinjene.

3.4 Socialna organizacija normalnosti

Konstrukcija socialna organizacija normalnosti, v katero postavljam problem prispevka, bo v okviru pričujočega besedila pomenila predpostavko o delu socialnih procesov (na ravni živih bitij, skupin, institucij, družbenih (pod)sistemov), ki ureja vse tiste funkcionalne in nefunkcionalne, za socialno življenje konstitutivne elemente, in ki omogoča sistemom ohranjanje prilagojenosti zunanjemu okolju in hkrati ohranjanje autopoiesis, tj. zmožnosti poustvarjanja sestavin, iz katerih je posamezni sistem sestavljen. Menim, da je konstrukcija pomensko dovolj široka, da lahko z njo razdelam osrednji problem pričujočega besedila, ki se glasi: ali nekaj takšnega, kot je socialna organizacija normalnosti, sploh lahko opazujemo pri socialnih sistemih in na kakšen način jo lahko razumemo. Problem, ki ga izpostavljam, v družboslovni raziskovalni tradiciji ni nov. Kar bo novega, predvsem zadeva epistemološki instrumentarij, način razdelave. V nadaljevanju skiciram tri spoznavnoteoretska izhodišča, s katerimi poskušam obogatiti in utemeljiti teoretsko ustreznost koncepta socialne organizacije normalnosti. Namen naslednjega poglavja je odgovor na vprašanje, ali lahko z izbranimi miselnimi modeli prihajam do odgovora, ali se na ravni socialnih sistemov nekaj takšnega, kot je socialna organizacija normalnosti, sploh dogaja in kako.

4 Avtopoiesis socialnih sistemov

Prvo teoretsko izhodišče, na katerega se bomo v pričujočem prispevku oprli, so premise kibernetične teorije. Prvobitna ideja, iz katere se je porodila kibernetika, je, da so fizikalni in duševni procesi povezani v vzorec. Organizacija vzorca (in ne toliko struktura in sestavine) je tista, ki določa naravo živih sistemov. Kordeš (2004) šteje k živim sistemom živa bitja, njihove interakcije in skupnosti, fenomene, kot sta zavest ipd. Avtor (ibid.) med pomembnejšimi značilnostmi organizacije živih sistemov omenja proces entropije. Obvladovanje entropije pomeni, da strukturno odprti, toda vseeno operativno zaprti sistemi iščejo stanje stabilnega ravnovesja, ravno zato pa se morajo nahajati zunaj njega. Opravka imamo torej s sistemi, katerih cilj ni neko določeno stanje, ampak bolj iskanje tega stanja. Za živa bitja pa je značilen tudi avtopoiesis. Maturana in Varela (1998) pravita, da je avtopoetski sistem organiziran kot mreža procesov proizvodnje (preoblikovanja in razgrajevanja) sestavin, ki prek svojih interakcij in transformacij neprestano obnavljajo in ustvarjajo mrežo procesov (odnosov), ki so jih bili proizvedli. Avtorja (ibid.) še pravita, da smo živa bitja v strukturnem spoju z okoljem, v katerem živimo. To okolje ima svojo lastno strukturno dinamiko, ki je operativno ločena od vsakega posameznega živega bitja. Tako živo bitje kot tudi okolje imata svojo specifično organizacijo tega, kako ohranjata in reproducirata sestavine, ki ju sestavljajo. Avtorja (ibid.) nadaljujeta, da govorimo o dveh tipih struktur, ki sta operativno neodvisni druga od druge: živo bitje in okolje. Med njima je potrebna strukturna skladnost, sicer bi živa bitja kot enote izginila. Interakcije, ki potekajo med živim bitjem in okoljem, zanj niso določujoče v tem smislu, da bi nanju prav določeno vplivale. Interakcije so le toliko pomembne, kolikor jih kot takšne razpozna struktura živega bitja ali okolja. Ohranjanje avtopoetske organizacije in prilagojenosti sta nujna pogoja za obstoj živih bitij; ontogenetska strukturna sprememba živega bitja v okolju se vselej dogodi kot strukturni tok, ki je skladen s strukturnim tokom okolja. Med živim bitjem in okoljem lahko pride do destruktivnih interakcij, tj. interakcij, ki so uničevalnega pomena za živo bitje. Kadar se to zgodi, se živo bitje kot avtopoetski sistem razkroji; vzrok za njegov razkroj vidita avtorja prav v izgubi njegove prilagojenosti.

Kaj prinaša izvajanje Maturane in Varele pričujočemu besedilu? Omenjena avtorja o normah in organizaciji normalnosti nista govorila, vsaj ne z omenjenimi koncepti. Vendar je iz njune teorije mogoče potegniti vzporednice z vprašanji pričujočega besedila in sklepati, da nekaj takšnega, kot je proces socialne organizacije normalnosti, lahko opazujemo na ravni posameznega živega bitja. Organizacija normalnosti za posamezno živo bitje pomeni ohranjanje in reprodukcijo lastne organizacije ter ohranjanje prilagojenosti zunanjemu okolju. Organizacija normalnosti pomeni za posameznika normativno dejavnost (vrednotenje), s katero spregleduje tvegane načine ravnanja, čustvovanja in mišljenja ter ohranja in izpopolnjuje vse tiste vzorce mišljenja, čustvovanja in strategije delovanja, ki so se v preteklosti izkazali zanj koristni, ker so se ponavljali v funkciji njegovega simbolnega ali fizičnega preživetja. Način organiziranja normalnosti pri posameznem živem bitju ni vedno v skladu z veljavnim družbenim redom. Zato je vprašanje, kako dolgo bo neko ravnanje, ki ga bitje izvaja in ki je s strani veljavnega družbenega reda označeno za nenormalno, ostajalo v funkciji njegovega preživetja v določenem družbenem okolju.

5 Izkomunicirana resničnost

Luhmanna, nemškega sociologa, povezujejo s tradicijo sistemske funkcionalistične sociologije (Adam, 1999; Stankovič, 2001). Luhmann je pojem avtopoiesis prenesel tudi na socialne sisteme, čeprav se Maturana s takšnim pojmovanjem avtopoiesis ni strinjal in ga je namenil zgolj opisovanju organizacije živih organizmov (prim. Luhmann, 1991b; Kordeš in Možina, 1998; Stankovič, 2001). Luhmann se je ukvarjal s tem, kako družba, podobno kot živo bitje, ohranja svojo normalno organizacijo. Luhmann se sprašuje ne le o tem, kaj so osnovni gradniki družbe, ampak tudi, kakšen je njihov pomen (prim. Adam, 1996; Makarovič, 2001; Stankovič, 2001). V središču njegove teorije stoji zapletenost okolja, ki sili družbeni sistem k vzpostavljanju njegovih podsistemov (diferenciacija) tako, da bodo zapletenost okolja zmanjšali in omogočili družbenim entitetam, da se v njem znajdejo in osmislijo dogodke z manjšo ali večjo pomembnostjo za njihovo življenje. Če hoče družba takšna, kot je, preživeti, mora prek norm razvijati mehanizme in strukture,

ki ji bodo omogočili zadovoljiti določene potrebe. Sistem, kot ga razume Luhmann (v Stankovič, 2001), je vse, kar tako ali drugače pripomore k zmanjševanju kompleksnosti okolja. To še ne pomeni, da družbeni sistemi ne morejo biti kompleksni. Nasprotno, proti kompleksnosti okolja se lahko družba bori le z vzpostavitvijo svoje lastne kompleksnosti. Vseeno pa je zapletenost okolja mnogo večja v primerjavi z zapletenostjo družbenega sistema. Luhmann (ibid.) ob tem problemu vpelje pojem mehanizma selekcije, ki ga vzpostavljajo potrebe ob soočenju s kompleksnostjo. Selekcija je zavedna, hotena ali pa tudi ne. Pomembneje ob tem je, da gre za potrebo izbire znotraj totalitete možnosti za relacije ali reference do drugih stvari. Stankovič (2001) piše, da Luhmann k pojmu sistema ne šteje le družbe, ampak tudi koncept človeške zavesti, saj tudi ta predstavlja mehanizem redukcije zapletenosti. Inovativni trenutek v njegovi teoriji nastopi, ko za dele sistema ne jemlje posameznikov, ampak komunikacije. Le-te pa niso usmerjene h konsenzu, kot sklepa Habermas. Konflikti v družbi, ki lahko predstavljajo zavrnjene komunikacije, prav tako proizvajajo prihodnje komunikacije in tako reproducirajo socialni sistem. Luhmann (1991a; 1991b) tako razume komunikacijo kot pomemben proizvodni mehanizem in element družbenih sistemov, ki tudi delujejo po načelu *autopoiesis*. Komunikacije so del širših mrež, ki se krožno producirajo in reproducirajo. Zaradi načela krožne vzročnosti, po katerem delujejo, so hkrati vzrok in rezultat svojega učinkovanja. Po njegovem socialno delovanje že implicira komuniciranje. Sistem kot operativni odgovor na zapletenost svoje okolice izoblikuje niz operativno zaprtih operacij, ki vzdržujejo mejo z okolico. Nove elemente prilagaja svoji obstoječi strukturi, ki jo spreminja, le če je to zanj neobhodno potrebno. Prav njegova zaprtost mu omogoča, da se v odnosu s svojo okolico vede odprto. To pomeni, da njeno zapletenost zmanjšuje tako, da zapletene dogodke po lastnih kriterijih spreminja v resurse svojega delovanja. Tako samo poveča svojo moč in avtonomijo. Sistem izbira zgolj tiste dogodke, ki bodo afirmirali že obstoječe načine njegovega obstajanja.

Luhmannova teorija posameznika izključuje, saj ga le tako, kot pravi avtor (ibid.), obravnava dovolj resno. Med družbo in posameznikom ne obstaja nikakršna komunikacija. Družba z lastnimi operacijami posameznika ne more vključiti. Avtor (ibid.) vztraja, da ne obstaja nekaj takšnega, kar bi imenovali normativna integracija posameznikov in družbe. Ne obstajajo norme, katerih

ne bi mogli kršiti, če bi se nam tako zahotelo. Obstajajo le sheme samoopazovanja, v okviru katerih se posameznik opredeljuje, ali se neko ravnanje sklada z normo ali ne. »Če se sprašujemo o tem, kako podlago v realnosti imajo norme ali predpostavljeni konsenz, moramo opazovati opazovalca; in če se odpovemo temu, da bi sprejeli Boga kot opazovalca sveta, potem imamo za to vselej večje število možnosti.« (Ibid.: 1183.) Kljub Luhmannovi predpostavki o umanjkanju nekega nadrednega vrednotno-normativnega sistema bi torej težko predpostavili, da se stvari v svetu poljubno dogajajo. Strukturni sklopi poskrbijo za določene motnje, zaradi katerih se določene vsebine kopičijo, druge pa izključujejo. Sleherna družba socializira svoje individuumne. »Sleherna norma upošteva tudi možnost ravnanja, ki bi odstopalo od te norme.« (Ibid.: 1183.) Družba tako označuje in organizira individuumne ter njihovo delovanje na bolj ali manj normalno, zaželeno, primerno. Komunikacija teče skozi potrditve ali zanikanja, prek konformnega ali nekonformnega ravnanja in zavračanja, torej glede na to, kako se posameznik vsakokrat odloči. V tem tiči evolucionarni, visokoselektivni mehanizem povezovanja sistemov in reda. Pri opisovanju posameznika kot družbe se moramo zavedati, da gre za avtološka objekta opazovanja, torej za objekta, ki opazujeta samega sebe. Operativna zaprtost sistema tavitološko pomeni, da sistem ne more delovati zunaj svojih meja. Osnovni mehanizem reproduciranja sistema so komunikacije komunikacij. Komunikacije tako postanejo najpomembnejši dejavnik definiranja družbe. Avtor (ibid.) nadaljuje, da komunikacij ne moremo razložiti kot učinek delovanja, kot normativni implikat ali mehanizem prenosa informacij. Komunikacije tudi niso v funkciji načrtovanega uresničevanja določenih družbenih konsenzov. Ni pomembno, ali gre za afirmacijo ali negacijo. Sleherni komunikativni dogodek odpira in zapira sistem. Vsaka komunikacija je mogoča v krožni mreži poprejšnje ali poznejše komunikacije. Takšna komunikacija lahko tematizira samo sebe; dvomi o informacijah, zavrača pomene, normira, kaj je dovoljena in kaj nedovoljena komunikacija.

Procese socialne organizacije normalnosti lahko z Luhmannom opazujemo kot proces komuniciranja in krožnega usklajevanja, kaj bo izkomunicirano kot normalno in patološko. S komunikacijami, ki so vzrok in učinek samih sebe, se organizirajo in razvrščajo v družbi za družbeni sistem in red pomembne vsebine. Socialna

organizacija normalnosti pomeni torej za družbeni sistem ohranjanje in reprodukcijo sestavin, ki so v korist družbenega sistema, ter prepoznavanje in upravljanje z onimi, ki to niso, a le-te morda prav zaradi označevanja slednjič postanejo koristne.

5 Diskurzivni logos

Foucaulta mnogi avtorji povezujejo z izrazi kot sociohistorizem, socialni konstrukcionizem (prim. Ule, 2004), tudi poststrukturalizem in postmodernizem (prim. Stankovič, 2001; Hrženjak, 2002; Wicks, 2003). Ule (2004) razlaga, da je socialni konstrukcionizem paradigma, ki raziskuje socialne konstrukte, ki so podlaga človekovemu dožemanju družbene stvarnosti. Konstrukti so tako ideološke narave, so implicitne, nezavedne hipoteze o naravi družbenih pojavov in ljudi samih. Družbene stvarnosti ne moremo ločiti od teh konstruktov, še več; že predpostavka o celoviti družbeni stvarnosti je sama vrhunski konstrukt. Zakaj torej Foucaulta povežemo s konstrukcionizmom? Predvsem zato, piše Wicks (2003), ker je raziskoval zgodovinsko konstruiranost vzorcev družbene represije. Foucault je preizpraševal legitimnost nekaterih, na videz trajno navzočih družbenih pojavov, kot so normalno, patološko ali norost. Ugotavljal je, da gre za poljubne, spremenljive in voljne konstrukte. Ker so priznani s strani vrednotno-normativnega reda, se zdijo naravni. Tako si je prizadeval razgraditi ta videz in izpostaviti njegovo arbitrarnost. Foucault je veliko črpal iz Nietzschejevega perspektivizma, ki je ugotavljal, da so vse naše "resnice" odvisne od relativnih perspektiv in da so nujno zgodovinsko in individualno kontigentne. Vse so le skupek zgodb, ki nam pomagajo živeti (Stankovič, 2001), ali z Nietzschejem (1991) : resnica je vedno le neka življenje ohranjajoča zmeta.

Diskurz je osnovna metoda, s katero je Foucault gradil teorijo. Foucault (1991, 2003) je z analizo diskurzov v zgodovini institucionalnega kaznovanja pokazal, da institucije rafinirajo tehnike, ki postajajo v času vse bolj subtilne. Tehnike discipliniranja niso omejene le na posamezne institucije, ampak diskurzivno obvladujejo vsa družbena polja. Diskurz je avtor (ibid.) razumel kot snop regulativnih pravil in praks, ki proizvajajo smiselne trditve v različnih zgodovinskih razdobjih. Je način konstruiranja vednosti o določenem področju prakse. Gre za formacijo praks, podob in idej,

ki oblikujejo govor in delovanje na določenem področju. Družbene norme so vsebovane v diskurzih; diskurzivne formacije namreč definirajo, kaj je in kaj ni ustrezno v razmerju med posameznikom in določeno družbeno prakso. Diskurz (in ne subjekt) je tisti mehanizem, ki pravilno vednost organizira od nepravilne. Določa načine, po katerih je neka vednost o objektu pravilna, smiselna, sprejemljiva itd., ter hkrati izključuje času neprimerno vednost oz. diskurze z manj moči ali tiste, ki manj prispevajo k povezanosti družbenega sistema. Z distanciranim pogledom se zdijo diskurzi zgodovinsko spremenljivi in arbitrarni, vendar »če se postavimo na raven neke trditve, znotraj nekega diskurza, ni razločevanje med resničnim in napačnim niti arbitrarno niti spremenljivo niti institucionalno, ne nasilno. Toda /.../ če si postavimo vprašanje o tem, kakšna je vseskozi prek diskurzov ta volja do resnice, ki preči toliko stoletij naše zgodovine /.../ tedaj si lahko zamislimo nekaj podobnega, kot je sistem izključitve (zgodovinski, spremenljiv in institucionalno zavezujoč)« (ibid.: 6). Diskurzivno realizirane opcije postanejo vedno tiste, v katerih sistem razpozna politično uporabnost in ekonomsko učinkovitost. Diskurz, ki se kaže kot nekaj malenkostnega, skriva svojo zvezo z željo in oblastjo. Skupaj s prepovedmi, rituali, sistemom institucij, arbitrarno vzpostavljenimi opozicijami med resničnim in neresničnim, ki razločujejo in izvržejo, predstavlja temeljni normativni mehanizem. Diskurzi, ki nas po Foucaultu (2003) lahko ubijejo ali nas pripravijo do smeha, nazadnje odločijo o življenjski usodi posameznega človeka. Foucault (1991) je podal pet metodoloških opozoril, kako raziskovati oblast, oz. v diktiji pričujočega prispevka procese, ki ohranjajo organizacijo socialnega življenja v statusu quo. Njegova opozorila so zanimiva tudi za teoretske potrebe na tem mestu, saj hkrati kažejo na nov vidik razumevanja obravnavanega problema. Foucault (ibid.) pravi, da se raziskave ne bi smele ukvarjati z osrednjimi lokacijami manifestiranosti oblasti, pač pa s točkami, kjer le-ta postaja kapilarna v institucijah in medosebnih interakcijah. Drugo opozorilo se nanaša na to, da je plodneje razmišljati o tem, kakšne so učinkovite prakse oblasti, kot pa metafizofija o tem, kaj je notranja narava oblasti. Kaj sploh je posamezni človek, individuum po Foucaultovem razmišljanju, odgovarja tretje opozorilo: »Individuum ne stoji nasproti oblasti /.../ je eden njenih primarnih učinkov /.../ in istočasno /.../ element njene artikulacije.«

(Ibid.: 33.) Zato je individuum po mnenju avtorja (ibid.) vedno hkrati v poziciji izvajanja in izpostavljenosti oblasti, ki se izvaja v družbi prek mreži podobne organizacije. Vsi imamo v telesih oblast, pravi Foucault (ibid.) k četrtemu opozorilu, določene vsebine pa se v družbi preferirajo zato, ker so sčasoma izkazale politično uporabnost in ekonomsko učinkovitost najprej na mikroravni, nato pa še na ravni celotnega družbenega sistema. K petemu avtor (ibid.: 35) dodaja, da je čisto mogoče, da so mehanizmi oblasti spremljani z ideološko fasado, gre pa za veliko več: Predvsem so »produkcija uspešnih instrumentov za formiranje in akumulacijo vednosti, metod opazovanja, tehnik registracije, postopkov za preiskavo in raziskovanje, aparatov kontrole« tisti, ki skrbijo, da se organizira v obtok vedenje, ki ima za posledico učinke oblasti.

Kako lahko problem socialne organizacije normalnosti povežem in oplemenitim s Foucaultovo teorijo diskurza? Družbeni sistemi ohranjajo svojo prilagojenost zunanjemu okolju in proizvajajo svojo organizacijo prek diskurzov, ki s pomeni oblikujejo družbeni čas in prostor. Vloga diskurzov je, da s postopki izključitve organizirajo družbene vsebine in jih razločijo na normalne in nenormalne. Funkcija označenosti določenih vsebin za normalne in nenormalne je po Foucaultu (ibid.) v tem, da se z enimi in drugimi različno ravna. Vsebine niti niso toliko pomembne, kot so pomembne tehnike, ki so povezane z obravnavanjem posameznih vsebin, ki jih naseljujejo zgodovinsko gledano arbitrarni pomeni.

6 Metaeksperimentalni sklep

Človekove zmožnosti, da načrtuje, kategorizira in organizira vsebine na tiste, ki jih odobrava, in one, ki bi se jim želel izogniti, ter tudi organizacija vsebin na ravneh ostalih socialnih sistemov se ne bi razvile, če se ne bi izkazale skozi razvoj za preživetveno usodne. V nič drugačnem smislu, kot je pri rastlinah trnje, pri živalih ostri zobje, hitro gibanje, dolg vrat idr. Večina mehanizmov obvladovanja kompleksnosti okolja se je pri posamezniku in drugih socialnih sistemih razvila spontano, vendar ne moremo reči, da je slučajna tudi reprodukcija teh sposobnosti (Makarovič, 2001). Foucault (1991) temu pritrjuje, ko razmišlja o vključevalno-izključevalni vlogi normativnih diskurzov, ki družbeno zaželene vsebine reproducirajo,

ostale pa onemogočajo zato, ker se niso izkazale za družbeno afirmativne. Luhmann (1991a) prisoja takšno moč komunikacijam. Komunikacije izkomunicirajo zaželeno delovanje in izkomunicirajo sankcije za nezaželene. Evolucija, pravi Makarovič (2001), ustvarja vedno bolj prilagojene organizme, sisteme, ki se na kompleksnost okolja odzivajo z vse bolj pretanjenim razvijanjem strategij njegovega obvladovanja, saj imajo sistemi z večjim nadzorom nad okoljem in njegovim spreminjanjem preživetveno večje možnosti. Vendar, pravi Makarovič (ibid.), navezujoč se na Luhmanna, kar je za neki sistem (npr. družbo) zgolj opravilo selekcije med bolj in manj prijetnimi možnostmi, je lahko za drug sistem (posameznika) selekcija iz okolja, ki ji je podvržen. Tipičen prikaz za zadnjo trditev je zgodovinsko spreminjanje diskurza izključevanja norcev, ki ga je Foucault (1998) analiziral. Če je norec za družbo tisto “drugo”, večno vznemirljivo, nerazumljivo, neopredeljivo, in zato nevarno in vredno klasifikacije, je za norca družba obratno nasilje protislovnega sistema, ki že od renesanse, zibelke kapitalizma, kot pokaže Rutar (2005), vseprek mrzlično spodbuja individualnost, prav njemu pa je ne dovoli.

Primerjava med seboj institucionalno klasificirano različnih teoretikov družbe, kot sta npr. Luhmann in Foucault, pokaže na istolične fenomenologije tudi na ravni posameznika, kar potrjuje idejo Maturane in Varele, da je osnovna značilnost živih sistemov ohranjanje prilagojenosti okolju, ki je kompleksnejše, ter poustvarjanje organizacije, ki jih določa. Menim, da mi ugotovitve po sklepnem pregledu teorij dopuščajo uporabo konstrukcije socialna organizacija normalnosti v že večkrat opredeljenem pomenu. Notranja logika vseh socialnih tvorb je, da se ohranijo in reproducirajo. Antagonizmi, do katerih med sistemi prihaja pri udejanjanju omenjenih osnovnih potreb, so del življenja, njihova analiza sama ne prinaša posebnega patosa. Patos je tam, kjer se kapilare življenjskih pritiskov stanjšajo in dušijo. Foucault (1991: 110) poziva k »novim formam subjektivnosti«. Družbi posameznik ne more ubežati, lahko pa poišče nove norme in življenjsko opogumljajoče načine shajanja z njo.

7 Literatura

Adam, F. (1996). *Sociološki portreti*. Maribor: Obzorja.

Bauman, Z. (2006). *Moderna in holokavst*. Ljubljana: Študentska založba.

Canguilhem, G. (1987). *Normalno in patološko*. Ljubljana: ŠKUC.

Foucault, M. (1991). *Vednost – oblast - subjekt*. Ljubljana: Krt.

Foucault, M. (1998). *Zgodovina norosti v času klasicizma*. Ljubljana: /*cf.

Foucault, M. (2003). *Die Anormalen. Vorlesungen am College de France (1974-1975)*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Fox, R. (1988). *Rdeča svetilka incesta*. Ljubljana: ŠKUC.

Hrženjak, M. (2002). *Simbolno. Izbrana poglavja iz francoskega strukturalizma*. Ljubljana: Študentska založba.

Kordeš, U., in Možina, M. (1998). Obiranje sadov z drevesa spoznanja. V H. R. Maturana in F. J. Varela (1998). *Drevo spoznanja*. Ljubljana: Studia humanitatis (spremnna beseda).

Kordeš, U. (2004). *Od resnice k zaupanju*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Luhmann, N. (1991a). Avtopoezis socialnih sistemov. *Časopis za kritiko znanosti*, 19 (140–141), 21-46. Ljubljana: Študentska založba.

Luhmann, N. (1991b). Pojem družbe. *Teorija in praksa*, 28 (10–11), 1175–1185.

Makarovič, M. (2001). *Usmerjanje modernih družb*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Maturana, H. R., in Varela, F. J. (1998). *Drevo spoznanja*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Nastran - Ule, M. (2004). *Socialna psihologija*. Ljubljana: FDV.

Nietzsche, F. (1991). *Volja do moči*. Ljubljana: Slovenska matica.

Rutar, D. (2005). *Etika Noama Chomskega in duh renesanse*. Ljubljana: UMco.

Stankovič, P. (2001). *Družbena struktura in človekovo delovanje: kaj prinaša sinteza dveh pristopov sociološki teoriji?* Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Veliki slovar tujk (2002). Ljubljana: Cankarjeva založba.

Wicks, R. (2003). *Modern French Philosophy. From Existencialism to Postmodernism*. Oxford: Oneworld.

Pregledni znanstveni članek, prejet avgusta 2006.

Reprerentacije materinstva v ženskih revijah

Representations of motherhood in women's magazines

Nataša Mojškerc

Povzetek

Nataša Mojškerc, univ. dipl. soc. ped., Beblerjev trg 14, 1000 Ljubljana

V prispevku raziščemo vsebino in učinke reprerentacij materinstva v ženskih revijah. Teoretične predpostavke medijskih študij in feministične teorije podpremo z izbranimi primeri iz nekaterih ženskih revij, ki se prodajajo v Sloveniji. Reprerentacije materinstva v njih primerjamo z miti o materinstvu. Logiko in učinke njihovega simbolnega nasilja razlagamo z Bourdieu in Passeron-ovim konceptom simbolnega nasilja. Ugotavljamo, da kljub pojavu nove reprerentacije ženske, ki predstavlja sposobnejši model identitete za ženske, materinstvo danes ostaja ključna izbira za ženske. Artikulacija sodobnega materinstva skozi avtonomijo in neodvisnost temelji na finančni neodvisnosti žensk in marginalizira tiste, ki so finančno odvisne od drugih ali pa živijo v revščini. Ideologija svobodne izbire

prikriva vsakdanjo realnost revnih ali t. i. drugačnih žensk. Predstave materinstva v ženskih revijah vsiljujejo norme materinstva z močjo medicinskih in drugih strokovnjakov.

Ključne besede: *ženske, reprezentacije materinstva, ženske revije, miti o materinstvu, simbolno nasilje.*

Abstract

This article explores the content and the effects of representations of motherhood in women's magazines. The chosen examples from several women's magazines, which are being sold in Slovenia, are used to support the theoretical suppositions of media studies and a feminist theory. The representations are compared with myths of motherhood. The logic and the effects of their symbolic violence are interpreted through Bourdieu and Passeron's and concept of symbolic violence. We assess that the motherhood nowadays persists to be the crucial decision for women, in spite of the appearance of a new representation of woman, which presents a more competent model of identity for women. The articulation of modern motherhood through autonomy and independence rests on a financial independence of a women and marginalizes those, who are financially dependent on others or are living in a poverty. The ideology of freedom of choice conceals the everyday reality of the poor or so-called different women. The representations of motherhood in women's magazines impose the norms of motherhood by the power of medical and other experts.

Key words: *women, representations of motherhood, women's magazines, myths of motherhood, symbolic violence.*

Uvod

V današnji zahodni družbi je materinstvo še vedno pojmovano kot nekaj povsem samoumevnega za ženske, nekaj, česar ni treba problematizirati in kjer je menda že vse bolj ali manj jasno – imamo pač boljše in slabše matere, in to je to. Vendar nam reprezentacije materinstva v masovnih medijih in debate okoli njih kažejo, da ne gre le za odslikave realnih mater in materinstva, pač pa gre za kompleksno konstrukcijo predstav materinstva, okoli katerih je slutiti boj za pomene. To je dovoljšen razlog, da nas stvar lahko zanima.

V pričujočem besedilu želimo ugotoviti značilnosti ženskih revij, še posebej v povezavi z reprezentacijami materinstva. Zanima nas vsebina reprezentacij materinstva in njihov učinek na bralke.

Od kod prav določena vsebina reprezentacij materinstva in zakaj menimo, da gre za simbolno nasilje nad bralkami? Na kakšen način reprezentacije materinstva v ženskih revijah prispevajo h kulturni reprodukciji materinstva?

Pri iskanju odgovorov na ta vprašanja se bomo oprli na literaturo o reprezentaciji, ženskih žanrih in še posebej ženskih revijah. Teoretične teze bomo primerjali s predstavami materinstva iz nekaterih ženskih revij, ki se prodajajo v Sloveniji. Te predstave bomo primerjali z miti o materinstvu in njihovo simbolno nasilje razložili z Bourdieu in Passeron-ovim konceptom simbolnega nasilja. Nazadnje bomo poskusili nakazati način, na katerega simbolno nasilje mitsko obarvanih reprezentacij materinstva v ženskih revijah prispeva svojo moč h kulturni reprodukciji materinstva.

Materinstvo in ženske revije

Vsakdanjim zdravorazumskim razlagam in upravičevanjem razmerij zatiranja in dominiranja žensk je skupno specifično dožemanje ženske kot bistveno določene z njeno domnevno naravno reproduktivno funkcijo ter njeno reduciranje zgolj na to funkcijo. V tem okviru se vsak moški loči od žensk po tem, da nima možnosti zanositi in roditi novega življenja. Ženske to možnost imajo in zdi se, da jo v današnji družbi drago plačajo.

Družina doživlja vrsto sprememb, pojavlja se t. i. novo očetovstvo, toda nič ne kaže, da bi se vezi materinstva kot institucije kaj bolj razrahljale. Prav nasprotno, kot pravi Švab (2001), se v postmoderni z novim razumevanjem protektivnega otroštva diada mati-otrok še utrjuje. To ima posebne posledice za ženske, saj so zreducirane na materinsko vlogo, ki se dojema kot nekaj najbolj naravnega.

Pri raziskovanju dominantnih družbenih reprezentacij materinstva sledimo opredelitvi Kaplanove (1992), ki se s pojmom *dominantno* obrača na tiste reprezentacije, ki v kulturi na široko krožijo z raznolikimi sredstvi, na primer priročniki, revijami, filmom ... Reprezentacije obstajajo v osnovi dnevnih in zavednih dejanj posameznika.

Ker je temu tako, nas zanima, kakšne so reprezentacije materinstva v ženskih revijah kot mediju, ki ženske množično nagovarja, in kakšni so učinki teh reprezentacij.

Značilnosti ženskih revij

Ženske revije spadajo v t. i. ženske žanre, ki se, kot pravi Vidmar Horvat (2001), po svoji temi in formi navezujejo na žensko občinstvo, le-to pa se pojavi s prehodom družine kot sfere produkcije v sfero konzumpcije ter posledično s pojavom prostega časa. Ženske revije so v primerjavi z dominantno kulturno produkcijo razvrednotene in zaprte v privatno. Lahko jih razumemo kot produkt delovanja sistema konvencij; institucionalnih, komercialnih in diskurzivnih, ki posredujejo med industrijo, besedilom in subjektom. Za te konvencije pa je treba konstruirati publiko.

Vendar srečanje besedila z bralko ni enoznačno, je precej kompleksno. Po eni strani predstave v ženskih revijah delujejo represivno, saj z idealnimi podobami žensk konstruirajo nedosegljivo normo, s katero se ženska primerja. Po drugi strani pa lahko ženske v primerih tistih žensk, ki jim ni uspelo – „slabe matere“ – na primer najdejo zadoščenje, saj predstavljajo negativno podobo njihovega idealnega jaza (Modleski, v Vidmar Horvat, 2001). S tem pa ta podoba še vedno obstaja kot ideal in tako kljub deloma rezistentnemu branju še naprej kot giljotina visi nad (ne)uspešno konformiranimi telesi. Kaplan (1992) razlikuje med dvema bralnima pozicijama;

tisto, ki jo besedilo ponuja ne glede na to, ali jo zgodovinski subjekt sprejme – hipotetični bralec –, in tisto, ki jo subjekt pripelje k dojetanju teksta in je povezana z bralnimi formacijami njegovega zgodovinskega momenta. Ženske revije torej nagovarjajo hipotetično bralko in s tem konstruirajo publiko, vendar je na strani bralke možno sprejemanje, zavračanje, analiziranje itd. besedila ter branje iz različnih vzgibov. Branje ženskih revij je lahko tudi način uhajanja obvezam in dolžnostim domačega dela in kot pravi Vidmar Horvat (2001), postane pomembno, kaj bralka naredi z besedilom. Skozi fiktivno uresničitev fantazij, s sanjanjem o srečnem koncu in s sokonstruiranjem idealiziranih podob (McCracken, prav tam), ko združuje domišljijo z elementi svojega vsakdanjika, bralka opravlja neke vrste prijetno delo, ki ji prinaša ugodje.

Ženske revije lahko vidimo kot mesto alternativnih modelov materinstva. Kot alternativa materi samohranilki kot socialnemu problemu ali žrtvi se postavljajo nasproti bolj opolnomočujoče in sposobne identitete za ženske, ki so manj omejujoče in negativne. Ženske revije se tako kažejo kot mesto, kjer najdemo sodobne reprezentacije materinstva kot identitete za ženske (Woodward, 1997). Da se reprezentacije materinstva pojavljajo v tem žanru, pa ni naključje, saj kot pravi Woodward (prav tam), je mati v kulturnih reprezentacijah večkrat na margini kot pa v centru pozornosti in ženske revije so tista bolj razvrednotena stran kulturne produkcije.

Prevladujoče predstave materinstva

Reprezentacijam materinstva v ženskih revijah je skupno to, da materinstvo definirajo kot žensko poslanstvo in izpolnitev (Vidmar Horvat, 2002; Beauvoir, 2000; Drglin, 2003). Če je biti mati žensko poslanstvo, to pomeni reduciranje ženske zgolj na to vlogo, dojetanje materinstva kot izpolnitve pa ji narekuje čustva sreče in zadovoljstva. Kljub temu da sama transparentnost predstave matere v ženskih revijah izginja (Vidmar Horvat, 2002), pa ne moremo reči, da so se ženske kaj bolj otresele družbenih spon materinstva. Gre bolj za pojav nove reprezentacije ženske – zaposlene, uspešne ženske, ki dela kariero in ji je opravičeno zanemarjanje gospodinjskih opravil, ne pa tudi materinske vloge – ta jo spremlja, tudi če nima otrok. Nova reprezentacija ženske in matere je še vedno v okviru dojetanja

materinstva kot poslanstva in izpolnitve njenega bistva, delo zunaj doma pa je bolj fakultativna dejavnost ali ekonomska nuja – kar prikriva to, da lahko pomeni osvoboditev izpod jarma in zaprtosti domačega okolja in opravil. Sodobna ženska mora tako združevati dve “domovanji”; dom in službo. Pogosto novinarji sprašujejo ženske o združevanju kariere in vloge matere (Drglin, 2002), kar kaže na to, da ženska ni odvezana odgovornosti za skrb za otroka, pač pa gre le za prerazporeditev. Ta zahteva »učinkovito organizacijo časa in pomeni novo ekonomijo racionaliziranja časa in energije, pri čemer je žensko sledenje svojim sanjam, ki se ne navezujejo na materinstvo, vselej vir slabe vesti« (Vidmar H., 2002: 37).

Ni naključje torej, da se novinarka Kokelj (2006: 97) sprašuje, »kako je mogoče, da je ta najdragocenejši izmed darov /materinstvo, op. N. M./ povezan s tolikšnimi občutki krivde,« in odgovore išče pri petih slovenskih mamicah. Vsem je skupno to, da so visoko izobražene ženske iz srednjega ali višjega srednjega razreda. Tri od petih so v heteroseksualni zakonski zvezi, kar ugotovimo preko njihovega sicer minimalnega omenjanja svojih mož. Tako je ena po svojih besedah »/.../ ženska najboljšega moža na svetu /.../«, druga gre po tem, ko vseh pet otrok zaspi, »z možem večkrat ven na večerjo« in tretja pravi, da sta »/.../ se z možem na poroki hecala, da /bosta/ imela pet otrok«. Ti primeri jasno spregledujejo vsakdanjo realnost vseh tistih žensk, ki niso v tako visokoletne idealnih zvezah ter živijo v revščini ali vsaj ne v ekonomsko spodbudnem okolju, in kljub temu da delajo ogromno – kot pravi ena od supermam – nimajo pogojev, da bi tako kot ona imele možnost izreči: »/.../ v življenju imam popolnoma dovolj časa, ker si ga vzamem« (prav tam: 99).

Žensko odpovedovanje dobiva motiv žrtve, ki to ni (Vidmar Horvat, 2002), saj naj bi se ženska po svoji volji v precepu med službo in radostmi materinstva odločila za slednje. Taka ženska naj bi bila bolj „naravna“ in v skladu sama s seboj kot pa tista, ki sledi svojim sanjam in ji ideologija ekspertizma naloži stigmatizacijo zavračanja svoje ženskosti, svoje ženske vloge.

Tako imamo v istem članku (Kokelj, 2006:100) primer matere z magisterijem. Obetal se ji je še doktorat in kariera, vendar se ni odločila nadaljevati poklicne poti, zaradi česar pravi, da ne čuti krivde: »Saj sem se za to, da ostanem doma, vendar odločila sama. Nihče me ni sili, odločila sem se po temeljitem premisleku, saj sem zaslutila, da ne bom zmogla obojega (poudarek N. M.) – dela in

materinskih obveznosti.«

Za temi besedami lahko prepoznamo ideologijo svobodne izbire. V navidezno svobodnem izbiranju med dvema možnostima namreč izbereš ravno tisto, ki ti jo je namenil družbeni svet. Tako na videz brez zunanjih prisil – kot trdi tudi mati iz intervjuja, »nihče me ni silik – izbereš tisto, kar je bilo itak neizbežno, torej prisila. Sama je namreč ugotovila, da ne bo zmogla obojega, dela in materinjenja, in potem izbrala slednje, da je življenje postalo »za nianso manj stresno« (prav tam). Tukaj se lahko vprašamo o naravi njene odločitve. Gre res za žrtev, ki to ni?

Razumljivo je, da ženska sama ne zmore plačanega dela zunaj doma in še neplačanega dela doma – materinjenja petim otrokom. Toda kje je podpora moža in države? Zakaj je nihče ne razbremeni dela z otroci? Njen mož je prav tako kot ona oseba s petimi otroki, pa zato ni pustil službe. Morda zato, ker je to bolj "naravno" za ženske?

Ta ideja naravnosti materinstva še vedno straši po ženskih revijah. V ideji, da je ženska ustvarjena za rojevanje ter da so »/.../ krasote materinstva /.../ čudoviti privilegij /.../, ki upravičuje vse neprijetnosti njenega položaja«, kot kritično zapiše Beauvoir (2000), ponavljajo prepričanje o materinski vlogi kot poslanstvu in izpolnitvi.

Ta prepričanja pomagajo ustvariti predstavo idealiziranega materinstva, ki narekuje, kakšna je uspešna, dobra mati; polna sreče in ljubezni do otroka, v tesni povezanosti z njim, žrtvovanje zanj ji je v izpolnitev, je zadovoljna in lepa, njen otrok pa je angelski kakor ona sama. »Nič ni lepšega od trenutka, ko domov prinesemo dojenčka. Pa ko se prvič nasmehne. Ko otrok spregovori prvo besedo ali kaj lepega nariše,« pravi ena od intervjujanih mater (Kokelj, 2006: 100).

Te predstave v stiku z realnostjo zbledijo (Drglin, 2003) in ženske se v resnici soočajo z občutki izgube, kaosa, obujajo se spomini, pojavijo se razočaranja, dvom vase in strahovi. Bolj kot se je ženska poistovetila z idealizirano predstavo, težje so stiske ter hujši občutki neuspeha in krivde. Ob reklamiranju materinstva kot največje izpolnitve v življenju ženske - »materinstvo je nekaj najlepšega, kar se ti lahko zgodi v življenju /.../« (Kokelj, 2006: 97) - se lahko ženska ob občutku razdvojenosti po porodu počuti malce nora. In kot pravi Vidmar Horvat (2002: 51), ji ostanejo »le socialne

fikcije /.../, ki v idealiziranih pripovedih ženskega prehajanja med dvema svetovoma, poklicnim in družinskim /.../ obljublajo, da je tak prehod neboleč in brez žrtvovanja za žensko.« Obljube ostanejo prazne, ženska pa sama s seboj v vrtincu ambivalentnosti.

Novi subjektni poziciji negujoče in zaposlene ženske vznikneta v povezavi z vzdušjem individualizma in pojmovanjem materinstva kot zasebnega projekta uspešne nove ženske (Woodward, 1997). Ta se usmerja na osebna razmerja in osebni razvoj, predpostavljajoč, da so druge bitke že dobljene. Bralka naj bi že profitirala zaradi ženskega gibanja, ampak še vedno išče družinsko življenje in heteroseksualno zvezo. Emocionalno delo ostaja prvenstveno delo žensk, čeprav se mešata dve poziciji; negujoča in zaposlena mati. Ti dve se prepletata znotraj spremenjenega družbenega konteksta razpadlih družin, sodelovanja žensk na trgu delovne sile ter poudarka na individualizmu in individualnih rešitvah problemov. Nova ženska nosi s seboj odgovornost za rešitev lastnih težav. V svetu ženskih revij zaposlena in negujoča mati soobstajata.

Nova predstava zaposlene matere v ženskih revijah prikazuje njeno neodvisnost. Lik ženskosti vključuje materinstvo, pa čeprav to pomeni odloženo materinstvo in manj otrok; biti mati se še vedno kaže kot ključna odločitev oziroma izbira. Ženske pa se kažejo kot tiste, ki se svobodno odločajo, ali in kdaj bodo imele otroke – znotraj ali izven zakona ali kot samohranilke. Nova konstrukcija materinstva temelji na finančni avtonomiji ženske, njena privlačnost in glamuroznost temeljita na njenem uspehu v polju plačanega dela, kar ji omogoča konstruiranje lastne identitete znotraj besednjaka izbire (Woodward, 1997).

Tako se je ena od intervjuvanih mater (Kokelj, 2006: 105) odločila za otroka pri 35 letih ne zato, ker bi hrepenela po družinskem življenju, pač pa, ker si je želela otroka. Samohranilka je bila torej že od začetka. Najela je varuško, da je pazila na dojenčico.

Nova artikulacija materinstva skozi avtonomijo in neodvisnost v kompetitivnem svetu marginalizira ženske, ki so finančno odvisne od drugih ali živijo v revščini. Ta lik ni le selektiven, pač pa tudi kontradiktoren, saj ustvarja predstavo matere, od katere so njeni otroci odvisni, hkrati pa je ona neodvisna. Neodvisna mati je delno fantazijska podoba matere, ki »ima lahko vse« (Woodward, 1997: 272).

Lik neodvisne matere po eni strani osvobaja skozi avtonomijo in ponujene izbire. Hkrati tudi omejuje, saj ta predstava kaže na to, da je v skrbi sama, brez podpore države ali moških (prav tam: 276).

Miti o materinstvu

Radi bi ugotovili, ali so opisane reprezentacije materinstva represivne še na kakšen drug način kot pa kot predstave ideala. Menimo namreč, da se ne vsiljujejo le kot ideali, ampak kot edino legitimno, nujno, naravno in univerzalno ter da se povezujejo z esencialističnim razumevanjem ženske. Zanima nas, od kod moč za vsiljevanje teh predstav?

Pri iskanju odgovorov na ta vprašanja začnimo z osnovnim aksiomom sociološke teorije Bourdieu-ja in Passseron-a, ki pravi, da »na obstoječih razmerjih moči temelji moč za vsiljevanje pomenov ter vsiljevanje teh pomenov kot legitimnih, pri čemer se prikrivajo razmerja moči, na katerih temeljijo in s tem prispevajo svojo specifično silo tem razmerjem moči« (Bourdieu in Passeron, 1990: 4).

Obstoječa razmerja moči med moškimi in ženskami v sodobni družbi so kljub nekaterim spremembam še vedno taka, da so ženske zatirana in dominirana skupina (Young, 1990). S tem nočemo reči, da zatiranje in dominacijo neposredno in zavestno izvajajo moški, čeprav ne zanikamo, da obstajajo tudi taki primeri. Če v razmerjih dominacije nad ženskami temelji moč za vsiljevanje takih pomenov, ki prispevajo dodatno silo k obstoječim razmerjem moči, potem lahko sklepamo, da bodo te predstave oziroma pomeni v ženskih revijah taki, da bodo na nek način koristile moškimi.

Predstave in pomeni materinstva v ženskih revijah so v tesni zvezi z miti o materinstvu, ki krožijo enkrat zaviti v nasvete zdravnikov strokovnjakov, drugič jih prepoznamo v vprašanjih v intervjujih z materami, v vsakem primeru pa se kažejo kot nesporno utemeljeni. Drglin (2002) tako razloži primer zdravnika, ki v eni od revij Moj malček meni, da nadomestno materinstvo ni možno, saj žensko spremeni v stroj za rojevanje in je zato poniževalno. To njegovo mnenje je zaradi njegove avtoritete razumljeno kot znanstveno utemeljeno dejstvo, problematično pri tem pa je to, da z vidika

medicinske znanosti nadomestna mati ne potrebuje nič več ali manj zdravstvenih storitev in da je potemtakem sklep, ki ga je zdravnik naredil, kljub temu da se kaže kot znanstveno utemeljen, povezan z idealizirano predstavo materinstva kot čudovite ženske izkušnje.

Se pravi; *biti* mati je dobro, in to vključuje kup nežnih, pozitivnih in neomadeževanih čustev ter posebnih nalog skrbi za otroka, ki se kakor s čarovnijo vežejo na žensko naravo. *Roditi* otroka kot nekaj biološko pogojenega in naravnega, brez nujne navlake socialnih pomenov, pa je poniževalno? Tezo o taki reprezentaciji potrjuje tudi Oakley (2000), ki pravi, da se ženskam v zahodni kulturi odreka njihovo biološko ženskost, biološko materinstvo – to naj bi v celoti potlačile – in se jih usmerja k želji, da bi *bile* matere. Porod se doživlja kot patološki in potrebuje hospitalizacijo, poporodna depresija pa je nekaj vsakdanjega. To je možno zgolj v kulturi, ki materinstvo idealizira.

Pri tem pa je preferirana le ena oblika, in sicer materinstvo znotraj zakona. Zanimivo je, da povečevanje pomena diade mati-otrok zdrži le znotraj te norme, ne pa tudi v okviru drugih pojavnih oblik materinstva, na primer matere samohranilke ali lezbijke. Tako v intervjuju mati samohranilka pove, da je nekoč hčerka na poti iz vrtca jokala, in ko jo je vprašala po razlogu, ji je odgovorila, da je vzgojiteljica v vrtcu rekla, da onidve nista prava družina. Razložiti ji je morala, da so družine različne, da sta lahko tudi dva moška družina ali temnopolt in belka, in da sta tudi onidve družina (Kokelj, 2006: 105).

Oakley (2000) meni, da če bi družba zares spoštovala biološko enoto matere in otroka, „drugачne“ matere ne bi bile v slabšem položaju.

Po eni strani miti o materinstvu zavoljo *biti* mati le-tej odrekajo njeno biološko materinskost, po drugi pa vpeljejo t. i. materinski nagon, ki upravičuje tezo, da ženska potrebuje svojega otroka. Zanimivo je, da se mit sklicuje na materinski nagon kot na nekaj prirojenega, biološkega prav pri praksah, ki se jih mora ženska šele naučiti (dojenje, previjanje ...). Opazimo lahko neko značilnost materinskega mita, in sicer, da najbolj naravne dogodke opremi s številnimi socialnimi pomeni, medtem ko odnos med materjo in otrokom prikazuje kot učinek naravnih, bioloških nagonov. To je povezano s tem, da igra v družbeni konstrukciji

spola ključno vlogo naturalizacija družbenega in podružbljanje naravnega (Bourdieu, 2001), kar pripelje do enakih procesov tudi pri dojemanju materinstva.

To vidimo pri primeru matere, ki je posvojila deklico iz Etiopije (Sežun, 2006: 36). Posvojitve kot povsem družbeni pojav, celo pravno reguliran postopek, je v članku preveden v jezik rojstva. Mati naj bi namreč takoj, ko je od posvojitvene agencije dobila fotografijo otroka, poklicala prijatelje in jim povedala: »Deklica je! /... o/b pogledu nanjo sem med nama takoj začutila vez /.../« (prav tam).

Miti proizvedejo pomene in Warner v Woodward (1997) pravi da gre za zgodbo, ki vsebuje pridih stare modrosti in se prenaša z ljudi na ljudi ter ponuja objektiv, skozi katerega gledamo človeško identiteto in ki nam sporoča vrednote in pričakovanja, ki so vedno v nastajanju.

Miti o materinstvu predstavljajo osrednjo temo v zgodovini zahodnjaškega odnosa do žensk (Woodward, 1997). Eden teh je samožrtvujoči materinski lik, ki predstavlja idealizacijo materinstva. Feminizem vidi mit o materinstvu kot prevračanje resničnih izkušenj žensk ali pa kot predstavo ideala, po katerem naj bi se ravnale in ki zanika njihove resnične interese. Nazorna je na primer kontradiktorna narava mita device Marije. Idealna mati je mati in devica ter je aseksualna. Materinstvo ima tako status naravnega, biološko danega kot tudi nenaravnega, celo nadnaravnega. Prav transformacija zgodovine v naravo je princip mita.

Miti ponujajo tako idealizirane predstave popolnosti kot predstave grozljivosti, nasprotja ideala – mati kot pošast. Takih primerov je najti polno v ženskem tabloidu Lady pod rubriko Krutost ne pozna meja. Ena izmed mnogih podobnih zgodb je primer matere, katere partner je do smrti pretepel njenega otroka, ona pa »ni storila ničesar, da bi to preprečila« (Sežun, 2006:40).

Slaba mati je delno konstruirana kot tista, ki ni samožrtvujoča in skromna, njena predstava je stalno prisotna v medijih v obliki govora o otrocih mater samohranilk, ki so sami doma, ali otrocih lezbijk, morilcih otrok ... Sodobna retorika riše podobe družin brez očeta, mater samohranilk ali lezbijk, kjer fokus ostaja na slabih materah (Woodward, 1997). Sodobni govori o družini slikajo razpad družine, ki ga še posebej predstavljajo matere samohranilke kot ogrožanje družbene povezanosti in ravnovesja.

Mitične predstave materinstva kot simbolno nasilje

Pokazati hočemo, da so reprezentacije materinstva v ženskih revijah odraz mitov o materinstvu in da so kot take simbolno nasilje s specifičnim učinkom kulturne reprodukcije materinstva. V čem je simbolno nasilje teh reprezentacij, bomo poskušali odgovoriti z Bourdieujevim konceptom simbolnega nasilja.

Simbolno nasilje je vsiljevanje kulturno arbitrarne vsebine preko arbitrarne moči, pri čemer stopnja arbitrarosti moči narašča s stopnjo arbitrarosti vsiljene vsebine. Več je namreč neposredne sile, manj se pomeni sami vsiljujejo z na primer biološko naravo ali logičnim razumom kot ga opredeljujeta Bourdieu in Passeron (1990).

Pozorni moramo biti na način, kako Bourdieu in Passeron uporabljata besedo arbitrarno. Zavedata se namreč, da termin arbitrarno okupira mesto preteklih uporab v političnem in intelektualnem polju, in pozivata, da moramo izraz v kontekstu njunega koncepta simbolnega nasilja razumeti onstran problema znaka de Saussurovske tradicije in zgolj na način, kot ga ondva definira (prav tam).

Pravita namreč, da je »selekcija pomenov arbitrarna, v kolikor njihova struktura in funkcija ne moreta biti izpeljani iz nobenega univerzalnega principa, bodisi fizičnega, biološkega ali duhovnega« (prav tam: 8).

Če pogledamo, kaj miti o materinstvu predstavljajo, kmalu vidimo, da ne gre za nobene univerzalne principe in da je možno trditve znotraj mitov ovreči, kar naredi Oakley (2000), ki obravnava mit o materinstvu v službi utemeljitve predstave, da je mesto ženske doma. Mit o materinstvu po njenem obsega tri splošno sprejete trditve, in sicer, da otrok potrebuje mater, da mati potrebuje otroka in da je materinstvo največ, kar lahko ženska doseže v svojem življenju.

Otrok pravzaprav ne potrebuje ravno svoje matere, ampak potrebuje nekoga, ki bo zanj skrbel in mu bo pomemben drugi. To pa je lahko tudi moški ali nekdo, ki ga posvoji, skratka taka ali drugačna oseba. Predstavo, da mati potrebuje otroka, lahko vidimo v primeru

ženske, ki ga je posvojila in pravi, da ima sedaj njeno življenje povsem novo razsežnost: »Prej se mi je naivno zdelo, da rešujem otroka. V bistvu pa je bilo ravno nasprotno.« (Sežun, 2006:36).

In zakaj bi bilo materinstvo največ, kar lahko ženska doseže v življenju? Ženska ima enako kot moški potencial za ustvarjalno in produktivno delovanje tako v javnem kot zasebnem življenju; lahko sicer materini, ampak to bi lahko počel tudi moški. Ravno tako kot ženska lahko tudi moški nahrani in previje otroka, ga daje spat, ga okoplje, neguje in varuje. Ravno tako lahko moški opravlja doma gospodinjska dela, čisti, pomiva in pere, kuha, nakupuje hrano v trgovini, skrbi za praznovanje rojstnih dnevvov in vračanje obiskov sorodnikom. Ni nobenega fizičnega, biološkega ali duhovnega principa, na podlagi katerega bi materinstvo interpretirali kot žensko nalogo, njeno bistvo in usodo. Predstave materinstva v ženskih revijah s svojimi vsebinami, ki odražajo mite o materinstvu, so torej povsem arbitrarne v smislu, kot sta arbitrnost opredelila Bourdieu in Passeron (1990), in sicer, da se njihovih pomenov ne da izpeljati iz nobenega univerzalnega principa. Če te pomene oklestimo vsega družbenega, kar vlečejo s seboj, se vse omeji na eno ključno razliko med moškim in žensko, in sicer to, da ženska potencialno lahko rodi otroka, medtem ko moški ne. To izgleda kot nekaj, kar se vsiljuje samo od sebe, z biološko naravo, in predstavljanje zgolj tega v revijah potemtakem ne bi pomenilo simbolnega nasilja, saj vsebina ni arbitrarna, ker se jo da izpeljati iz vsaj fiziološkega principa. Če pa revije predstavljajo kot naravno to, da mati otroka potrebuje, da on potrebuje njo, da je to največ, kar v življenju lahko doseže, in ji narekujejo točno določeno psihično in čustveno razmerje z otrokom, potem gre za simbolno nasilje, saj je taka vsebina teh reprezentacij arbitrarna in se vsiljuje z arbitrarno močjo. Da bi razložili arbitrnost moči, se lahko ponovno spomnimo na tistega zdravnika, ki je s položaja medicinske avtoritete dajal mnenje o poniževalnosti nadomestnega materinstva (Drglin, 2002).

Arbitrnost vsiljevane vsebine in arbitrnost moči vsiljevanja sta v premosorazmernem odnosu (Bourdieu in Passeron, 1990). Manj kot se pomen sam vsiljuje, več neposredne sile je potrebne za njegovo vsiljevanje. V okviru tega lahko razumemo tudi sodobno ideologijo dojenja kot nečesa najboljšega za dojenčka in mater, saj med njima vzpostavlja vez, in ker bojda nobeno mleko za otroka ni boljše kot materino. V ženskih revijah v člankih, ki se ukvarjajo z

materinstvom, prikazujejo idilične „dojilne diade“ (Drglin, 2002). Te reprezentacije ciljajo spet na zdravo, popolno, predano mater, ki je konformna družbenim normam. Kaj pa matere, ki so odvisne od drog, matere z zdravstvenimi težavami in matere, ki ne morejo dojeti? Je njihovo mleko še vedno najboljše za njihove otroke? Ne, tu se pač zgodba konča, kajti taka mati naj bi bila tako ali tako slaba mati.

Predstave o dojenju, ki narekujejo le-to kot edino naravno dejanje matere, lahko torej vidimo kot zelo arbitrarne. Ženska sicer lahko ima potencial hraniti otroka, vendar lahko to naredi tudi moški. Ker je v predstavah o dojenju precej arbitrarne vsebine, in to ne zgolj samo dejanje hranjenja, pač pa tudi narekovana čustvena relacija do otroka, te potrebujejo tudi precej sile za vsiljevanje. Tako za propagiranjem dojenja stoji grmada t. i. strokovnjakov od zdravnikov do psihologov. Preko svoje ekspertne avtoritete vsiljujejo te pomene in predstave kot edino legitimne. Odveč je povedati, da so se njihova prepričanja v zvezi z dojenjem skozi čas spreminjala in da so nekoč strokovnjaki istih disciplin trdili, da z dojenjem otroka pokvarimo, ker ga razvajamo (Drglin, 2003).

Če torej povzamemo – simbolno nasilje reprezentacij materinstva v ženskih revijah je v tem, da vsiljujejo kulturno arbitrarne vsebine, ki jih ni moč izpeljati iz nobenega fizičnega, biološkega ali duhovnega principa, in da bolj kot so te podobe arbitrarne, več moči je treba, da se vsiljujejo, kar danes poteka preko moči avtoritete ekspertov.

Ženska potemtakem mora biti mati, in če ni, če zavrača materinstvo, naj bi to pomenilo, da je ne-ženska. Na tem mestu se lahko spomnimo ugotovitve Beauvoirjeve (1999), da odgovora na vprašanje, kaj je ženska, nikakor ne moremo iskati v nekem esencializmu, nekem biološkem ustroju, na primer maternici, saj so se vedno pojavljali ugovori, da neka ženska pač ni “prava ženska” zaradi takih ali drugačnih razlogov, ponavadi zaradi zavračanja družbeno predpisane vloge. To kaže na to, da je v definiciji ženske družba še kako prisotna, da gre torej za družbeno konstrukcijo in da je posledično tudi materinstvo družbena konstrukcija, čeprav miti o materinstvu le-to vzpostavljajo kot nekaj najbolj naravnega.

Dojemanje teh predstav kot nekaj naravnega pravzaprav kaže

na neprepoznavanje arbitrarnosti teh vsebin in moči, s katero se vsiljujejo. Mnenje strokovnjaka na primer medicinske stroke brez zadržkov jemljemo kot verodostojno ne glede na to, da se tiče pojavov, ki so prej v domeni sociologa ali psihologa, če že morajo biti v domeni nekega strokovnjaka. Mnenja raznih strokovnjakov so danes način, s katerim se lahko proda skorajda vse – od ponudbe turističnega aranžmaja do zobne kreme. Dovolj je že, da tezo o patološkem vedenju otroka kot posledici patološke matere upravičimo s sklicevanjem na neko znanstveno raziskavo, in že je ta sprejeta kot verodostojna.

To, da vsebine teh predstav ne dojamemo kot arbitrarne, ampak kot naravne, in da ne prepoznamo arbitrarnosti moči njihovega vsiljevanja, vodi do tega, da te predstave dojemamo kot legitimne. Ali kot razlagata Bourdieu in Passeron (1990), gre pri neprepoznavanju za proces, kjer so razmerja moči dojeta ne kot to, kar objektivno so, pač pa v obliki, ki jih prikazuje kot legitimne v očeh opazovalca. Napačno prepoznavanje – neprepoznavanje – torej ohranja vez s prepoznavanjem v smislu potrditve.

Neprepoznavanje arbitrarnosti in priznavanje legitimnosti vsebine pomenov ter vsiljevanja sta pogoja za izvajanje simbolnega nasilja (Bourdieu in Passeron, 1990).

Učinki mitičnih predstav materinstva

Simbolno nasilje teh mitično obarvanih reprezentacij v ženskih revijah nosi s seboj določene učinke. Miti o materinstvu kot simbolno nasilje imajo posebno moč spreminjati možno v usodo. Gre za proces kulturne reprodukcije materinstva. Bourdieu in Passeron (1990) to razložita s tem, da proces vsiljevanja proizvede habitus kot produkt internalizacije principov kulturno arbitrarnega, ki je sposoben sam sebe upravljati v skladu s kulturno arbitrarnim.

Zaposlene matere zato pogosto muči občutek krivde (Oakley, 2000), saj so internalizirale mit, da njihovi otroci potrebujejo nekaj, kar jim lahko dajo le one, in jih zato skrbi, če so naredile za svoje otroke dovolj. To vidimo v primeru matere samohranilke (Kokelj, 2006: 105), ki pove, da jo je večkrat pestil občutek krivde in se je spraševala, ali hčerki res daje dovolj in kaj bo, če bo zašla na krivo pot.

Proces vsiljevanja kulturno arbitrarnih vsebin pomaga proizvesti habitus, ki je sposoben reproducirati prakse v skladu s prej vsiljenimi vsebinami. To pomeni, da družbeno konstruirana mati sama sebe presoja glede na obstoječe mite o materinstvu in da oblikuje svoja dejanja tako, da bi mu čim bolj ustrezala. Oakley (2000) to povzame s tem, da ženske, ki so jih vzgojili za materinstvo, le-to potrebujejo, in otrok, za katerega skrbi le mama in malo drugih, potemtakem ne more brez nje. Kar se kaže zgolj kot opis družbene realnosti, je potemtakem že proizvod kulture. Miti o materinstvu so ključni vir zatiranja žensk.

Ob prebiranju ženskih revij tako ženska najde smernice za približevanje večno nedosegljivemu idealu čudovite matere ter v likih slabih mater in mater pošasti najde zadoščenje. Kot "sodobna mati" lovi ravnotežje med službo in domom ter ob sledenju lastnim projektom in sanjam najde vir občutka krivde.

Vrednostno nabita razprava o zaposlenih materah pa prikriva dejstvo, da mati opravlja delo tudi doma; neplačano delo gospodinjenja in skrbi za otroka. Oakley (2000) pokaže, da gre tu še za en mit – mit o materi, ki ne dela. Taka mati naj bi zato, ker ostaja doma, imela na voljo ogromno časa za intenzivno posvečanje otrokom, ki jo tako neznansko potrebujejo. Vse lepo in prav, če bi odšteli gospodinjstvo in če bi skrbstveno delo z otrokom definirali kot ne-delo.

Posledice mita o materi, ki ne dela, so družbene pobude v smeri ne-zaposlovanja matere, kar je posebna vrsta hinavščine, saj nihče ne pomisli, da bi mater razbremenili dela doma, če se že tako postavlja na piedestal njen odnos z otrokom.

Matere bi morali razbremeniti dela doma, in to ne le gospodinjstvega, pač pa tudi skrbstvenega dela z otroci, pri čemer bi se morali aktivirati moški ter se odreči delu svojega neodvisnega življenja, ki ga lahko živijo le zato, ker nekdo drug postori vse namesto njih. Poudarek na spreminjanju vloge in nalog moških v sferi doma poudarja Lister (1997), ki pravi, da morajo prevzeti del tako gospodinjstvega kot skrbstvenega dela in tako omogočiti ženskam sodelovanje v javnem življenju. Na to idejo niti slučajno ne pride Grizila (2006: 7), ki popolnoma izigrava kompleksnost in težavnost oblastnih razmerij materinjenja in meni, da »Evropa svoje ženske preveč ujčka. Američanke imajo le 12 tednov plačanega

dopusta, skoraj nobenih subvencij za otroško varstvo, nič plačanega očetovskega dopusta, živijo pa v divji in tekmovalni poslovni kulturi, kjer neurejeno varstvo ni na seznamu izgovorov za izostanek z dela /.../ Evropa ubija talente svojih žensk s prijaznostjo /.../«

Kot da bi bile vse matere privilegirane čistokrvne Slovenke višjega srednjega razreda, nehendikepirane ali kako drugače neprikrajšane, ki si z dobrim zaslužkom plačajo varuško za otroka. Kako naj temu modelu materinjenja sledijo matere iz prikrajšanih in zatiranih skupin? Romkinje? Nezaposlene ali težko zaposeljive? Hendikepirane? Take, ki morajo poleg otroka in službe skrbeti še za ostarele starše?

Tako nerazumno pisanje s konotacijo na rešitev v smislu, da je treba ženske enostavno bolj „pritisniti“, da bodo enako kot moški vključene v javno sfero življenja kljub materinstvu, v ženskih revijah ni redko, in ta v oči bijoč primer kaže, da je prepričanje o tem, da mora ženska sama prevzeti vse naloge materinstva in ob tem še blesteti v karieri, še vedno zelo zakoreninjeno.

Pri tem pa je treba opozoriti še na eno dimenzijo simbolnega nasilja. Vsiljevanje določenih pomenov je uspešno le, če naleti na ustrezne dispozicije, če se torej simbolno dejanje in dispozicija ujameta podobno kot ključ in ključavnica (Bourdieu in Passeron, 1990). Uspešnost vsiljevanja idealiziranih in mitskih predstav materinstva v ženskih revijah je odvisna od tega, ali bralka prizna moč vsiljevanja kot legitimno (na primer mnenja strokovnjakov) in ali obvlada kulturno kodo, s katero se podoba vsiljuje. Tako smo spet pri razmerju tekst-bralka, ki kaže na neenoznačne izide branja ženskih revij.

Ženske revije se kažejo kot nekaj neodvisnega od dominantne kulture, ampak to je le krinka neodvisnosti in nevtralnosti, izza katere skozi nasvete medicinskih strokovnjakov in vsebino člankov proseva služenje zunanjim zahtevam. Ne gre le za nadzor nad telesi – to je preveč vsenamenski funkcionalizem, ki prikriva dejstvo, da gre za prispevek k reprodukciji družbenega reda in služenja interesom dominantnih (Bourdieu in Passeron, 1990). Ženske revije in znotraj njih predstave materinstva delujejo kot simbolno nasilje, ki prispeva svojo silo h kulturni reprodukciji materinstva, kar koristi obstoječim hierarhičnim razmerjem moči med spoloma v družbi.

Zaključek

Reprezentacije materinstva v ženskih revijah kažejo kompleksno konstrukcijo sodobnega materinstva. V nagovarjanju hipotetične bralke ženske revije nudijo po eni strani idealizirane predstave materinstva, pa drugi pa negativne, grozljive primere slabih mater. V slednjem lahko bralka najde zadoščenje, saj nasproti temu liku zavzema položaj idealne matere.

Še vedno pa prevladujejo predstave, ki prikazujejo materinstvo kot žensko poslanstvo in izpolnitev, nekaj, kar ženskam narekujejo čustva sreče in zadovoljstva. Predstave idealiziranega materinstva kažejo razmerje matere z otrokom kot odnos sreče in ljubezni, tesne povezanosti ter žrtvovanja, ki ji je v izpolnitev. Zadovoljne in lepe podobe mater z angelskimi otroci v stiku z realnostjo zbledijo, saj se matere soočajo s čustvi izgube, kaosa in razočaranja, dvomov ter strahov in krivde. Bolj kot se ženske z idealiziranimi podobami poistovetijo, težje so njihove stiske in občutki neuspeha.

Ženske revije so tudi vir alternativnih modelov materinstva, kjer najdemo tudi sposobnejše modele identitet za ženske. Značilen je pojav nove reprezentacije ženske. To je zaposlena, uspešna ženska, ki dela kariero in mora združevati dom in službo, pričemer se ji odpustijo gospodinjska opravila, nikakor pa ne skrbi za otroka. Sledenje lastnim sanjam je za ženske, ki delajo kariero, vselej vir slabe vesti. Nova reprezentacija matere prikazuje njeno neodvisnost ter svobodno odločanje o tem, ali in kdaj bo imela otroke ter bodisi znotraj zakona ali pa kot samohranilka. Pojavlja se možnost odloženega materinstva ali odločitev za manj otrok, vendar materinstvo ostaja ključna izbira. Artikulacija sodobnega materinstva skozi avtonomijo in neodvisnost temelji na finančni neodvisnosti ženske in marginalizira vse tiste, ki so finančno odvisne od drugih ali ki živijo v revščini.

V precepu med službo in družino se od ženske še vedno pričakuje, da se bo odločila za slednje. Reprezentacije ženskega odpovedovanja pa dobivajo motiv žrtve, ki to ni, saj naj bi se ženska po svoji volji in v skladu s svojo naravo odločila za radosti materinstva. Za tem je ideologija svobodne izbire, znotraj katere ženska svobodno izbere ravno tisto, kar ji je družbeni svet tako ali tako namenil. Navidezno brez zunanjih prisil izbere neizbežno, torej materinjenje in ostajanje doma.

Vsebina reprezentacij materinstva v ženskih revijah je v tesni zvezi z miti o materinstvu. Glavne predpostavke mitov o materinstvu so, da ženska potrebuje otroka in on njo ter da je biti mati največja izpolnitev za žensko. Ključno pri konstrukciji te predstave matere je naturalizacija družbenega in podružbljanje naravnega. *Biti* mati vključuje kup čustev in skrbi za otroka, in ti se kot s čarovnijo vežejo na žensko naravo. *Roditi* otroka kot nekaj biološko pogojenega, naravnega, pa je obremenjeno s socialnimi pomeni in se jemlje kot nekaj patološkega in nekaj, kar potrebuje hospitalizacijo. Ženskam se v zahodni kulturi odreka njihovo biološko materinstvo in se jih usmerja k želji, da bi *bile* matere. Samožrtvujoči materinski lik, ki predstavlja idealizacijo materinstva, prevrača resnične ženske izkušnje in zanika resnične interese žensk.

Reprerentacije materinstva v ženskih revijah so simbolno nasilje, ker vsiljujejo arbitrarno vsebino (družbene norme materinstva) z arbitrarno močjo medicinskih in drugih ekspertov. Vsebina teh podob je arbitrarna zato, ker je ne moremo izpeljati iz nobenega fizičnega, biološkega ali duhovnega univerzalnega principa. Družbeni artefakti materinstva se namreč kažejo kot naravni, medtem ko je fizično pogojena funkcija samega rojevanja obremenjena s socialnim pomenom največje izpolnitve za žensko. Bolj kot je vsebina predstav materinstva arbitrarna, več je potrebne sile za vsiljevanje teh vsebin kot legitimnih. Zato podobe idiličnega dojenja spremljajo mnenja raznih strokovnjakov, ki jim s svojo avtoriteto dajejo legitimnost. Bralka posledično te podobe dojema kot nekaj naravnega in ne prepozna arbitarnosti tako vsiljene vsebine niti avtoritete. Neprepoznavanje arbitarnosti ter priznavanje legitimnosti teh predstav ter vsiljevanja je namreč pogoj za izvajanje simbolnega nasilja.

Simbolno nasilje z miti obremenjenih reprezentacij materinstva v ženskih revijah prispeva svojo moč h kulturni reprodukciji materinstva. Proces vsiljevanja namreč prispeva k proizvodnji habitusov kot produktov internalizacije arbitarnih vsebin. Posledično ženske, ki so bile vzgojene za materinstvo, le-to potrebujejo, in otrok, za katerega skrbi le mama, ne more brez nje. Kar se kaže kot opis družbene realnosti, je tako že proizvod kulturne reprodukcije materinstva, h kateri svoj delež prispevajo tudi ženske revije. Uspešno vsiljevanje idealiziranih in mitičnih predstav pa je vseeno odvisno od tega, ali bralka prizna moč vsiljevanja kot

legitimno (na primer mnenja strokovnjakov) in če obvlada kulturno kodo, s katero se predstava vsiljuje. Razmerje bralke z besedilom ima zato neenoznačne izide.

Literatura

Beauvoir, S. (1999). *Drugi spol I*. Ljubljana: Delta.

Beauvoir, S. (2000). *Drugi spol II*. Ljubljana: Delta.

Bourdieu, P. (2001). *Masculine Domination*. Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, P. in Passeron, J-C. (1990). *Reproduction in Education, Society and Culture*. London; Sage.

Drglin, Z. (2002). Message received – women re-play. V M. Hrženjak (ur.), *Njena rekreacija: ženske revije v Sloveniji*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Drglin, Z. (2003). *Rojstna hiša: kulturna anatomija poroda*. Ljubljana: Delta.

Grizila, S. (2006). Predpasnik za dva. Evropa preveč ujčka ženske? *Jana, št. 10*, str. 6–8.

Kaplan, E. A. (1992). *Motherhood and Representation: the mother in popular culture and melodrama*. London: Routledge.

Kokelj, N. (2006). Materinstvo in krivda. *Gloss, št.105*, str. 97-102.

Lister, R. (1997). *Citizenship: Feminist Perspectives*. Basingstoke: Macmillan.

Oakley, A. (2000). *Gospodinja*. Ljubljana: Založba /*cf.

Sežun, J. (ur.). (2006). Nedoumljivo. *Lady, št.11*, str. 40.

Sežun, J. (ur.). (2006). Vez, ki je ne pretrga nihče. *Lady, št.11*, str. 36.

Švab, A. (2001). *Družina: od modernosti k postmodernosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Vidmar Horvat, K. (2001). *Ženski žanri: spol in množično občinstvo v sodobni kulturi*. Ljubljana: ISH.

Vidmar Horvat, K. (2002). Naša žena in podoba matere: navzkrižja in nasprotja, 1991–2001. V M. Hrženjak (ur.), *Njena rekreacija: ženske revije v Sloveniji*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Woodward, K. (1997). *Identity and difference*. London: Sage.

Young, I. M. (1990). *Justice and the Politics of Difference*. Oxford: Princeton University Press.

Pregledni znanstveni članek, prejet decembra 2006.

(Ne)ustreznost kriterijev za opredeljevanje otrok s čustvenimi in vedenjskimi motnjami

(In)adequacy of criteria for the classification of children with emotional and behavioural problems

Sabina Kosmač

Povzetek

Sabina Kosmač, univ. dipl. ped., Zbiljska cesta 153 a, 1215 Medvode

V prispevku obravnavamo nekatere ključne dileme pojmovanja otrok s čustvenimi in vedenjskimi motnjami znotraj Zakona o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami. Poskušali smo pokazati, da definicija, ki tem otrokom omogoča potrebne prilagoditve in pomoči, še vedno ni povsem usklajena s spremenjeno paradigmo otrok s posebnimi potrebami. Čeprav je za čustvene in vedenjske motnje morda bolj kot za vse druge posebnosti pri otrocih značilno, da so neločljivo povezane z okoljem, v katerem nastanejo, nam kriterijev za opredeljevanje te populacije ni uspelo umestiti v socialni kontekst otroka in mladostnika.

Ključne besede: otroci, čustvene in vedenjske motnje, posebne potrebe, diagnoza, zavodska vzgoja.

Abstract

The article focuses on some key dilemmas of understanding children with emotional and cognitive problems, relating to the Law on guidance of children with special needs. An attempt was made to prove that the definition, providing for the necessary adaptations and help to these children, is still not in complete conformity with the altered paradigm of children with special needs. Although emotional and behavioural problems are more closely related to the setting in which they originate than other particular characteristics of these children, the criteria for the classifying of this population have not yet been placed into the social context of a child and teenager.

Keywords: *children, emotional and behavioural problems, special needs, diagnosis, residential treatment.*

1 Uvod

S sprejetjem Zakona o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami (2000) so bila podana temeljna vodila za vključevanje učencev s posebnimi potrebami v redne oblike vzgoje in izobraževanja (integracija) oziroma pravice do različnih oblik pomoči in prilagoditev – od enostavnih do zahtevnih in kompleksnih, ki jih otroci potrebujejo v obdobju vzgoje in izobraževanja (Dobravc, 2005: 57). Do sprejetja Zakona o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami so komisije za kategorizacijo in kasneje za razvrščanje otrok s posebnimi potrebami delovale na podlagi zakonodaje, ki je bila osnovana na paradigmi ločevanja enega otroka od drugega, na podlagi razvrščanja in posledično označevanja otrok. Komisije so ugotavljale predvsem otrokove motnje in primanjkljaje ter na podlagi ugotovljenih dejstev podale mnenje o razvrstitvi v določeno "kategorijo prizadetih" (www.zwj.l.si/clanki/umerja-nje_in_vkljucevanje.doc). Današnja doktrina naj bi takšno pojmovanje presegla, saj gre z novo zakonodajo predvsem za ugotavljanje

posebnih potreb, in ne za ugotavljanje motenj, ki naj bi jih posameznik imel. Tako »/.../ v ospredju ni več zgolj ugotavljanje motenj, ovir in primanjkljajev, na podlagi katerih bi razvrstili otroka v ustrezno ustanovo, temveč je najpomembnejše, da zanj najdemo ustrezen program, ki mu bo čimbolj omogočal razviti sposobnosti in jih ohraniti« (Cotič, 2003: 3).

Ena od skupin otrok, ki jim Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami daje pravico do posebnih oblik pomoči in prilagoditev, so tudi otroci s čustvenimi in vedenjskimi motnjami, ki se po 14. členu ZUOPP usmerjajo v izobraževalne programe s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo, namenjeno otrokom, ki bodo usmerjeni v program osnovnega izobraževanja. Strokovna pomoč pa se jim nudi tudi v obliki vzgojnih, socialno-integrativnih, preventivnih, kompenzacijskih in korekcijskih programov, ki so sestavni del vzgojnega programa.

2 Poimenovanje (pojmovanje) otrok s čustvenimi in vedenjskimi motnjami

Definicija, ki otrokom s čustvenimi in vedenjskimi motnjami omogoča omenjene prilagoditve in pomoči,¹ pravi, da so otroci s čustvenimi in vedenjskimi motnjami otroci z disocialnim vedenjem, ki je intenzivno, ponavljajoče in trajnejše ter se kaže z neuspešno socialno integracijo. Otrokovo disocialno vedenje je lahko zunanje ali notranje pogojeno in se kaže s simptomi, kot so npr. agresivno vedenje, avtoagresivno vedenje, uživanje alkohola in mamil, uničevanje tuje lastnine, pobegi od doma, čustvene motnje. Otrok je lahko prepoznan kot otrok s čustvenimi in vedenjskimi motnjami le v primerih, ko dosedanje delo šolske svetovalne službe in drugih strokovnih delavcev z otroki, socialno skupino in družino ni vodilo do zmanjšanja opisanih težav.

Pogled v definicijo, ki naj bi opredeljevala otroke s čustvenimi in vedenjskimi težavami z izrazi, kot so motnje, disocialno vedenje, simptomi, pokaže, da kljub deklarirani spremenjeni konceptiji obravnave otrok s posebnimi potrebami le-ta v sebi še vedno ohranja ostanke nekdanje paradigme medicinskega modela.

¹ Pravilnik ..., 2003.

Terminološka zmeda obstaja tudi sicer, saj za poimenovanje istega pojava tako v literaturi kot v praksi najdemo več med seboj ne povsem skladnih izrazov (otroci s težavami v socialni integraciji, moteči, vzgojno težavni, otroci z disocialnim sindromom, z motnjami vedenja in osebnosti, z vedenjskimi motnjami, s čustvenimi motnjami, vzgojno zanemarjeni ...). Izbira terminov pa kot pravi Leone (1990) veliko pove o tem, kako konstruiramo in definiramo koncept deviantnega ravnanja in s tem predpostavke, ki jih oblikujemo o mladih in njihovem vedenju. Zato termini, ki jih uporabljamo, odsevajo kontekst, v katerem opazujemo ali izkušamo posamezna vedenja in predsodke, ki jih do njih gojimo (Leone, 1990: 16). V nadaljevanju opozarja na to, da imajo lahko termini, ki jih uporabljajo strokovnjaki zanje, sicer povsem "tehnični" pomen, pri drugih pa ti isti termini zaradi negativnega prizvoka ovirajo komunikacijo. S termini, ki jih uporabljajo strokovnjaki, naslavlja tudi druge. »Z nazivi in s pojmi namreč neposredno posegamo ne le v razumevanje, temveč tudi v odnose.« (Opara, 2002: 26.)

Praktična izpeljava terminološke nedorečenosti so neenotni kriteriji, s katerimi to populacijo opredeljujemo. Da predstavljajo kriteriji za opredeljevanje otrok in mladostnikov s čustvenimi in vedenjskimi težavami nevrvalgično točko, posebej ko gre za odločanje o oddaji teh otrok in mladostnikov v vzgojne zavode, potrjuje tudi raziskava, ki jo je v našem prostoru opravil Krajncan (2003). Analiza je pokazala, da obstajajo med centri za socialno delo, ki so z obravnavo otrok in mladostnikov s čustvenimi in vedenjskimi motnjami neposredno povezani,² pomembne razlike že v samem kriteriju nameščanja. Kar polovica timov, ki odločajo o oddaji otroka v zavod, nima izdelanih meril, po katerih odločajo, ali je otrok potreben vzgoje v zavodu, načini odločanja centrov za socialno delo so neenotni

² Otroka in mladostnika je v vzgojni zavod moč namestiti po treh poteh:

1. po 183. členu Zakona o izvrševanju kazenskih sankcij, kjer center za socialno delo skrbi, da se izvede vzgojni ukrep, ki ga izreče sodišče v kazenskem postopku, in vzgojni zavod prevzame mladoletnika,
2. po določbah 119., 120. in 121. člena ZZZDR in
3. po določbah Zakona o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami.

Centri za socialno delo neposredno sodelujejo pri odločanju in oddaji otroka in mladostnika v zadnjih dveh primerih, v vseh treh pa spremljajo izvajanje ukrepa.

in različni od enega do drugega centra, končna odločitev pa je prepuščena strokovnim delavcem, ki imajo o vzgojnih zavodih zelo različna mnenja. Med merili za oddajo v vzgojni zavod so socialni delavci navajali predvsem odgovore, kot so: ko je zanj škodljivo bivanje v družini, šolska neuspešnost in vedenjske težave (Kranjčan, 2003). V prispevku bomo zato skušali opozoriti na nekatere terminološke nedorečenosti, ki se hote ali nehote odražajo tudi v pojmovanju in implicitnih predstavah, ki jih do te populacije gojimo.

3 Ali je ogrožen otrok ali otrok ogroža okolico?

Prej omenjena definicija otrok s čustvenimi in vedenjskimi motnjami zajema zelo različne otroke, ki potrebujejo različne prilagoditve in pomoči, od dodatne strokovne pomoči do oddaje v vzgojni zavod. O tem, kje je razlika med obema populacijama, pravzaprav izvemo iz 14. člena Zakona o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami (2000), ki pravi, da se v vzgojni zavod oddajo le otroci s čustvenimi in vedenjskimi motnjami, pri katerih je zaradi motenj ogrožen njihov zdrav razvoj oziroma ogrožajo okolico v taki meri, da potrebujejo vzgojo v zavodu.

Tovrstna formulacija na prvi pogled deluje kot univerzalni in nesporni kriterij, vendar pa Fernandez (v Holand, 2004) opozarja na fraze, kot so: *na otroka usmerjeno, otrokove potrebe, ogroženost otroka, v najboljšem interesu otroka*, in pravi, da se v govoru, ki ga uporablja praksa socialnega dela, pogosto uporabljajo zgolj retorično. Uporabljene so namreč kot univerzalno razumljeni pojmi, ne da bi bilo jasno, kdo je za posameznega otroka pravzaprav določil pomen (Fernandez, 1996, v Holland, 2004: 71). Pojem ogroženosti otroka je tako dovolj abstrakten, da je mogoče z njim interpretirati zelo različne posege, ki lahko v praksi proizvedejo povsem drugačne učinke od želenih.

Omenjena načela – tudi ogroženost otroka – izhajajo iz izpeljave, da je otrok zaradi svoje telesne in duševne nerazvitosti deležen posebnega varstva. Ker ni sposoben samostojnega življenja in odločanja, te pravice zanj izpolnjujejo drugi – v prvi vrsti starši (glej Pavlovič, 1993). Zaradi posebnega statusa, ki ga ima otrok v družbi, lahko v njegovo avtonomijo posežemo zaradi pričakovanega

dobrega, ki naj bi mu ga naš ukrep prinesel. Feinberg (1998) pravi, da so otrokovemu položaju imanentne t. i. pravice do odprte prihodnosti. Pravic odraslih ne smemo kršiti, četudi smo prepričani, da je to v njihovo dobro. Pri otrocih pa lahko zaradi njihovega posebnega statusa, saj se ne moremo vedno opirati na njihove trenutne interese in želje, kršimo njihovo svobodno voljo sedaj zato, da bi zavarovali njegovo prihodnost. Odločamo se namreč za odraslega, kakršen naj bi otrok postal, če bodo njegove možnosti ostale odprte. In četudi otrok nikoli ne postane ta odrasli, je pomembno, da sedaj zaščitimo njegovo avtonomijo (Feinberg, 1998: 250–252).

Po drugi strani pa načelo ogroženosti otroka zaradi svoje nedefiniranosti odpira polje različnim ideologijam in vrednostnim orientacijam, saj si ogroženost otroka brez pravih kriterijev v ozadju tega načela vsak strokovnjak lahko tolmači po svoje. »Vsi tisti (ki obravnavajo otroka), se torej strinjajo, kaj je osnovno načelo njihovega dela, zaradi njegove nedefiniranosti pa si ga lahko različno razlagajo. Še več, zelo različne odločitve argumentirajo z uporabo tega načela, seveda s takšno vsebino, kot jo sami razumejo ali kot jim ustreza (njim ali konkretni rešitvi).« (Filipič, 1998: 54.) Zaradi neformaliziranosti postopkov, kar naj bi bila sicer temeljna prednost in slabost upravnih postopkov, ki jih izvajajo centri za socialno delo, in arbitrarnosti razsojanja, ki ga prinašajo neizdelani kriteriji, so nekateri avtorji (glej npr. Šelih in Belopavlovič, 1992; Končina – Peternelj, 1998 in Filipič, 1998) začeli poudarjati, da v teh postopkih ni dovolj poskrbljeno za varstvo otrokovih pravic.

»Pojem ogroženosti ni eksplicitno opredeljen (niti ne more biti), prepuščen je strokovni presoji, to pa je lahko problematično v tistih primerih, ki so »mejni«, kjer je meja med ogroženostjo otroka in pravico staršev, da vzgajajo po lastnih nazorih in močeh, zelo tanka /.../. S problemom definicije ogroženosti pa se ne ukvarjamo vedno in v vseh primerih. To vprašanje je tesno povezano s sodelovanjem udeležencev v obravnavi.« (Svetin - Jakopič, 2005: 417–418.) Kranjčan (2002) pravi, da je zavodska vzgoja vedno odziv na življenjske situacije mladih ljudi, te situacije pa definirajo zastopniki javnih institucij (centrov za socialno delo, šol, policije ...). Ta opredelitev nikoli ne prihaja od prizadetega; definicije jih namreč opisujejo kot ogrožene, potrebne podpore, prizadete, motene (Kranjčan, 2002: 165). Na to, da so dobri nameni pogost razlog slabih učinkov, opozarjata tudi Dragoš in Lešnik (2005). Za

prakso socialnega dela je zaradi neravnovesja moči med njenimi predstavniki in uporabniki velika verjetnost, da pride do t. i. misijonarskega sindroma. Zanj je značilno, da se akterji vplivanja zatekajo v inercijo rešiteljskih rutin, za katero pa je značilna odsotnost refleksije o področju in velikosti svojega vpliva.

Načelo ogroženosti se ne more otresti subjektivnosti ocenjevalca, zato je potreba po namestitvi, kot pravi Kranjčan (2006), učinkovita le, če jo bo kot tako definiral center za socialno delo. Največja bojazen v ozadju tega načela ni možnost, da bi ga strokovnjaki lahko uporabili po "nepotrebem", čeprav je tudi ta bojazen vedno implicitno prisotna, pač pa možnost, da strokovnjaki vedno lahko presodijo, da otrok še ni (dovolj) ogrožen. Tako recimo Whelan in Kauffman (1999: 44) opozarjata, da včasih »raje tvegamo in ob vedenjskih motnjah ne naredimo nič kot da bi storili kaj nepotrebega, morda zato ker verjamemo da bomo pravzaprav naredili več škode, ali pa preprosto le verjamemo, da prevencija ni mogoča«.

Če je formulacija "ogroženosti otroka" kljub arbitrarnosti in subjektivnosti, za kateri je nehote dostopna, opravičljiv kriterij zaradi pričakovanega dobrega, ki naj bi ga naši ukrepi prinesli otroku, pa po drugi strani nismo našli razlage za to, kdaj naj bi nas (okolico) otrok ogrožal v taki meri, da bi potreboval vzgojo v zavodu. Tako kanadske smernice za identifikacijo in ocenjevanje učencev s hudimi "nezmožnostmi" sicer navajajo dikcijo, ki bi jo lahko primerjali z našo – "otrok ogroža okolico" –, vendar jo v okviru definicije čustvenih/vedenjskih nezmožnosti veliko bolj eksplicitno opredelijo, kot je to pri nas storila zakonodaja. Tako je »učenec z resnimi čustvenimi/vedenjskimi nezmožnostmi otrok, ki izraža kronična, ekstremna in vztrajna vedenja, ki zahtevajo konstanten nadzor odraslih, zelo strukturirano okolje in druge intenzivne oblike podpore zato, da bi lahko funkcioniral v izobraževalnem okolju. Z vedenjem pomembno vpliva tako na učni proces kot na varnost učenca samega in drugih učencev. Učenec je na primer nevarno agresiven in razdiralen do sebe in/ali drugih, nasilen in/ali kompulziven.« (Handbook for the identification and Review of students with severe disabilities, 2005.)

Uporaba kriterija *otrok ogroža okolico v tolikšni meri, da potrebuje vzgojo v zavodu* bi tako lahko dobila pomen le v ekstremnih primerih, kadar smo zaradi otrokovega vedenja

prisiljeni zaščititi varnost drugih otrok okoli njega ali varnost njega samega, vendar pa omenjena dikcija eksplicitno tega ne omenja. Po drugi strani takšna formulacija izzveni tako, kot da otrok, če že "ogroža" okolico, sam ni ogrožen. Otrok svoje stiske in težave izraža neposredno, zato lahko za mnoga od dogajanj v njegovem duševnem svetu izvemo le posredno prek njegovega vedenja (Tomori in Zihlerl, 1999). Bregant (1987) zapiše, da se destruktivna agresivnost vedno pojavlja le kot posledica nezadovoljenih osnovnih psiholoških potreb, npr. občutka ogroženosti. »Otrok ni do drugih nasilen le zato, da se uveljavi in si s silo vzame mesto med drugimi v svetu, nasilen postane tudi zato, ker se tako počuti bolj varnega. Bolj varnega pred dejanskimi ogroženostmi, ki ga spremljajo, in pred notranjo ogroženostjo, ki je posledica izgube občutka samospoštovanja. Biti nemočen, ranljiv, pomeni biti ponižan in osramočen. Z nasiljem poskuša otrok pregnati in premagati ta občutja.« (Vanček, 2002: 85.) Odrasli, posebej pa strokovnjaki, naj bi v otrokovem nasilnem vedenju znali prepoznati impulze, ki so ga do takšnega vedenja pripeljali, in nanje tudi primerno reagirati, predvsem pa nas takšno vedenje otrok ne bi smelo ogrožati, zato menimo, da je sprejemljiv kriterij za oddajo otroka v zavod najprej ali pa predvsem njegova ogroženost.

4 Čustvene in vedenjske težave otrok in mladostnikov ter disocialno vedenje

Otroci in mladostniki s čustvenimi in vedenjskimi težavami so glede na omenjene kriterije otroci z disocialnim vedenjem, ki se kaže z neuspešno socialno integracijo. Kriteriji pa razen tega, da je lahko disocialno vedenje notranje in zunanje pogojeno ter se kaže s simptomi, ne omenjajo, kakšno vedenje pravzaprav lahko štejemo za disocialno.

V Prilogi k vzgojnemu programu (2004: 17) je sicer zapisano, da disocialno vedenje v kontekstu čustvenih in vedenjskih težav pomeni nepoznavanje, neupoštevanje, odklanjanje, tudi kršitve družbenih pravil in norm, ter da se pojem uporablja predvsem v psihiatriji (konfliktna, disocialna osebnost), pa tudi v kriminologiji (disocialna dejanja). Bolj podrobno opredelitev disocialnega vedenja najdemo pri Bečaju (1989), ki se je pri tem naslonil na izrazje, ki ga v svoji

etiološki klasifikaciji disocialnih motenj uporablja Bregant (1987): »Disocialnost, ki se sicer deli na asocialnost in antisocialnost, pomeni vedenje posameznika, ki ni v skladu z normativno urejenostjo socialnega okolja in je simptomatska, torej neetiološka oznaka. Motnje vedenja in osebnosti so pa tisti del disocialnosti, ki so posledica motenega čustvenega razvoja pri posamezniku. Za razliko od izraza disocialnost, ki se nanaša na simptomatiko, gre tu za etiološko oznako.« (Bečaj, 1989: 8.) A vzgojni program ni formalnoppravna podlaga za usmerjanje otrok s čustvenimi in vedenjskimi motnjami, zato lahko le sklepamo, da so ustvarjalci z uporabo pojma disocialno vedenje želeli kot temeljno značilnost te populacije poudariti predvsem vedenje, s katerim naj bi ti otroci tako ali drugače prestopali normative družbe.

Snovalci omenjenih kriterijev vsekakor niso imeli lahkega dela, saj enotne opredelitve te populacije pravzaprav ne najdemo niti v literaturi, še manj pa v strokovni javnosti. Temu botruje predvsem množstvo pojavnih oblik, v katerih se te motnje pojavljajo, pa tudi različni vzroki, ki mladostnike do njih pripeljejo. »Vedenjske in osebnostne motnje so si od vseh razvojnih motenj, kot so motnje v duševnem razvoju, gluhoti, govorne motnje, slepota in gibalna oviranost, najmanj podobne oz. enotne. Bolj kot vse razvojne motnje imajo vedenjske motnje skoraj vsaka svoj specifični splet vzrokov za nastanek in patogeni razvoj, pa tudi verjetnost oziroma intenzivnost njihovega pojavljanja ni povsem predvidljiva, saj je tudi bolj kot vse ostale razvojne motnje odvisna od otrokovega/mladostnikovega trenutnega psihofizičnega stanja, senzibilnosti trenutnega okolja za odklonsko vedenje ter interaktivnih spodbud (med okoliščinami in otrokom/mladostnikom).« (Krajncan, Škoflek, 2000: 168.)

Da bi čustvene in vedenjske motnje prav zaradi njihove specifične lažje opredeljevali, identificirali, pa tudi razumevali, so številni avtorji izdelali različne klasifikacije. Pri tem se nekateri bolj opirajo na vzroke za nastanek čustvenih in vedenjskih motenj (etiološke klasifikacije), drugi pa dajejo večji poudarek njihovim pojavnim oblikam (fenomenološke klasifikacije). Ker je bil namen zakonodaje urediti področje obravnave otrok s posebnimi potrebami, torej iskanje primerne pomoči znotraj izobraževalnih programov, je razumljivo, da se snovalci kriterijev pri tem niso naslanjali posebej niti na eno niti na drugo vrsto klasifikacij.

Ni pa nam povsem razumljivo, zakaj se kriteriji čustvene in vedenjske motnje definirajo predvsem skozi disocialno vedenje mladostnikov. Takšna dikcija implicira predvsem poudarek, da omenjeni otroci svoje posebne potrebe izražajo z vedenjem, s katerim tako ali drugače odstopajo od norm "povprečnega" vedenja. Definicija, ki jo pri delu uporabljajo strokovnjaki, pa ni namenjena presoji o tem, ali je določeno vedenje sprejemljivo ali ne, pač pa, kaj otrok potrebuje (prilagoditve, pomoči). Ameriška IDEA (Individuals with disabilities education act, 2004) na primer kategorijo "resnih čustvenih motenj", ki bi jo lahko primerjali z našo "otrok s čustvenimi in vedenjskimi motnjami", opredeljuje skozi vpliv, ki ga imajo te "nezmožnosti" na otrokovo šolanje. Resne čustvene motnje so opredeljene kot stanje, ki se izraža kot ena ali več navedenih značilnosti skozi daljše obdobje in ki škodljivo vplivajo na šolski uspeh.

Disocialnega vedenja tudi ni moč pripisovati celotni populaciji otrok in mladostnikov, ki se srečujejo s čustvenimi in vedenjskimi motnjami. Tako na primer Bregant (1987), ki ga mnogi avtorji še vedno navajajo kot konsistenten okvir za diagnosticiranje otrok in mladostnikov s čustvenimi in vedenjskimi težavami pri nas, v svoji etiološki klasifikaciji disocialnih motenj navaja skupino »razvojno ogroženih otrok brez disocialnih motenj«³ (Bregant, 1987: 16). V svetu pa naj bi se motnja tudi vedno manj razumevala kot posameznikova lastnost, ampak kot problem, ki ga zaznamuje socialno razmerje (glej Medveš, 2003). Prav za čustvene in vedenjske motnje je namreč bolj kot za vse druge razvojne posebnosti pri otrocih značilno, da so neločljivo povezane z okoljem, v katerem nastanejo. »Ena od pomembnih ugotovitev, ki velja za motnje je, da so delno pogosto pa v celoti odvisne od specifičnih situacij /.../ Ta odvisnost od situacij implicira, da je potrebno na motnje gledati v kontekstu interakcij. Problem se torej nahaja vmes, med otrokom in okoljem, in ne le znotraj otroka

³ »V to skupino štejemo otroke, pri katerih ne zasledimo disocialnega vedenja, s katerim bi neposredno ogrožali interese okolice oziroma družbe, vendar so zaradi razvojne ogroženosti v zavodu. Običajno so to otroci, ki kažejo določeno težavnost pri vzgojnem vodenju bodisi zaradi pomanjkljive bodisi napačne dosedanje vzgoje. Lahko so tudi prizadeti v čustvenem in osebnostnem razvoju, nikakor pa niso disocialno moteni.« (Bregant, 1987: 16.)

samega.« (Rutter, 1990: 17–18.) Če otrokovo “neustrezno” vedenje razumemo kot obrambni mehanizem, kot strategijo preživetja pri soočanju s težavami v njem ali v njegovem okolju, potem odstopanje od norm “običajnega” vedenja ne more biti kriterij, po katerem bi lahko presojali posameznikove posebne potrebe.

Cuomo (1986) opozarja, da lahko odnos med kompetencami, ki jih imamo, ter med okoliščinami, časom in priložnostmi, v katerih jih potrebujemo ali jih od nas zahtevajo, predstavlja izhodišče, po katerem smo normalni, hendikepirani, problematični (Cuomo, 1986: 261). Na to, da je treba pri analizi posameznikove “nezmožnosti” upoštevati posameznikovo vpetost v socialni kontekst, opozarja tudi Pečkova (1999), ki pravi, da je osnovni problem medicinskega diskurza v tem, da v tehnično medicinskem smislu poveže zdravstveno poškodbo s funkcionalno nezmožnostjo in s tem ustvari vtis o funkcionalni nezmožnosti kot objektivnem atributu posameznika (glej Peček, 1999). Če medicinski model gleda na vedenjske motnje kot na patologijo znotraj posameznika, je po Childu (2000) glavna značilnost ne-medicinskega modela, da nasprotno vidi posameznikovo vedenje predvsem kot odziv ali reakcijo posameznika, ki skuša svoje življenjske naloge in probleme reševati skozi interakcije v socialnih sistemih.

Tomorijeva (2000: 103) pravi, da so »tudi ob primarnih intelektualnih sposobnostih za zadovoljivo šolanje potrebne vsaj temeljne sposobnosti socialnega prilagajanja, pripravljenost za sodelovanje v šolskem procesu ter zmožnost odpovedovanja trenutnim drugačnim željam, kadar delo za šolo zahteva dejavno prizadevanje«. Prilagajanje zahtevam šole, odpovedovanje lastnim željam in tekmovanje za izobrazbo pa niso za vse otroke enako enostavni ali smiselni. Najverjetneje je, da bo za šolo in procese znotraj nje postal problematičen prav posameznik, ki se zahtevam šole teže prilagaja. »Moteče vedenje otroka povzroča v okolju številne odklonilne ali kaznovalne reakcije, zaradi česar je otrok dodatno nemotiviran, da bi izboljšal svoje vedenje in ustregel okolju. Zaradi začaranega kroga se število neugodnih izkušenj z okoljem večja in utrjujejo se vzorci neustreznega vedenja, pri čemer igra pomembno vlogo otrokova neugodna podoba o sebi (Mikuš - Kos, 1991). Kar nekaj teh otrok pa se iz začaranega kroga, ki ga vzpostavijo s šolo, pa tudi z družino in vrstniki, ne uspe izkopati. »Ogrožajoča vloga učenca v šoli, konflikti s šolo in sošolci ter

negativen odnos do šole kažejo na dejstvo, da je otrok v šoli neuspešen in se zato doživlja kot nesposoben, odrinjen, manjvreden ali v celoti slab. Izkušnja (ki je običajno seštevek neštetih bolečih in mučnih porazov), da ne izpolnjuje pričakovanj okolja in svojih najbližjih, lahko resno ogrozi njegovo samospoštovanje in postopoma prodre v vse vidike njegove samopodobe. Od tod je zelo kratka pot do napačnega iskanja potrjevanja na negativne, celo destruktivne načine.« (Kranjčan, 2003: 263.) Za težave, s katerimi se srečuje tak otrok, šoli seveda ne gre pripisovati ekskluzivne pristojnosti, vendar pa lahko šola ogromno naredi za to, da posameznikovega položaja ne poslabšuje. »Socialna integracija je za občutenje pripadnosti neki skupini, za sprejemanje njenih vrednot, pravil in norm ključnega pomena za posameznika, saj bo v njej sproščeno deloval le, če se bo počutil varnega, razumljenega, sprejetega. Drugačno zaznavanje sebe v novi sredini povzroča odmik od dogajanja, izločitev zaradi lastne negotovosti, nezaupanja.« (Žnidaršič, 2004: 318.)

Skalar (2003) meni, da so otroci in mladostniki s čustvenimi in vedenjskimi težavami v primerjavi z drugimi kategorijami otrok s posebnimi potrebami v najslabšem položaju, saj otroci z drugimi primanjkljaji v nas večinoma vzbujajo pozitivna čustva in željo, da bi jim v njihovih stiskah in težavah pomagali, medtem ko otroci s čustvenimi in vedenjskimi težavami v okolju vzbujajo predvsem jezo in željo, da bi njihovo moteče vedenje ustavili, preprečili ali jih za takšno vedenje kaznovali (Skalar, 2003: 9). Socialnopedagoška stroka zato že nekaj časa poudarja (glej Kobolt, 1999; Razpotnik, 2004), da je področje obravnave otrok s težavami v socialni integraciji bolj kot to velja za vse druge razvojne težave in ovire temeljno zaznamovano z vsakokratnim socialnim kontekstom, v katerem tovrstne težave in motnje opazimo, ter poudarja, da je poleg posameznikovih motenj, primanjkljajev in ovir treba evalvirati tudi njegove spretnosti, moči, sposobnosti in elemente, na katerih lahko gradimo zanj in za okolje ustrezne spremembe.

Pozitivizem oziroma medicinska paradigma, ki poudarja predvsem posameznikovo patologijo, pa svojo kritiko doživlja tudi znotraj razvojne psihologije. Batistič - Zorec (2000) navaja Greenovo (1994), ki pravi da je razvojno psihologijo nekdanje zanimalo predvsem, kaj je običajno, povprečno, ukvarjala se je z iskanjem norm v razvoju. Iz tega je izhajalo, da so otroci, ki od

norm izstopajo, v nekem smislu nenormalni oziroma da gre pri njih za pomanjkljivosti v razvoju. V zadnjem času se zato vedno bolj uveljavlja pogled, ki poudarja razlike v razvoju kot alternativne poti in razlik med posamezniki ne interpretira več kot pomanjkljivosti v razvoju, saj je neka lastnost ali vedenje lahko v eni kulturi zaželeno in primerno, v drugi pa ne (Batistič - Zorec, 2000: 68). V svetu se kot nasprotje pozitivizmu, katerega glavna pomanjkljivost je, da zanemarija socialni kontekst, vse bolj uveljavlja fenomenološka paradigma socialne realnosti. »V nasprotju s pozitivizmom, ki temelji na objektivnosti (presumpciji, da lahko ujamemo objektivno resnico); fenomenologija predpostavlja, da so vsi opisi realnosti subjektivni, saj predstavljajo interpretacijo »gledalca«. Fenomenologija je bolj študija o življenju v svetu kot ga izkušamo in ne svetu kot ga konceptualiziramo, kategoriziramo ali reflektiramo. Izkušnje posameznika pred nami ne moremo gledati skozi že obstoječo teorijo.« (Souza Zimmer, 1999) Da je presoja vedenja v veliki meri odvisna tudi od tistega, ki to vedenje tolmači, pa potrjuje tudi Vec (1999), ki v svojem prispevku postavi tezo, da strokovnjak predstavlja eno od referenčnih točk za opredelitev stanja. Kar pomeni, da je strokovnjak tisti, ki je v stikih z iskalci pomoči odgovoren za opredelitev stanja. Pri tem opozarja, da to odgovornost včasih, zlasti pri otrocih in mladostnikih, uporabimo tako, da se začnemo ukvarjati z njihovimi težavami ali celo z njimi samimi, namesto da bi delali skupaj z njimi (Vec, 1999: 71).

Pojmovanje, da je problematičen predvsem posameznik, ki svoje težave izraža z disocialnim vedenjem, pa spregleda še en vidik, in sicer, da se vse čustvene težave pri otrocih manifestirajo z "neustreznim vedenjem". Čustvene motnje so namreč v kriterijih navedene kot simptom disocialnega vedenja, prav tako kakor agresivno vedenje ali uživanje mamil in alkohola. S takšno predpostavko pa zanemarimo dejstvo, da je lahko enako ali celo bolj problematično tudi vedenje, ki za okolico sploh ni moteče. Omenjeno je morda botrovalo tudi dejstvu, da je skupina otrok, ki se sooča s težavami, kot so: depresivnost in druge motnje razpoloženja, motnje hranjenja, začetki psihoze, obsesivno kompulzivne motnje, socialne anksioznosti, zloraba psihoaktivnih snovi ipd., pravzaprav ostala brez posebne, njim primerne "kategorije", kot je pokazala Ribičeva (2004), v zakonodaji pravzaprav ostala brez posebne, njim primerne kategorije.

5 Sklep

Če smo začeli s predpostavko, da izrazi, s katerimi opisujemo otroke in mladostnike s čustvenimi in vedenjskimi težavami, veliko povedo o tem, kakšne predpostavke oblikujemo o mladih in njihovem vedenju, potem lahko zaključimo, da je pojmovanje otrok in mladostnikov s čustvenimi in vedenjskimi težavami še vedno ujeto v protislovje. Whelan in Kauffman (1999) sta famo, ki je pogosto prisotna v ozadju diskurza o otrocih s čustvenimi in vedenjskimi motnjami, opisala takole: »Naša družba ne sprejema otrok z vedenjskimi motnjami, in zares do tega vedenja ne želimo biti tolerantni. Želimo boljše razumevati vedenje in boljše vrednotenje otrok, toda nikakor ne želimo, da bi ljudje verjeli, da so vedenjske motnje sprejemljive. Želimo, da ljudje spoznajo da so vedenjske motnje »slaba stvar« in želimo, da se ti otroci spremenijo. Tolerantnosti do tega vedenja si ne želimo nič bolj, kot sprejetja tega, da je kakršnakoli druga bolezen ali nezmožnost dobrodošlo stanje.« (Ibid.: 41–42)

Omenjeni zadregi se ni povsem izognila niti zakonodaja, ki naj bi otrokom s čustvenimi in vedenjskimi težavami omogočala potrebne prilagoditve in pomoči. Odmik od medicinske paradigme pokaže, da konteksta, v katerem se nahaja posameznik, ne moremo zanemariti, saj se družbeno posredovane norme kot merilo za ocenjevanje in opredeljevanje vedenja vedno izkažejo za relativne in individualne. Vedenje se, kot pravi Hoghughy (1992), s kontekstom lahko spreminja, prav tako pa je lahko označeno kot problematično ali ne glede na to, kdo ga opazuje (ibid.: 51). Pod streho definicije otrok s čustvenimi in vedenjskimi motnjami se skrivajo zelo različni otroci, zato bi bili kot osnova za delovanje v praksi bolj primerni kriteriji, ki bi za opredeljevanje te populacije postregli s funkcionalnimi opisi, ki bi to populacijo opredeljevali celostno in pri tem zajeli več različnih področij otroka.

Znotraj socialnega konteksta pa je, kot opozarjajo sodobne rešitve, moč iskati tudi spoprijemale elemente za pomoč tem otrokom in mladostnikom. Paradigma opolnomočenja in institut zagovorništva (glej npr. Zorc - Maver, 2001; Zaviršek, 2002; Čačinovič - Vogrinčič, 2000) opozarjata, da ustrezne pomoči tem otrokom in mladostnikom ni moč načrtovati, če pri tem

evalviramo le posameznikove pomanjkljivosti. Prav tako pa ni mogoče pričakovati, da bo posameznik v prihodnosti laže obvladoval svoje težave brez izkušnje, da je kompetenten za svoje življenje.

6 Literatura

Batistič - Zorec, M. (2000). Razvojna psihologija na prelomu tisočletja – samokritična psihologija. *Psihološka obzorja*, 9 (2), 65–80.

Bečaj, J. (1989) Kriterij za oddajo v vzgojni zavod. *Ptički brez gnezda*, 13 (27), 7–29.

Bregant, L. (1987). Doživljanje vedenjsko motenih otrok in agresivnost. *Ptički brez gnezda*, 12 (25), 7–21.

Bregant, L. (1987). Navodila za klasifikacijo disocialnih motenj. *Ptički brez gnezda*, 12 (25), 29–33.

Child, N.(2000). The Limits of the Medical Model. Pridobljeno s svetovnega spleta dne 23.9.2007: <http://freespace.virgin.net/nick.child/thelimits.htm>.

Cotič, J. (2003). Od diagnoze h koristim. *Šolski razgledi*, 54 (13).

Cuomo, N. (1986). Specialna pedagogika za hendikepirane in otroke s posebnimi potrebami. V M. Bartolemeo in M. Tiriticco, M. (ured), *Vsebine in problemi sodobne pedagogike. Antologija in razprave*. Nova Gorica: Educa.

Čačinovič - Vogrinčič, G. (2000). Socialno delo z otroki in mladoletniki med pomočjo in prisilo. V A. Šelih (ur.), *Prestopništvo in odklonsko vedenje mladih: vzroki, pojavi, odzivanje*. Ljubljana: Bonex, s. 77–86.

Dobravc, S. (2005). Vloga šole v procesu integracije učencev s čustvenimi in vedenjskimi motnjami. V M. Klemenčič (ur.), *Zbornik povzetkov 3. kongresa socialne pedagogike*. Ljubljana: združenje za socialno pedagogiko, s. 57–58.

Dragoš, S. in Lešnik, B. (ured.). (2005). *Krepitev moči*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

Feinberg, J. (1998). The child's right to an open future. V P. H. Hirst in P. White (ured.), *Philosophy of education*. London: Routledge.

Filipič, K. (1998). *Obravnavanje mladoletnih delinkventov (primerjalnopравни vidik)*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.

Handbook for the Identification and Review of Students with Severe Disabilities 2007/2008. (2007). Pridobljeno s svetovnega spleta dne 23.9.2007: http://www.education.gov.ab.ca/k_12/specialneeds/Hdbk_SevereDisabilities_2007-2008.pdf.

Hoghugh, M. (1992). *Assesing child and adolescent disorders: a practice manual*. London: Sage Publications.

Holland, S. (2004). *Child and family assesment in social work practice*. London: Sage Publications.

Individuals with Disability Education Act. (2004). Pridobljeno s svetovnega spleta dne 23.9.2007: <http://idea.ed.gov>.

Kobolt, A. (1998). Značilnosti socialnopedagoške diagnostike. *Defectologica Slovenica, let. 6 (2)*, 41–49.

Končina - Peternelj, M. (1998). Pomoč otrokom ko starši odpovedo - družinskopravni vidik. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Kranjčan, M. (2003). *Analiza kriterijev oddaje otrok in mladostnikov v vzgojne zavode. Doktorska dizertacija*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta v Ljubljani.

Kranjčan, M. (2002). Nekateri vidiki v zaznavanju, definiranju in odločanju za napotitev otroka v vzgojni zavod. V G. Meško (ured.). *Vizije slovenske kriminologije*. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve RS.

Kranjčan, M. (2006). *Na pragu novega doma: oddaja otrok v vzgojni zavod*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani. Pedagoška fakulteta.

Kranjčan, M., in Škoflek, I. (2000). Pregled nekaterih fenomenoloških klasifikacij motenj vedenja in osebnosti otrok in mladostnikov. *Socialna pedagogika, 4 (2)*, 167–179.

Leone, P. E. (1990). *Understanding Troubled and Troubling Youth*. Newbury Park: Sage Publications.

Medveš, Z. (2003). Integracija/inkluzija v vrtcu, osnovni in srednji šoli. *Sodobna pedagogika*, 54, (posebna izdaja), 8–16.

Mikuš - Kos, A. (1991). *Šola in duševno zdravje*. Murska Sobota: Pomurska založba.

Opara, B. (2002). Nekateri vidiki terminologizacije v defektologiji. *Defectologica slovenica*, 10 (2), 23–38.

Pavlovič, Z. (1993). *Psihološke pravice otroka: otrokove pravice onstran pravnega varstva*. Radovljica: Didakta.

Peček, M. (1999). Od odvisnosti do odgovornosti – vključevanje otrok s posebnimi potrebami v procese odločanja. *Socialna pedagogika*, 4 (4), 357–376.

Pravilnik o organizaciji in načinu dela komisij za usmerjanje otrok s posebnimi potrebami ter o kriterijih za opredelitev vrste in stopnje primanjkljajev, ovir oziroma motenj otrok s posebnimi potrebami (2003). *Uradni list RS*, št. 54.

Priloga k vzgojnemu programu. Zavodi za vzgojo in izobraževanje (nelektorirano besedilo). (2004). Pridobljeno s svetovnega spleta dne 23.9.2007: <http://www.zrss.si>

Razpotnik, Š. (2004). Socialnopedagoška diagnostika: delo z negotovostjo. *Socialna pedagogika*, 8 (3), 253–274.

Ribič, S. (2004). *Mladostniki s težavami v duševnem zdravju in koncept pedagoške inkluzije*. Diplomsko delo. Ljubljana: S. Ribič.

Rutter, M. (1990). *Helping Troubled Children*. New York: Penguin Books.

Skalar, V. (2003). Socialna integracija otrok z vedenjskimi in čustvenimi težavami v osnovni šoli. *Šolsko svetovalno delo*, 8 (3–4), 8–14.

Souza - Zimmer, K. (1999). Applications of Phenomenology in Transpersonal, Person – Centered, and Existential Counseling. Pridobljeno s svetovnega spleta dne 23.9.2007: <http://www.eric.ed.gov>.

Svetin - Jakopič, S. (2005). Obravnava otrok in mladostnikov z vedenjskimi motnjami na centru za socialno delo: pomoč ali prisila. *Socialna pedagogika*, 9 (4), 391–422.

Šelih, A., in Belopavlovič, N. (1992). *Pravni vidiki otrokovih pravic*. Ljubljana: Uradni list republike Slovenije.

Tomori, M. (2000). Psihosocialni dejavniki pri mladoletnem prestopništvu. V A. Šelih (ur.), *Prestopništvo in odklonsko vedenje mladih: vzroki, pojavi, odzivanje (zbornik)*. Ljubljana: Bonex.

Tomori, M., in Ziherl, S. (1999). *Psihiatrija*. Ljubljana: Litterapicta : Medicinska fakulteta.

Vanček, N. (2002). Nasilje in otroci s posebnimi potrebami. V D. L. Mugnaioni (ured.), *Nasilje - nenasilje*. Ljubljana: Založba Ljubljana.

Vec, T. (1999). Prvo srečanje in ocena stopnje disocialne motenosti pri otrocih in mladostnikih. *Sodobna pedagogika, 3 (1)*, 67–79.

Whelan, R., in Kauffman, J. M. (1999). Educating Students with Emotional and Behavioral Disorders: Historical Perspective and Future Directions. Pridobljeno s svetovnega spleta dne 23.9.2007: <http://www.eric.ed.gov>.

Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami. Uradni list RS, 54/2000 in 3/2007.

Zaviršek, D. (2002). *Inovativne metode v socialnem delu. Opolnomočenje ljudi, ki potrebujejo podporo za samostojno življenje*. Ljubljana: Študentska založba.

Zorc - Maver, D. (2001). *Individualisation of youth in post-industrial society: dilemmas and perspectives*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Žnidaršič, D. (2004). Socialnopedagoško diagnosticiranje v predšolskem obdobju: delo z otrokom s težavami v socialni integraciji. *Socialna pedagogika, 8 (3)*, 315–330.

Pregledni znanstveni članek, prejet junija 2007.

Navodila sodelavkam in sodelavcem revije Socialna pedagogika

Revija Socialna pedagogika objavlja izvirne znanstvene (teoretsko-primerjalne oz. raziskovalne/empirične) in strokovne članke, prevode v tujih jezikih že objavljenih člankov, prikaze, poročila in recenzije, vse iz področja socialno pedagoškega raziskovanja, razvoja in prakse.

Prosimo vas, da pri pripravi **znanstvenih in strokovnih prispevkov** za revijo upoštevate naslednja navodila:

1. Prva stran članka naj obsega: slovenski naslov dela, angleški naslov dela, ime in priimek avtorja (ali več avtorjev), natančen akademski in strokovni naziv avtorjev/ic in popoln naslov ustanove, kjer so avtorji/ce zaposlen (oziroma kamor je mogoče avtorju/em pisati).
2. Naslov naj kratko in jedrnato označi bistvene elemente vsebine prispevka. Vsebuje naj po možnosti največ do 80 znakov.
3. Druga stran naj vsebuje jedrnat povzetek članka v slovenščini in angleščini, ki naj največ v 150 besedah vsebinsko povzema in ne le našteva bistvene vsebine dela. Povzetek raziskovalnega poročila naj povzema namen dela, osnovne značilnosti raziskave, glavne izsledke ter pomembne sklepe.
4. Izvlečkoma naj slede ključne besede (v slovenskem in tujem jeziku).
5. Od tretje strani dalje naj teče tekst prispevka. Tekst naj bo natisnjen na belem pisarniškem papirju formata A4 s širokim dvojnimi razmikom s približno 30 vrsticami na vsaki strani in

približno 65 znaki v eni vrstici. Prispevki naj bodo dolgi največ do 20 strani (oz. do 35.000 znakov). Avtorji naj morebitne daljše prispevke pripravijo v dveh ali več nadaljevanjih oziroma se o dolžini prispevka posvetujejo z urednikom revije.

6. Razdelitev snovi v prispevku naj bo logična in razvidna. Priporočamo, da razmeroma pogosto uporabljate mednaslove, ki pa naj bodo samo na eni ravni (posamezen podnaslov naj torej nima še nadaljnjih podnaslovov). Podnaslovi naj bodo napisani z malimi črkami (vendar z velikimi začetnicami) in krepko (**bold**). Raziskovalni prispevki naj praviloma obsegajo poglavja: uvod, namen dela, metode, izsledke in zaključke.
7. Tabele naj bodo natisnjene v besedilu na mestih, kamor sodijo. Vsaka tabela naj bo razumljiva in pregledna, ne da bi jo morali še kaj dodatno pojasnjevati in opisovati. V naslovu tebele naj bo pojasnjeno, kaj prikazuje, lahko so dodana pojasnila za razumevanje tako, da bo razumljena brez branja ostalega teksta. V legendi je potrebno pojasniti, od kod so podatki, enote mer in pojasniti morebitne okrajšave. Vsa polja tabele morajo biti izpolnjena. Jasno je treba označiti, če je podatek enak nič, če je podatek zanemarljivo majhen ali podatka ni. Če so podatki v %, mora biti jasno naznačena njihova osnova (kaj predstavlja 100%).
8. Narisane sheme, diagrami in fotografije naj bodo vsaka na samostojnem listu, ki so na hrbtni strani označeni z zaporedno številko, kot si slede v tekstu. V tekstu naj mesto označuje vodoravna puščica ob levem robu z zaporedno številko na njej. V dvomljivih zadevah naj bo označeno, kaj je spodaj in kaj zgoraj, poleg tega pa tudi naslov članka, kamor sodi. Velikost prikazov naj bo vsaj tolikšna, kot bo objavljena. Risbe naj bodo čim bolj kontrastne. Grafikoni naj imajo absciso in ordinato, ob vrhu naznako, kateri podatek je prikazan, in v oklepaju enoto mere.
9. Avtorjem/icam priporočamo, da posebno označevanje teksta s poševno (*italic*) ali krepko (**bold**) pisavo ter z VELIKIMI ČRKAMI uporabljajo čim redkeje ali pa sploh ne. Poševna pisava naj se uporablja npr. za označevanje dobesednih izjav raziskovanih oseb, za označevanje morebitnih slengovskih ali posebnih tehničnih izrazov, itd.
10. Od leta 1999 dalje v reviji Socialna pedagogika upoštevamo

APA stil (za podrobnosti glej čim kasnejšo izdajo priročnika: Publication manual of the American Psychological Association. Washington, DC: American Psychological Association.) pri citiranju, označevanju referenc in pripravi spiska literature. Literatura naj bo razvrščena po abecednem redu priimkov avtorjev/ic oziroma urednikov/ic (oz. naslovov publikacij, kjer avtorji ali uredniki niso navedeni), urejena pa naj bo tako:

- primer za knjigo:
Anderson, B. (1998). *Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: SH Zavod za založniško dejavnost.
- primer za prispevek v zborniku ali knjigi:
Nastran-Ule, M. (2000). Mladi v družbi novih tveganj in negotovosti. V A. Šelih (ur.), *Prestopniško in odklonsko vedenje mladih – vzrok, pojavi, odzivanje*. Ljubljana: Bonex, s. 11-32.
- primer za članek v reviji:
Martinjak, N. (2002). Socialni pedagog – poklicni govorec. *Socialna pedagogika*, 6 (4), 395-404.
- primer za zbornik v celoti:
Kanduč, Z. (ur.). (2002). *Žrtve, viktimizacije in viktimološke perspektive*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- primer za diplomsko, magistrsko ali doktorsko delo:
Poljšak Škraban, O. (2002). *Vloga staršev in interakcij v družinskem sistemu pri oblikovanju identitete študentk socialne pedagogike*. Doktorsko delo, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.
- primer za drugo neobjavljeno delo:
Ambrožič, F., & Hudobivnik, A. (1999). *Citiranje in navajanje virov po APA - Slovenska verzija navodil*. Neobjavljeno delo.
- primer za delo, ki ima več kot pet avtorjev:
Skalar, V. et al. (1991). Zasnova programa socialni pedagog. V P. Zgaga (ur.), *Za univerzitetno izobraževanje učiteljev: zbornik razprav in poročil* (61-65). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- primer za dela, dostopna na svetovnem spletu, brez navedenega avtorja in datuma:
Marihuana. (b. d.). Pridobljeno 1. 2. 2003. s svetovnega spleta: <http://www.drogart.org/default.asp?THC=19>.

- primer za dela, dostopna na svetovnem spletu, z avtorjem in datumom:
Bereswill, M. (1999). *Gefängnis und Jugendbiographie. Qualitative Zugänge zu Jugend, Männlichkeitsentwürfen und Delinquenz*. Hannover: Kriminologisches Forschungsinstitut Niedersachsen. Pridobljeno 1. 2. 2003. s svetovnega spleta: <http://www.kfn.de/>.
 - več napotkov o navajanju virov iz svetovnega spleta najdete na: *Electronic references. Reference Examples for Electronic Source Materials*. (b. d.). Washington, DC: American Psychological Association. Pridobljeno 1. 2. 2003 s svetovnega spleta <http://www.apastyle.org/electsource.html>.
11. Vključevanje reference v tekst naj bo označeno na enega od dveh načinov. Če gre za dobesedno navajanje (citiranje), naj bo navedek označen z narekovaji (npr. "to je dobeseden navedek"), v oklepaju pa napisan priimek avtorja/ev, letnica izdaje citiranega dela ter stran citata, npr. (Miller, 1992: 43). Če pa gre za vsebinsko povzemanje oz. splošnejše navajanje, v oznaki navedbe izpustimo stran, npr. (Miller, 1992).
 12. Avtorjem priporočamo, da ne uporabljajo opomb pod črto.
 13. Avtorji/ice naj oddajo svoje prispevke stiskane na papirju ter shranjene na računalniški disketi. Tekst na disketi je lahko napisan s katerimkoli izmed bolj razširjenih urejevalnikov besedil. Če članek vsebuje tudi računalniško obdelane slike, grafikone ali risbe, naj bodo te v posebnih datotekah in ne vključene v datoteke s tekstom.
 14. Avtorji/ice s tem, ko oddajo prispevek uredništvu v objavo, zagotavljajo, da prispevek še ni bil objavljen na drugem mestu ter izrazijo svoje strinjanje s tem, da se njihov prispevek objavi v reviji Socialna pedagogika.
 15. Vse raziskovalne in teoretične članke dajemo v dve slepi (anonimni) recenziji, domačim ali tujim recenzentom. Recenzente neodvisno izbere uredniški odbor. O objavi prispevka odloča uredniški odbor revije po sprejetju recenzij. Prispevkov, ki imajo naravo prikaza, ocene knjige ali poročila s kongresa ne dajemo v recenzije.
 16. Rokopisov in disket uredništvo ne vrača. O objavi ali neobjavi prispevkov bodo avtorji/ice obveščeni. Lahko se zgodi, da

bo uredništvo na osnovi mnenj recenzentov avtorjem/icam predlagalo, da svoje prispevke pred objavo dodatno spremenijo oz. dopolnijo. Uredništvo si pridržuje pravico spremeniti, izpustiti ali dopolniti manjše dele besedila, da postane tako prispevek bolj razumljiv, ne da bi prej obvestilo avtorje/ice.

17. Avtorske pravice za prispevke, ki jih avtorji/ice pošljejo uredništvu in se objavijo v reviji, pripadajo reviji Socialna pedagogika, razen če ni izrecno dogovorjeno drugače.
18. Vsakemu/i prvemu avtorju/ici objavljenega prispevka pripada brezplačnih pet izvodov revije.

Prispevke pošljite na naslov:

Uredništvo revije Socialna pedagogika,
Združenje za socialno pedagogiko,
Kardeljeva pl. 16,
1000 Ljubljana

ali na E-mail bojan.dekleva@guest.arnes.si

Kazalo/Contents

Izvirna znanstvena članka

Empirical articles

Maja Cerar

Maja Cerar

Vpliv mladostnikovega samovrednotenja na iskanje socialnih stikov prek spleta 287
The impact of adolescent's self-evaluation upon the search of social contacts through Internet

Manuela Kelavić

Manuela Kelavić

Potrebe svojcev oseb s težavami v duševnem zdravju 311
The needs of relatives of people with mental health problems

Pregledni znanstveni članki

Theoretical articles

Tanja Ferkulj

Tanja Ferkulj

Socialna organizacija normalnosti – spoznavnoteoretski poskus 341
Social organization of normality – an epistemological-theoretical experiment

Nataša Mojškerc

Nataša Mojškerc

Reprezentacije materinstva v ženskih revijah 361
Representations of motherhood in women's magazines

Sabina Kosmač

Sabina Kosmač

(Ne)ustreznost kriterijev za opredeljevanje otrok s čustvenimi in vedenjskimi motnjami 383
(In)adequacy of criteria for the classification of children with emotional and behavioural problems

Navodila avtorjem 401 Instructions to authors